

KORTÁRS

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

2022 01

szám

KORTÁRS 2022 01

SIMON ENDRE munkáival

LÁSZLÓ NOÉMI: Még egy hely (vers)

FARKAS WELLMANN ÉVA, TÓTH ERZSÉBET, NAGY LEA versei

PATAK MÁRTA, ZSIRAI LÁSZLÓ prózái

Márkus Béla tanulmánya Cseres Tibor költészetéről

VESZPRÉMI SZILVESZTER, IMRE LÁSZLÓ, PETŐCZ ANDRÁS kritikái

9 770023 415006 2 2001

Ára: 840 Ft
Előfizetőknek: 8400 Ft/év
www.kortarsfolyoirat.hu

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

MAGYAR MŰVÉSZETI
AKADEMIA

NKA
Nemzeti Kulturális Alap

SIMON ENDRE, Nagytata unokájával, 1964, enkauszтика, akvarell, papír, 68 x 99 cm

SIMON ENDRE, Békás-szoros, 2019, akril, farost, 52 x 84 cm

TARTALOM

3	LÁSZLÓ NOÉMI: Még egy hely <i>(vers)</i>
5	PATAK MÁRTA: Koromfekete az éj, anyám <i>(próza)</i>
8	FARKAS WELLMANN ÉVA: Szavak, ima helyett <i>(vers)</i>
9	MÁRKUS BÉLA: „a föld örökre megőrzi testünket, ha most megőrzi” – Cseres Tibor háborús költészete <i>(1. rész)</i>
19	Irány a szöveg! – Szekeres Nikoletta beszélgetése Vinczellér Katalinnal
23	TAKÁCS DÁNIEL: Iris Murdoch / A jó uralma
25	FAZEKAS SÁNDOR: Az uzsorás, az illatszerész és a naplemente – Újabb részletek William Shakespeare Szonettjeinek készülő új fordításából
31	HALÁSZ MARGIT: Treno Ongaro <i>(5., 6. rész)</i>
33	ZELEI MIKLÓS: A múzsa elhalad <i>(vers)</i>
35	TÓTH ERZSÉBET: Öröklét; Harmincöt simogatás <i>(versek)</i>
36	NAGY LEA: Nem ez volt a fontos (Szöcs Géza emlékére) <i>(vers)</i>
37	ZSIRAI LÁSZLÓ: Ez + Az = ez + az <i>(próza)</i>
45	SZEPES HÉDI: Színtér, Álomtér – Simon Endre festőművész kiállításáról
65	LENGYEL ANDRÁS: A mediális pletyka-kommunikáció – A klasszikus apróhirdetés kognitív funkciójáról <i>(2. rész)</i>
76	MÓSER ZOLTÁN: Pár-vers: hiányok, távolságok
81	SÜMEGI ISTVÁN: Emlékezés a közboldogság tűnő mámorára – A Németh László Szakkollégiumról
90	SZIGETHY GÁBOR: Egy korty magyar bor VII.
94	GRÓH GÁSPÁR: Tóth Erzsébet / Kínai legyező
96	OLÁH ANDRÁS: Tóth Erzsébet / Kínai legyező
98	VESZPRÉMI SZILVESZTER: László Noémi / Műrepülés
100	BARÁTH TIBOR: Farkas Wellmann Éva / Magaddá rendeződni
102	IMRE LÁSZLÓ: Gintli Tibor / Perújrafelvétel
105	PETŐCZ ANDRÁS: Bartusz-Dobosi László / Csengey Dénes
107	TAR PATRÍCIA: Zalán Tibor / Papírváros
109	FILEP TAMÁS GUSZTÁV: Cs. Nagy Ibolya / Király László

E számunkat SIMON ENDRE munkáival illusztráltuk.
 A borítón: Apa és fia, 1964, enkauszтика, akvarell, papír, 100 x 70 cm;
 Manyi és Zsolt, 1964, enkauszтика, akvarell, papír, 100 x 70 cm (részlet).
 A reprodukciókat Simon Zsolt készítette.

Kedves Olvasóink!

A *Kortárs* folyóirat közelebb áll Önhöz, mint gondolná, csak egy karnyújtásnyira vagy inkább kézmozdulatnyira. Egy kattintással előfizetheti a Magyar Posta elektronikus standján, s egész évben az otthoni karosszékeiben élvezheti.

A *kortarsfolyoirat.hu* oldal jobb szélén kattintson az „Előfizetés” box színes képére!

Csak egy mozdulat, hogy Ön is kortárs legyen!

KORTÁRS

Támogatók: **KORTÁRS ALAPÍTVÁNY,**
PETŐFI KULTURÁLIS ÜGNÖKSÉG, NEMZETI KULTURÁLIS ALAP,
EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTERIUMA

Szerkesztőség:

Főszerkesztő: THIMÁR ATTILA (thimar.kortars@gmail.com)

Szerkesztőbizottság:

AMBRUS LAJOS (kemenesalja@gmail.com)

HLAVACSKA ANDRÁS (hlavacskaandras@gmail.com)

PÉCSI GYÖRGYI (pecsigy@freemail.hu)

STURM LÁSZLÓ (sturml67@gmail.com)

SZEKERES NIKOLETTA (nszekeres@gmail.com)

TÚRI JUDIT (turijudit.kortars@gmail.com)

Képzőművészeti rovat: NOVOTNY TIHAMÉR (prinotipa@gmail.com)

Tördelőszerkesztő: KOVÁCS NÓRA (babajaga1960@gmail.com)

Olvasószerkesztő: BORNEMISSZA ÁDÁM (bornemissza.adam@gmail.com)

Lapterv: LÁSZLÓ ZSUZSI

Szerkesztőségi titkár:

ÖNER EDIT (info@kortars.com); Tel./Fax.: 342-1520; 06-20-33-77-531

1062 Budapest, Bajza u. 18.

Szerda: 11–14 óráig; Csütörtök: 10–13 óráig

Postacímünk: 1406 Bp., Pf. 93.

Lapunkat rendszeresen szemléli a megújult

www.observer.hu

Kiadja a Kortárs Folyóirat Kiadói Kft. Felelős kiadó: a kft. ügyvezetője.

Nyomdai munkák: *mondAt Kft.* www.mondat.hu

Előfizetési díj 1 évre 8400 Ft. Szerkesztőségi előfizetés esetén külföldre: 110 €. (Az áthúzó előfizetéseknél nem kérünk díjkülönbözetet.) Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a Regionális részvénytársaságok. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, [www.posta.hu WEBSHOP](https://eshop.posta.hu/storefront/)-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen. **Külföldre és külföldön** előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

HU ISSN 0023-415X

Nemzetközi online azonosítószám az Interneten: HU ISSN 1418-1592

Kéziratokat nem őrzünk meg, és nem küldünk vissza.

Lapzártá: a megjelenés előtti hónap 3-án!

HÍREK

Kedves Olvasóink!

Szíves figyelmükbe ajánljuk a Kortárs Online podcast-sorozatát, amelynek KO Kultúradó a címe.

A sorozat már a 8. darabjánál tart, de hamarosan hallgatható lesz a 9. is.

A podcast beszélgetésekben irodalmi, képzőművészeti, filmművészeti témákat járunk körbe, illetve régebbi irodalmi művek újraolvasásával és megbeszélésével hívjuk fel azokra a figyelmet.

A KO Kultúradó podcastjai elérhetők a Spotify-on, a Sound Cloud-on és a KO oldalán keresztül is.

www.kortarsonline.hu

A *Kortárs* folyóirat archívuma itt érhető el:

www.kortarsfolyoirat.hu

A Kortárs folyóirat tavaszi-nyári megjelentetés szakmai program megvalósítását 2020. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatta.

A Kortárs című irodalmi, művészeti és kulturális folyóirat 2021. évi 4 lapszámának megjelentetése szakmai program megvalósítását 2021. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatta.

www.kortarsfolyoirat.hu

LÁSZLÓ NOÉMI

Még egy hely

Még egy hely.
Festmény, grafika
függ a falon,

polcon kisplasztika,
agyag, bronz, kő,
kerámia.

Házak, fenyők, szántóvetők,
vasöklű férfiak, idomú nők,
és a Révai lexikon,
ezer darabban.

Még egy hely,
ahol kocsmasztalon
mintázzák a jövőt.

Sör, bor, pálinka,
vodka, unicum,
konyak, rum,
így fest az idő.

Sajátságosan erdélyi mese,
flekkenfűst, operett,
kis társasági élet.

Még egy hely, ahonnan
aki csak teheti, elvándorol,
egyre kevesebb ismerős
lóg a cementlapoknál.

Orvos, ügyvéd, taxisofőr,
színésznő, atomfizikus,
tenyérjós, helyi vagány
csávó.

Még egy hely.
Fény, kő, víz,
fölfutsz a Somira,

leszaladsz a Marosra,
bedobsz a haverokkal
ezt, azt, itt, ott.

Minden főtéri kapualjban
egy-egy elvárás pislog,
nézi, miért nem vagy
gyökeret eresztett
tölgy, bükk, fenyő.

LÁSZLÓ NOÉMI (1973) Kolozsvár

Miért vagy lump,
fenegyerek, dilettáns tyúk,
lerobbant nagymenő,

amikor menni kell, marad,
maradni kell, megindul,
nem lát előre vágyain,
hátra sérelmein túl,

rámondják, kispályás,
megbízhatatlan,
félnótás, hazug.

Az egy főre jutó
keserű kortyok száma
túl sokra rúg.

PATAK MÁRTA

Koromfekete az éj, anyám

PATAK MÁRTA (1960) Leányfalu

Indunak

Sose féltem éjszaka, akármilyen sötét volt is, tudtam, hogy téged mindig ott talállak az ablaknál. Vakon botorkáltam ki az ágyamból, mint az alvajáró, ki se nyitottam a szememet, magam elé tartott két kezemmel tapogattam ki a tárgyakat. Éreztem, minden érintés közelebb visz hozzád, és ettől olyan nyugodt lettem, hogy a versikémet sem kellett mondanom magamban, amit végveszély esetére tartogattam, hogyha esetleg nem érnék oda, vagy mégsem találnálak ott, akkor legyen miben megkapaszkodnom.

Mintha jönnék valahonnan messziről, megpillantottam magamat, apró virágmintás fehér hálóingemben közeledtem magam felé, és akkor elkezdtem mondani a versikét, *Rábirabábimban, kéddecirákimvan, tótirabókumban, egy-megalórumban*, ahogy közeledtem, egyre hangosabban biztattam magam, hogy ne féljek, és szinte föllélegeztem közben. Mire odaértem, kézen fogtam magam, és lóbálni kezdtem a kezemet a másik kezemmel, már szinte kiáltottam, hangtalanul, némán, de mégis torkom szakadtából üvöltöttem. Nem tudtam abbahagyni, mint amikor megállíthatatlanul rám tört a nevetés, akármit mondtak, mindenben csak nevettem, hátradobtam a fejemet, és úgy kiabáltam, *...egymegalórumban*. Sose féltem, amíg odaértem, a versikémet is egyre ritkábban kellett elővennem, te minden éjjel ott álltál az ablakban.

Behunyom a szememet, és magamban elkezdem mondani azt a versikét. Mire átfordulok a másik oldalamra, háromszor végigérek rajta. Szépen, ütemesen skandálom, közben mintha lassított felvételen látnám magamat, ahogy közeledem. Ugyanúgy, mint kislánykoromban, abban az apró virágmintás fehér hálóingemben. Azt is érzem, ahogy hozzáér a lábam szárához a könnyű batisztanyagot szegélyező fodor. Kicsit mindig karcolta-csiklandozta, mikor a varrás mentén hozzám ért, ahogy lendült a lábam. Most is biztonságot ad ez az érintés, kicsit olyan lesz tőle minden, mintha ott állnál az ablakban a folyosó végén, ameddig nekem ki kellene mennem. Mondom magamban a versikét, bár egy idő után már mondanom sem kell, elég, ha bennem dobol a ritmusa.

Lassan feltápászkodom. Először óvatosan kifordulok egész az ágy széléig, ott megtámaszkodok, fokozatosan fölegyenesedek, aztán a lábammal megkeresem az ágy alatt a papucsomat, belelépek, és végül a járókeretet is kitapogatom.

Nem akarom, hogy az éjszakás nővér bejöjjön. Eltökéltem magamban, hogy kimegyek, akármi történjék is, mert ha egyszer már kimenni sem tudok, akkor végem lesz. Ez az egyetlen bizonyosságom maradt, meg hogy minden éjjel pontosan negyed háromkor rendre felébredek. Nem kelek föl azonnal. Sokszor jó másfél-két órába is beletelik. Közben eszembe jut minden, gondolkodom, hogyan legyen, elképzelem, milyen lesz majd a következő pillanat, amikor lábra állok, és elindulok a járókeretemmel a mosdó felé, aztán négy óra is lesz, mire kimegyek. Olyankor többnyire rád gondolok.

Nem tudom, mióta tart, mikor kezdődhetett, én már úgy érzem, mintha örökké így lett volna. Nem is emlékszem, milyen volt, amikor még nem így volt, hogy téged láttalak minden éjjel, ahogy állsz az ablaknál, abban az örök várakozásban. Egy idő után már oda sem kellett képzelnem, tapinthatóvá vált

a jelenléted, mire sikerül elérnem a folyosó végéhez, és kinyitottam az ajtót. Mikor kijövök, még mindig ott állsz. Nem jössz közel hozzám, és én sem megyek oda hozzád, mint kislánykoromban, amikor közvetlenül az ágyam előtt álló fotel karfája után párnás derekadat tapintottam ki először a sötétben. Most elég az érzés, abból tudom, hogy ott vagy, és ez most is ugyanolyan biztonságot ad a fölkeléshez, mint régen, akárcsak az a régi versike, amit magamban mondogattam.

Nem akarom, hogy az éjszakás nővér jöjjön. Jönne pedig, főleg az aranyosabbik, a másik is persze, Ez a dolgunk, ezért vagyunk itt, nyugodtan tessék csempéketni!, ezt mondják mindig, de én nem akarom, hogy segítsenek. Az én szobám az utolsó az emeleten, mindenki fölébredne tőlük, mire ideérnének hozzám, mert ezek az éjszakás nővérek nem tudnak nesztelenül járni. Sokszor eltűnődöm magamban, miért olyan hangos a járásuk, mintha messziről jelezni akarnák, hogy jönnek, kopog-csattog a papucs a lábukon, és ha összehalálnak egymással, akkor is hangosan beszélnek, nem veszik figyelembe, hogy az éjszaka csöndjében amúgy is minden hangosabb, mint nappal, ők meg sem kísérelnek halkabban egymás tudtára adni a mondanivalójukat. Ezt persze nem panaszképpen mondom, mert kedvesek, segítőkészek, ha kérem, ide is jönnének, fölsegítenének, Azért vagyunk itt!, mindig ezzel jönnek, én meg bólogatok, Hát persze!

Negyed három múlt öt perccel. Fülelek. Sokáig. Nem akarok még fölkelni. Ringatom magam a versikémbe, aztán egyszer csak kacagás csendül fel a sorok között. Látom magamat, amint hátravetem a fejemet, hajamban libben a pöttyös szalag, és futásnak eredek magam előtt a virágos réten. Pipacsmező. Meg búzavirág. Igen, jól látom, búzavirág. Szedek is egy csokorral. Pipacsot nem, mert sajnálom, hogy olyan hamar lehullik a szirma. A legtöbb már útközben lehullik, csak a hengeres termése maradna, mire hazaérek vele. Kék búzavirágcsokorral a kezemben állok a réten. Egész az orromhoz nyomom, úgy szagolom, milyen az illata.

Negyed három múlt öt perccel. Fülelek. Mintha énekelnél. Egy régi dallam, nem értem a szövegét, de tudnám dúdolni veled. Félhangosan rá is kezdek. Egy asszonyról szól, régi ballada, aki várja haza a férjét a tengerről. Minden este kiáll a kikötőbe, és lesi a hajókat, de nem jön az a hajó, amelyikre vár. Hosszú évekig csak vár, reménykedik. Aztán egyszer csak feltűnik, messze, nagyon messze, de már onnan a messzeségből is fölismeri a hangját. Ahogy közeledik, szíve majd' kiugrik a helyéről izgalomban. Elképzelem, milyen lesz viszontlátni a szeretett férfit ilyen hosszú idő után. Aztán kiköt a hajó, és más a legénysége, egyetlenegy férfi sem jön vissza közülük, akikkel hajdan kifutott. Csak a kormányos. Ő maradt egyedül életben, a viharban mindenki odaveszett. A kormányost is félholtan találták meg, ő is csak azért maradt életben talán, hogy elmesélhesse, mi történt.

Az egész balladát a kormányos énekli az asszonyok előtt, akik egymás vállára borulva sírnak, a kormányos pedig azt mondja nekik a végén, Hát, itt vagyok, asszonyok, most ítélkezzetek fölöttem. Mentsetek föl, vagy büntessetek meg ti is, ha már az élet azzal büntetett, hogy élnem kell. Vessetek sorsot rám, vagy üzzetek vissza örökre a tengerre.

Ezt a régi balladát dúdolgattad magadban, én pedig mondogattam a versikémet. Elnyomta a versikémet a dallam, miközben felnőttem, és már asszonyként jártam vissza hozzád, és sajnáltam, hogy nem lehetek mindig mellettéd. Apám már régen meghalt, de te még mindig ott álltál az ablakban, és vártad, mint régen. A gyerekeid is mind kirepültek mögüled, nem kellett volna félned, hogy fölébreszti őket a vihar zaja vagy a hangos énekszó.

Kibotorkálok hozzád, inni kérek, mert szomjas vagyok, mint régen, tudom, hol a korsó, a friss víz, de megvárom, amíg te hozod, mert olyan kedves emlék

nekem, hogy elindulsz az ablaktól a vízért. Föllibbented a tüllfátylat a cserépedényről, öntesz a korsóból a pohárba, megfordulsz, és jössz felém. Hozod, felém tartasz, hozod nekem a friss vizet. Szinte véget nem érő pillanat, aztán mire ideérsz vele, hajlott hátú, töpörödött kis asszony leszel. Hiába szólok hozzád, rám se nézel, elviszed a pohár vizemet mellettem, mintha nem is vennél észre, vagy meg sem ismernéd felnőtt lányodat, mert még mindig azt a régi kislányt keresed, akinek reggel masnira kötötted a szalagot a hajában. Elmesz mellettem, mintha ott se lennék, észre sem veszel. És talán nem is vagyok ott. Nem látsz, hiába nézel, hiába is szólnék, úgysem hallanád meg, mert ahol te jársz, oda már nem hallatszik el, amit én beszélek. Ekkor én meg bemegyek csöndben a konyhába, visszaigazítom a cserépkorsó tüllfedőjén csüngő nehezéket.

Sokáig tart az út, amíg majd kiérek. *Rábirabábimban, kéddecirákimvan, tótirabókumban, egymegalórumban.* Százszor is elmondtam talán magamban, nem számoltam. Miután jobb lábammal kihúztam a papucsomat az ágy alól, a lépéseimet sem számolom majd, csak arra figyelek, hogy a keretet úgy helyezzem magam elé, hogy kijöjjön hozzá a lépés. Pontosan annyit csúsztatok rajta, hogy ütemre lépni is tudjak utána. Erre az egyre figyelek. Nem kell odanéznem, anélkül is érzem már, hogy meddig ér a lépésem, és meddig a keret. Közben végig téged nézlek, ahogy ott állsz az ablakban, nézel az üvegen túl a messzeségbe, kémleled az éjszakát, mint a kikötőbeli asszony a látóhatárt, hogy mikor bukkan föl végre az a hajó.

Nem a visszaérkezés, az odaút öröme éltet. Hogy mindig ott látlak az ablakban téged. Hogyan magyarázzam el én ezt most az éjszakás nővérnek? Mit mondhatnék neki, ha reggel megint rám pirít, hogy nem szóltam neki, hogy segítsen, pedig ő azért van itt, és ha jön a fiam vagy a menyem, nekik is elpanaszolja, hogy nem hagyom, hogy segítsenek, mindig egyedül akarok kimen-ni. Hogyan mondjam neki, hogy ez az én igazi időm, amikor találkozhatok veled? Hiszen feléd tartok, érzem, oda, ahol te vagy. Kint koromfekete az éj, anyám, de te mindig ott vársz rám az ablak előtt.

FARKAS WELLMANN ÉVA (1979) Békéscsaba

FARKAS WELLMANN ÉVA

Szavak, ima helyett

Már nem mindig,
vagy néha nem,
van úgy, hogy nem is kérdezem,
hogymondom,
nem tudom,
lehet, hogy nem is gondolom,
belefér már, hogy tévedek,
máskor, hogy el is tévedek,
hogymondom, mi is a jó,
volna jobb, mint mi adható,
már nem várom, hogy kérdezel,
nem lehet válasz ez, nem ez,
amikor fáradt agy s a test,
amikor minden szinte egy,
és nincs bár kósza gondolat,
fekszem irgalmas kék alatt,
nem tudva mást,
nem érthetek,
csak mindegy más,
csak minden ez,
hogymegbocsátasz így is, ennyi,
nem bírhatok nélküled lenni,
csak ezt tudom, ilyen nagyon,
tied vagyok, tied vagyok.

MÁRKUS BÉLA

„a föld örökre megőrzi testünket,
ha most megőrzi”

Cseres Tibor háborús költészete

(1. rész)

MÁRKUS BÉLA (1945) Debrecen

Cseres Tiborról, a költőről alig vett tudomást az irodalomtörténet, pedig az indulása sikeres volt, az első kötetét (*Tájkép, elől guggolva én*, 1937) a Pesti Napló és a Válasz kritikusi mellett – a szokásos levelezőlapján – Veres Péter is dicsérte. A második könyve, a *Zöld levél árnyéka* 1942-ben jelent meg, visszhangja a háború zajában alig volt érzékelhető, ahogy azoké a költeményeké sem, amelyeket különböző folyóiratokban (Kelet Népe, Magyar Csillag, Sorsunk) vagy – a legtöbbjét – a Jékely Zoltán és Szabédi László szerkesztette kolozsvári Termésben közölt. Feltehető, hogy főként ezeknek az összegyűjtésére gondolt, amikor a Szépirodalmi Kiadó gondozta életműsorozata záró kötetét a verseinek szánta. A szándék – halála miatt – szándék maradt. Posztumusz kiadásuk mindenképp érdemes vállalkozás volna, hiszen háborús költészetünk figyelemre legméltóbb darabjai közé tartoznak.

ZÖLD LEVÉL ÁRNYÉKA

Az első kötetet egyszerre méltató és elmarasztaló, előbb „csapzott és göröngyös formában” látó, majd a „kész formanyelvét” észlelő Vajda Endre hasonlóképpen vélekedik a versek hangoltságáról és stílusáról is. Nyomott horizontjuk, sötét szociális háttérük úgy rajzolódik ki, állítja, hogy a beszélő „egyszerűen felsorolja a tényeket” – s legjobban ezzel, így vádol, a kijelentő mondatokkal (VAJDA Endre, *Tájkép, elől guggolva én*, Válasz, 1937/4, 506.). Érvélése, ha már vádat említ, az áldozatok elősorolásán túl kiterjedhetne a vétkesek, bűnösök gyanúsítására, netán megnevezésére is, ám erre a versek világának élet- és létszemlélete nem teremt lehetőséget. Ha másképp lett volna, akkor talán Veres Péter is határozottabb az eszmei-ideológiai szempont érvényesítésének javaslatában, miután 1937 elején keltezett levelezőlapján igen elismerő szavakkal illette a frissen megjelent könyvet. A Cseres-hagyatékban őrzött levél írója szerint a versek „kivételesen érett, higgadt és mély intellektust árulnak el, olyan egyszerű, tiszta nyelven szólnak, amilyeneken kevesen beszélnek ma Magyarországon”. Hogy milyen eszmeiségű alkotások váltották ki az elismerését, áttételesen bár, de erre utalhat, amikor azt tanácsolja, hogy ha vannak olyan versei, amelyek itt – nyilván: Magyarországon – „aggályosak”, akkor azokat küldje Gaál Gábornak. Ajánlhatná, persze, a Választ is, vagy toborozhatna szerzőket az éppen ekkor induló Kelet Népének, ám a kommunista befolyás alatt álló Korunkra hívja fel a figyelmet. Tudatja, milyen okból: „Egyáltalán, meg kell ismernie a mi világnézetünket teljesen, mert teljes irodalomhoz a teljes szociológiai kultúra kell.” Végül az eredeti költői látás és kifejezőkészség ismételt dicsérete után mintegy megjósolja: „ha majd lesz elég élménye és áttér a prózára, nagy dolgokat fog csinálni”.

A Békésmegyei Közlönyhöz került Cseres (aki verseit Pálos Tibor néven jegyezte) mintha értett volna a szóból: első verse *Az állásnélküliekről* címet viselte, akár egy szociográfiai riport vagy portrészorozat. (Ugyanez *Állásnélküliek* címen megjelent a Válasz 1937/7–8-as számában.) A többes első személyben, azaz képviseleti szerepben beszélő úgy regisztráltatja magukat, mint akik „az ország bőre alatt görcs vagyunk, / csomó. Se számba venni nem bírnak, se lajtromozni. / Mint a kullancs, ragadunk, csak agyon- / verni lehet minket vagy kettévágni s nem kibogozni.” Égi mannával táplálják maguk, ünnepeken krumpli van, káposztából torzsa, tésztaétekből morzsa jut – éhség, nélkülözés az osztályrészük. Életük: céltalanság, lödörgés. „Tíz ujjunk közt csurgatjuk az időt.” Hajuk fakul, karuk gyengül – „De lábunk bir és nem érne utól / senki, ha futunk. Mert nem egy, nem ember, csak láb leszünk” – színekdoché jelzi, mintha nem is egész embernek tartaná magukat. S oximoron a „nyálkás ígérettel”, vigasztalással, hitegetve eléjük rajzolt távlat: „Nem emlékszünk a jövőendő időkre.” Aztán, csattanóként, ismét az ember lefokozása. „Ki tart számot szívünkre és tüdönkre, / ki vizs-

gálja köldökünk sebét és erjedő kezünket?” A helyzetképnek nincsenek indulatosan meghúzott vonalai, lázadásra buzdító alakjai – a felvillantott „sok pohos” viszont torzképbe kívánczozna, ha „világnézetileg” szembeállítaná az állásnélküliekkel őket.

Aligha Veres Péter jövendölésének köszönhető – hiszen egy-két tárcája már korábban is megjelent –, hogy a lírával való újabb próbálkozást követően folytatta a kísérletezést a prózával. Nagy munkára vállalkozott: regényt írt. Nem először egyébként. A *Parázna szobrokról* beszélve árulja el, hogy húszéves korában, azaz 1935-ben alkotott hozzá hasonló „modorban” egy – maga jellemzi így – „anarchisztikus, szado-mazochisztikus” kisregényt. Hőse egy vak hadirokkant volt, koldus, falu bolondja, aki egy kazal tövében „végiggondolja, végigéli aznapi, holnapi, múlt havi, múlt évi s jövő évi cselekedeteit, csatározásait” (DÉRCZY Péter, *Regényelméleti megfontolások nélkül* [Új Tükör, 1982. ápr. 25.], CSERES Tibor, *Perbeszédék és párbeszédék*, Szépirodalmi, Budapest, 1986, 572.). A hetilap, a Magyarország nem vállalta a „mélylélektani” munka (folytatásos) közlését – a foglalólul kapott tíz pengő maradt meg emlékül. Második regénye, a Békésmegyei Közlönyben 1938. január 4-től március 5-ig folytatásokban közölt, negyvenkét részes *A kapaszkodó*, úgy tetszik, kiesett írója emlékeinek tartományából: sehol sem említi. Pedig ha másért nem, azért muszáj szóba hozni, mert a szerző később – bevált gyakorlata lett ez, okos ökonómiája jegyében – több novellát épített a cselekmény vázára. Például a *Dinnyecsősz*. Ez ugyanúgy az 1952-es kötetében (*Tél és nyár*) jelent meg, 1937-es dátumozással, mint a *Gyermek születik*, ahol valamennyi szereplőnek az első személyű történetmondó által elbeszélte története egyezik a regényével. Egy alkalmi munkákból élő, felszínesen gondolkodó ifjú férj számol be arról, mit érez első gyermeke születése előtt. „Ezzel aztán vége a szabad életnek”, gondolja, s hogy eddig csak megvoltak valahogy, „ha rongyoskodtunk s nélkülöztünk is. De oda mentem, ahova akartam... Ahogy mondani szokták: szabad ember voltam addig, azt csináltam, amit parancsoltak.” Kissé léhán fog hozzá aztán a mindennapi betevő falat előteremtéséhez is, itt-ott segédkezik, tanyákban szerezne pénzt vagy eleséget, részes aratónak szegődne, s ha az ellenségnek tartott birtokos gazdáktól nem kap előleget, akkor az uradalmat választja, s viszi haza kölcsönzsákban a pár kilónyi szalonnát és sót. „Így született meg fiam, Mihály – s így lettem én szabad emberből cseléd” – a tehetetlenség is mondhatja ezt vele, bolondozhat kínjában, mint aki maga tehet arról, milyen a sorsa. Nem hárítja át a felelősséget másra, nem keres kapaszkodókat – ellentétben a Közlöny közölte kisregénnyel. Az itt végszavazó apának súlyosabb gondja van a cseleldsorba jutásnál: csecsemő fia „megnyomódott vagy megfulladt” a dunyha alatt, s ha esetleg hanyagságból történt is így, a tragédia olyannyira megrázza, hogy véget akar vetni saját életének is. A sínek közé fekve, a vonat jöttére várva azonban látomása támad kisfiáról, aki „ahogy nőtt, rögtön csontvázvá változott”. A halálra ítéltség létbölcseleti gondolata kap nyomatékot akaratlanul is magasba tekintve. Az ég, amely a különféle mítoszokban – a Pál József és Újvári Edit szerkesztette *Szimbólumtárat* (Balassi, 2001) idézve – az isteni hatalom kifejezője, a világ szent rendjének jelképe, a kozmikus rend szabályozója, úgy jelenik meg az önkéntes haláltól visszarettenő apa fölött, mint ijesztő, kemény bura. „Rám borul, engem borít le, de olyan idegen és gonosz, hogy semmi közöm hozzá...” – veti el, hitetlenül az égbe mint mennyországba kerülés bizodalját, az örökkévalóság reményét. S miután kissé patetikusan tudatja, hogy keze feje nedves lett a szemétől, azaz sírt, azt suttogja magának: „mibe kapaszkodjam, miben kapaszkodjak én már ez után...”

Kisebb figyelemre érdemes apróság, hogy az előbbi három pont szemet szúrt ifjúkori barátjának, Löffler Miklósnak, aki a hozzá elküldött s feltehetően könyvkiadásra szánt kéziratot hosszan elemezte egy levelében (a levél Cseres Tibor hagyatékában található). Néhány kisebb-nagyobb kifogás – vagy, mint írja, kivetnivaló – után a regény befejezését szépnek, ám a szerzőhöz méltatlannak találta. A három pont – véleménye határozott – „kissé sötét, meddő, gyáva hitvallás”. Kérdése: ha az író „szocialista érzületű és gondolkodású ember”, márpedig tudomása szerint az, akkor „szabad-e, hogy ebből a világnézetből ne sugározzék semmi át a regény lapjaira”?

A szocialista gondolkodásból, ha a levélíró ezen a termelési eszközök társadalmi tulajdonba vételét és a forradalmi munkásmozgalom vezetésével a kizsákmányolás megszüntetését is értette, és nem csak az alsóbb rétegek anyagi viszonyainak, sorsának jobbítását, akkor bizony a későbbi versekbe sem sugárzott át szinte semmi. Igaz, szociális töltetű költeménye legfeljebb néhány akad ezen az alig több mint egyévnnyi, témakörök szerint tagolható pályaszakaszon. A *Pélida*, amelyet a napilap után több mint egy évvel közölt a Kelet Népe is (1939/9), és *A szegényekről* (amelyik a *Zöld levél árnyékában* majd *Másodszülöttek* címen szerepel) új vonása a mások nevében való beszélés,

képviselőjük hangsúlyozása. Mint az utóbbi versben: „Képükön sokasodtak, földükről fogytak a bárázdák. / Futóbolondokkal tegeződtek, az istent – magázták. / Koplalva, szomjazva álltak – mégis gyűlt az adósság. / Szavuktól felfordult gyereük, kezüktől meghalt a jószág” – a szegények bemutatása után a beszélő végül nyomatékosítja, hogy több „keserűséget” nem mond el róluk. „Követendőül, vagy rettentő példának nem építék / ide senkit (magamat se). Csak elnézem – hó, dér, hideg, / gonosz erdei szél lepi el a mezőt, a dombokat, / s a felhők alól dögölve hull le a pihés gondolat.” Szembetűnő a direkt, közvetlen politikai állásfoglalás elkerülésének szándéka a legkülönbözőbb stíluseszközök, grammatikai elemek használata révén. A „döglik” minden magyarázat nélkül az emberhez nem méltó élet, az állati létezés ígéje. A természeti jelenségekbe, képekbe érzések és ítéletes gondolatok vetítődnek ki. Vagy maguk viselkednek, megszemélyesítetten, gyámolítók gyanánt („A szél valami dalt dudolt”; „Megvakult házukban mind a tükör, a korsó berekedt. / Háztetőikről elvadultak a macskák s a cserepek”). Idézetek tanúsíthatják, hogy a színekdoché itt is kitétetett trópus, akárcsak az ismétlés alakzata. A kifejezőerő növelésére gyakorta alkalmaz pattogó tömondatokat, mintha az így közölt hírral felrázni akarna. A szintén gyakori áthajlások pedig az eligazítás, tájékoztatás, a részletesebb kifejtés formái volnának a változó ritmusú, szótagszámú és ütemű sorokhoz hasonlóan, miközben a gondosan megválogatott – olykor mégis erőltetett – páros rímek könnyeddé hangolják a szakaszok végkicsengését.

Más verseinek beszélői a szerző életrajzi tényeinek, eseményeinek közlésével akarva-akaratlan emlékeztetnek arra, hogy okkal formálnak jogot a szegények képviselőtére. Szószólóik, mert közülük valók. „Álltam pattogó gépzajban, olajos kabátban. / S voltam molnár. Puha tenyérrel morzsoltam a lisztet. / .../ Volt úgy: az ekét tartottam. Majd a vetőgépet. / Öt nyulós évszakon át nyomtam az íróasztalt” – sorolja az *Akadozva*, s hogy derűt lopjon a listázásba, a csónakoslegény, papnövendék, modell, nagydobos, hordár, házitanító mellé odarakja a hasonlóan megterhelő foglalatosságot: „szerelmes”. S hogy a nyitányban felvillantott örökös fenyegetettséggel – „mintha kivont, éles kardok között éltem volna” – való hősies szembeszegülés pózaitól szabaduljon, kétértelmű beszédbe kezd. Egy színpadias jelenetbe állítja magát: „Gyáva vagyok, ha a szuronyok rám kiabálnak, / visszabólintok, ha felém köszönnék a tiszték”, majd mintha a csendőrök előtt való fejet hajtás mentességül mondaná, tíz esztendő emleget: azóta „nyögöm már a szenvedő népet / s magam is vele nyöszörgök”. A gondolatrítmus párhuzamos vagy, más fogalommal, szinonimikus fajtájával, a rokon értelmű szavak ismétlődésével fejeződik ki egyazon gondolat: a vers alanya félelmében hosszú évekig csak halkán, siránkozva mert, bírt megszólalni. A költemény címe állítja: akadozva, vagyis nyögve, fojtott, megszakadó hangon, alig érthetően beszélt. A szószóló messze volt attól, hogy bujtogasson, lázítson. Ma is „fél / még egy-két porcikám, de lassan elfogy / a maradék rettegés, e gyermekbetegség tölem” – vet számot állapotával, s a célt is mint valami programot megfogalmazza: „Megölni mindent és megújítani. Ezt döngöm / s a mély út végén úgy törölném már homlokom porát, / elernyedtem ujjal, harcot, parazsat dajkálva és – / Nem mondom tovább.” Ugyanez az utolsó sor zárja a másik két, számozott versszakot is, itt refrénként a beszélő szabadkozásának számíthat: ha nem nyerte el a bizalmat, akkor abbahagyja a tervezgetést. A döngést – ami az ütés, a megveretés képzetéhez, ily módon, szinonima formájában a fájdalom jelzéséhez, a nyögéshez is kapcsolódhat. Valószínűbb azonban, hogy a halk s akadozó beszéddel rokon értelmű, azaz döng, döngicsél, züm-mög, mint egy darázs. A szóhangzások rétegében finoman hallhatóvá téve a dünnyögést is – és innen már a hallucináció József Attila két sorához sodor: „dünnyögj egy új mesét, / fasiszta kommunizmusát –”, aminek azért nehezebb ellenállni, mert pár hónappal előbb Cseres Tibor is megírta a maga *Születésnapomra* című versét.

De előbb még a *Mi lesz?* önmagával monologizáló alanya eleveníti fel a „napfényes tengeri táblák” közt végzett „szép tavaszi munkát”, a bűgő cséplőgépek hordta „lengé port”, a „lisztek duruzsló műhelyeiben”, a malomban a tréfa, a vidámság pillanatait, hogy minden „derítő hang” ellenére az elégedetlenség, a szorongató bizonytalanság hangulata uralkodjék el felette. Önmagával viaskodva az *Anyám* pólyás képére emlékeztetően a hiány fakasztotta szeretet teszi meghitté a záró sorokat: „Anyád hibás talán mindenért, miattad? / – Nem tehet rólam. Bár ő szült meg, / én hordom őt, mint halott gyermeket magamban / egyre szólomatva. – S onnan sincs felelet.”

Számadás a *Születésnapomra* is, ám az életrajzi élmények, események szinte teljes mellőzésével. Középpontba – Cseres huszonhárom éves ekkor – a múlt időt, sőt az elmúlást állítja: „Bocsásd meg, hogy így lomhán, tisztelet nélkül beszélem / el magamat, de mit bókoljak, mikor egyre öregebb

/ lesznek és nyakamból nem csillog nyugalmat osztó érem." A lírai én az utolsó szóig – „nélküled” – fenntartja azt a látszatot, hogy önmagát szólítja meg, azaz a kívülálló helyzetéből készít számvetést. Hogy mi indítja erre, a felütés nem fedi fel, csak a változást jelenti be, hogy más irányt szab magatartásának, felfogásának, tetteinek: „Leválnak szokásaim, elhagyogatom az elveket.” A nyitó sor indoklásul előadottak aztán a beszédre térnek ki, ismételten kérve: „Bocsásd meg nyelvem alatt a köveket.” Mintegy vádolja magát a „meddő töprengések” miatt, hogy a „lényeg elsiklik” így – ezért programot fogalmaz itt is, helyénvalóbb szóval: szó. Újabb, többféle jelentésű szimbólumhoz nyúl, a háló kötéséhez, hogy „az álruhába öltözött // szavakból rabul ejtsem azt, ami az egésznek / értelmet ad. S azt, amiért érdemes karmot / növeszteni. S fáradnia a lábnak és az észnek.” A köznapi beszédet utánzó („élek s látom, változnak a játékszabályok”), a szembeállítások feszültségével is ható, ám mégsem ellentétes, hanem ún. haladványos gondolatritmusú beszéd mintegy munkafolyamatként jeleníti meg a hálószővést („Szüntelen nézni kell, mert szétfutnak a szálak”), hogy a csattanó ezt a jelképet elhagyva a természet képeivel búcsúzzon. Mégpedig a tavaszéval, a színekben pompázó virágokéval – ám a megújulás öröme mégsem lehet teljes, mert „minden rakott gally üres lesz nékem – nélküled”. E hangsúlyossá tett hiány miatt is titokzatossá válik a tegező formában megszólított személy, rejtéllyé, hogy a beszélő mindvégig kitért az azonosításának lehetősége, bármiféle ismertetőjegyének bemutatása vagy legalább felvillantása elől. Ezért a bizalmasan tegezett lehetne barát, lehetne – az udvarlást, a széptevést teljesen elhanyagolva – kedves. Leginkább mégis az lehetne, akit a vers foglalt címe emlékezetbe idéz: József Attila. S nem csupán a cím miatt, sőt, az alapján sokkal kevésbé, mint két fontos motívum, jelkép – az elv és a háló – alapján. Az „elhagyogatom az elveket” bejelentése az önmegszólító *Tudod, hogy nincs bocsánat* keserű javaslatának – „Vagy vess el minden elvet” – követéseként is értelmezhető, nyilván nem az egyetemes érvényű törvények, törvényszerűségek tagadásaként, hanem a szilárd meggyőződés lassú feladásaként. A *Bibliából* s annyi más mitológiából ismert jelkép pedig még közvetlenebbül köthető József Attilához, méghozzá a *Háló* című költeményéhez. A nélkülezés, az öregedés és az alkotás együtt szemlélése okán is – „Hull a hajam, nincs kenyerem, / tollam vásik...” –, főleg azonban a halászati eszköz ábrázolt tárgyiasságát sematizált látvánnyá emelő sorai miatt: „Idegeim elmerítem, / mint a hálót, / hust fogni s a nehéz vizen / könnyű álmot.” A hétköznapi tapasztalatok jelzése – „kiagatom, megfoltozom” – után a vers kozmikus távlata – „Kiterített fagyos hálóm / az ég, ragyog – / jeges bogai szikrázón / a csillagok” – emlékezetbe idézheti a Cseres-regény, *A kapaszkodó* metafizikai reménytelenségét, kiüresedett hitét is.

Aligha a szerzői én életpélményeként, hihetőbb, hogy lírai toposzként tér vissza az ütemezést és főleg a rímelést gondosan kiszámító kisebb költeményekben is az öregedés érzete, gondolata. Mint a kivételesen városi környezetet választó versben – *Hajnal a Ferenc József-téren* –, amelynek az alanyi beszélője a szerkesztőségéből az éjszakai robot után kilépve mintha „széles mezőre” érne, ahol „röpködni kezd a szíve”, ám alig pár lépés után „futva / jött a rettegés: Csak ne kélne megöregedni”. Jó lenne vitázni, „pityeregni a múltó évekért”, morfondírozni, majd sírás helyett „könnyörögni kezdem magamhoz a múltó életért”. A teátrális önsajnálát szónoklatba csap át, az ifjúság dicséretébe, az érte való küzdésbe, mert „hisz benne van az irány, minden merészség, értelem”. S újabb fordulat, mintha a dicsének gyászdallá változna: „Milyen büszke az ifjú nyak... S milyen reménytelen.” A *Férfikor* egy közhely filozofikussá tételével bajlódik: „Gátakon, árkokon keresztül / jön a férfikor. / Szakállas, morc esztendő / lepik be tagjaimat. / Kódorgás közben most illik / a kérdés: mért hívt / ilyen útra négy nagyszülém / és a hajnali nap?” Pár költemény a formát öltött víz, a természet törvényei szerint megállíthatatlanul előre haladó, áradó folyó tárgyasult valóságával és jelképével fejezi ki a halál felé sodró elmúlás érzetét. Olykor homályosan, a Kháron ladikja árnyaival sejlik fel a beteljesíthetetlennek hitt vágy, a megismerés metafizikai igénye: „Szerettem volna élve látni, hogy lesz rövid a / végtelen, hogy jön közel a messzeség” (*Csónakos*). Máskor, mint a *Folyóparton* alanyi beszélője a „Romlik s bomlik alattam a folyó. / A csónak áll s a koporsóból kilóg a bokám” groteszk képébe sűríti a kijelentését: „hóna alá szorít az idő, puhít és összerág”. Az „ahogy esik, úgy puffan” többszörös refrénjével igyekszik jelentéktelenné tenni félelmét, a „Felfordulok valahol a parton” képzelt helyzetét is a *Vízparti filozófia* alanya. Messze esik ez a hetykeség a *Folyók* vallomástevéjétől – „áradt folyóból fogtak ki, amikor megszülettem” –, aki jámbornak és mindenben hívőnek tartja magát, s olyanak, aki „azóta csókolom / és félem a vizet”. Az *időhöz* allegória, a „víznek / dobom a csontot s nyelem, mi engem illet” bizarr csattanójával. A lírai én a címben megszemélyesítettnek

vallja be, hogy „szorongás / dobol a koponya mélyén”. S tőle várja útra indulásának kezdetét: „Ezerkilencszáz – ezt tudom s te kell / tovább tudd a napot, mikor veszem el.” Ugyancsak allegorikus vers, a lélek megszólítása a *Veremből*, az idő múlását, a „hónapok úzását” panaszolva, hogy aztán a szinekdoché és a szinesztézia szóképeire bízva közérzete kifejezését: „Húsztól harmincig fölfelé pislog a szem / s keserűségében fázik a láb. / Mit tud tenni a barát vagy az idegen / isten? Mit tehet itt a világ? / Megfoglak lelkem, feldoblak, lelkem, / a falból a nap felé, hátha repülsz.”

Helytálló vélekedés talán, hogy nem csupán a *Veremből* lírai alanyának, hanem a többi pálya eleji vers beszélőjének a karaktere is feltárulkozik itt, a személyiség lelki alkatától idegennek rajzolva a lelkesedést, ide illő, ám szlenges szóval, a feldobottságot. Igen jellemző lehet a szerelmes versként is felfogható *Ha nem látlak, süllyedek* indítása: „Reggel és este közt fél pillanatra, ha látlak: / egy napra elég.” Vagy a *Tavaszi országút* egyes szám első személyben előadott jelenete, amint a bicikliző legény, miután lekuporodik az őt megállító leány mellé, s ülnek ott egy darabig, „mint ama két holdbeli néma”, felpattan, nyeregbe száll s töpreng: „ki boldogabb, a nős vagy a nőtlen?” A stílusban is megnyilatkozó lelkiállapot, a témához való viszonyt kifejező tárgyilagosságra törekvés, higgadt hang vagy gyöngéd közöny nem ismerte az elragadtatottság túlzásait, sem az érzelmek, érzések, sem a hitek, elvek terén. Az inkább tartózkodó, szenvtelen, játékosságában, derűjében is fanyar hang nem emelkedhetett fel a lázítás, a lelkes szavakkal buzdítás, agitálás magasságába. A társadalom kiáltó ellentétei, a fennálló rend igazságtalanságai nem tették heves szenvedélyűvé, tárgyilagossá nyugalmából nem zökkentették ki féktelen indulatok. A megingathatatlan világnézeti meggyőződés, elkötelezettség hiányzott magatartásjegyei közül, távol esett szemléletétől – amit ez idő tájt az is tanúsíthat, hogy a Veres Péter ajánlotta lehetőséget, a Korunkban való közlést figyelmen kívül hagyta. Inkább mutatkozott rezignálnak, csüggednek, mint lelkesült hitűnek, osztályharcosnak.

A Békésmegyei Közlöny 1938 karácsonyától –1939. Újév a kivétel – nem közölt több verset, szépprózát Pálos Tibortól. Az ok egyszerű: ott kellett hagynia a szerkesztőséget, be kellett vonulnia katonának, hogy kisebb megszakításokkal lényegében 1944 legvégéig szolgáljon, úgy ötvenhat hónapon át viselve a mundért a magyar honvédség második világháborús műveleteiben, a Délvidékre való bevonulástól kezdve a szovjet frontharcokig, ahol 1941 júliusában olyan súlyosan megsebesült, hogy Kassán kórházi ápolásra szorult.

Háborús lírájának első darabjai, noha nem jelöli a tartalomjegyzék, külön ciklust alkotnak a Bolyai könyvek sorozatba iktatott 1942-es második kötetében, a Kovách Aladár szerkesztette *Zöld levél árnyékában*. Több oka lehet – és elsősorban talán politikai-ideológiai, s csak aztán poétikai-esztétikai – annak, hogy irodalomtörténetünk mindmáig kevés figyelmet s teret szánt a második világháború idején s közvetlenül utána született költemények elemzésére. Még kevésbé választotta vizsgálódása szempontjául Sötér Istvánnak a *Négy nemzedék* című antológia bevezető tanulmányában megfogalmazott gondolatát, miszerint a „magyar költészet Ady felléptétől folytat ismét igazi és őszinte harcot a konkrétumokért” (SÓTÉR István, *Négy nemzedék*, Parnasszus, Budapest, 1948, 10.). Ezeknek a felmutatása és elemzése szükségszerű Cseres lírájáról szólva is, összhangban a tárgyas valóságalelemeknek a művekben történő tükrözésével, az Ingarden elnevezte ábrázolt tárgyiasságok rétegének feltárásával.

A nyitó vers, a *Besoroztak* alapján úgy vélhető, hogy a katonai szolgálatot, a katonáskodást a kezdeteitől követi majd a többes első személyben megszólaló s a tárgyyszerű és tárgyilagossá közlést különböző stílusesszökőkkel, szóképekkel és alakzatokkal színesítő beszéd. Végig hasonlóképpen, mint az első strófában: „Csütörtök reggel volt. Kétszázan bemarkadtunk. / Az öltözésre vártunk s ott álltunk csupaszon” – eddig mint egy tudósítás vagy egy beszámoló. Ám ez a szenvtelen hang a szinesztézia és a szinekdoché bevonásával mindjárt érzések közvetítője lesz: „Derekunkon a tisztek pillantása roppant. / Nehányunk merő kéz volt s volt aki csupa comb.” A seregszemle megjelenítése hasonló módon folytatódik: „Ruhából, csontokból, szándékból állt a testünk”, és fölsejlik valami a besorozás kényszerével, a katonaléttel mint állampolgári kötelezettséggel kapcsolatos érzelmi s tán eszmei ellentétekből is. „A bénák és véznák az udvaron már lestek: / örülve s irigyen mustrálták tagjainkat.” Az öröm a meg nem felelés, alkalmatlanság kifejeződéséeként áttételesen a harctól, a háborútól való félelem jelzése is. Ugyanakkor hangot ad a harcra buzdítás hazafias szólamainak, a régi idők toborzásai emlékeiként rögződött ígéretéseknek, a „szép élet a katonalét” gondtalanságának is. „Kalapunkhoz kokárdát tűztünk és virágot. / Szánkából hetykén köptük a szót, akár

a meggymagot” – e legényesen fölényes viselkedést a többes alanyú képviseleti beszédéről váratlanul alanyira váltó motyogva, dohogva szemléli. S mintegy látomásként a jövő képét vetíti eléjük: „Dünyögtem: – cimborák – arcuk sár és virág volt – / s mondtam – amit elértünk ez volt a legnagyobb.” A sárba tiport arcra hullatott virág metaforája a kegyeletes dicsőségé, a „legnagyobb” sikeré. Ezt ellenpontozzák a háborús propaganda hirdette célok, az egyén boldogító reményei: „Ilyen életünk nem volt, amilyen most lesz. / Kemény és büszke élet néz mireánk s a rang. / Dalra masírozunk – lábunk szakad, ez rossz lesz. / De szép is, megáll a lányok szívében a hang.” A hanyag rímek a honvédő frázisok kifigurázásai, az olyan pufogtató közhelyeké, mint hogy „Amerre járunk, mienk lesz minden utcakő”, s hogy „estére mienk lesz minden testes utcanő”. A bakára váró érzéki öröмок fényében elhalványulnak a hétköznapi apró-cseprő gondjai: „Hol alszunk holnap éjjel – ki fog ezzel törődni. / Délben együnk vagy este – senki nem gondol rá.” Az idő sodrában a lesz, ami lesz könnyedsége és felelőtlensége, elűzése minden, a „másvilág” jelezte veszélyérzetnek: „mért tegyük lelkünket bizonytalan pokollá”. A környezet is bizalmat, derűt sugall a fenyegetettség vagy a bizonytalanság érzete helyett: a nappal ébredők pattogó szavaira „vetkőznek a virágok”, a „kútból vidáman / buzog fel a víz”. A vetésekben lapulva a tájék „mint az áradás / torlódik” rájuk – ismét a jövő ígéretével. „Játék lesz. Barnára sült rozskenyeret kapunk. / Harcolva se gondolunk majd a háborúra. / Húsos tréfák után rumot kortyolgatunk. / Szorít, de felfelé szorít minket a regula.” Hogy a szabályok betartásával, a parancsok teljesítésével a rangfokozat „felfelé szorítása” történik-e, az utolsó, az előzőektől gondolatjelekkel elválasztott, különálló strófa nem ad rá választ. A beszélő nézőpontja itt ismét alanyira vált, és amit előbb „dünyögött”, azt itt „motyogja” helyzete érzékeléséről és értékeléséről: este fáradtan gyepe fekszik „valahol”, és „Elgondolom – ez hát kincsünk, a drága ifjúkor? / És motyogom: – mi lesz a könyveimmel?” Azon túl, hogy a végszó nem a lelkesedésé, itt is felvetődik, a könyvek az egész részeként, azaz a színekdoché szóképével vajon másra, többre, netán a jövő egészére vonatkozó aggodalom jelképei is.

Mintha valóban a maga folyamatában igyekezne bemutatni a katonaéletet, a *Beszállásolás* már a gyakorlatozások és az újoncavatások utáni szolgálat bemutatása, helyzetképbe rögzítése. A vers beszélője, mint aki nem közülük tartozik, kívülállóként tekint a csatakos lábbeliben érkező katonákra, ahogy lépteikkel „döngetik a világot”, s megrepedezik a házikónak nem a fala, hanem a „kis mosolya”. A hangulatok, érzelmek efféle átvetítésével folyik tovább a közvetítés, sejtetve, hogy a falu ha nem is megszállóként, ám váratlan vendégként, kissé félszegen fogadta a bevonulókat. Egy-két eb kapu alatt megvillanó foga, a gazdasszony kezében megbillenő kosár, a fák, amelyek „meglakolnak” tűzre való száraz ágaikkal, ennek a felemás fogadtatásnak a jelzései. A jelenetek egyébként szokványosak: bor után szimatolás a pincében, kiürített üzlet, megtelt kocsmá s az ölelés vágya, ám a „menyecskederék szalad tőlük”. Fekvőhelyükön, a „szalmán” a gyermekgügyögés, a kalács az otthon emlékeit hozzák elő, s velük imádságot is: „Istenhez szólnak sokan. / Ki szépen, ki amúgy s aztán – jóéccakát.” Istenhez fohászkodik vagy inkább csak a szokásos „istenem” formulával él a *Megszakad* lírai alanya is, a „csak visszatérnék” reményével várva vonata indulását. Eközben szembeállítja a búcsúzás viselkedésmintáit, a zokogó lányokét, akik hiszik, hogy „megszakad a szívem”, és ettől – színesztéziával érzékeltetve – „csukott / lesz már a lelkük s a szívük süket”. Ezzel ellentét, szinte bántóan kijózanító a lírai én szava: „Megszakad a szerelem.” Nem árnítja sem a társát, sem önmagát; furcsa hasonlattal érzékelteti jövőjüket: „elfonnyad / az ígért és a szó semmi lesz, / mint sokéves dióban a bél”. Végül szürrealisztikus képpel, a leveleit elengedő ágával és a szakadékával, amelyet „szétfeszít(i) a mély idő”, szemlélteti az elválást. A laktanyai szolgálat megjelenítése Az ő, innen még a harctéri készültségen, ám már a szorongás, a félelem baljóslatú nyomaival, ahogy az alanyi beszélő egy „sötét falra” felkeveri az „elképzelt tettek / játékát”, s ahogy gondolatban-gondolattal elüti „a sötét / minden támadását”. Az elképzelt harcmező, a tettek mezeje nyomaszthatja az őrt, nem így a városból, a kimenőről hangoskodva visszatérő, borról, nőről szájaló társait. Az ellentétet a beszélő cseréjével, elsőből harmadik személybe váltva oldja fel a vers: „S az ő tudta, ők se boldogok.”

A versek következő csoportja már a háború krónikája, az epikus menet tárgyyszerű leírásába látomásos, képzelet vagy álom diktálta elemeket keverve, s váltogatva a beszédmódokat, nézőpontokat is. Közöttük három olyan van, amelyek miatt évekkel később meggyűlt a baja, nem annyira a kötetbeli, sokkal inkább a folyóiratbeli – 1942. novemberi és decemberi – közlés miatt. Mert az utóbbi az a nemzetpolitikai, társadalmi és kritikai folyóirat volt, az Egyedül Vagyunk, ahol egyébként időn-

ként szerepelt Darvas József, Veres Péter, Illyés Gyula, Illés Endre, Németh Andor, Weöres Sándor és Szabó Lőrinc is, s ahol tőle a *Letapos*, *A harckocsi árnyékában* és a *Podolszk alatt* című költeményeket jelentették meg. (Filológiai adalék: a kötetben a hatrészes *Letapos* harmadik részénél kezdődik *A harckocsi árnyékában*.) Ahogy ezt emlékezésében, az *Elveszített és megőrzött képek*ben kifejti, az utóbbi költeményt – a címét nem árulja el, a tartalmát azonban igen: „hogyan ijeszt rám egy hat-hetes, riadt malac” – 1951-ben az Írószövetségben a fejére olvasták, állítván: „partizánvadász vers”. Ekkor megúsza ennyivel, rá hat évre viszont, 1957-ben, amikor a Honvédelmi Minisztérium megfosztotta tartalékos hadnagyi rendfokozatától, s ő „elvi okból” tiltakozott a végzés ellen, a föllebbezési tárgyaláson ismét ezt a versét hozták fel bizonyítékul ellene s lefokozása mellett. Fel kellett olvasnia, majd azzal a megjegyzéssel kapta vissza a rendfokozatát, hogy „a vers ugyan pacifista, de a szocialista meggyőződés még nem süt belőle”.

A *Letapos* első két része többes első személyű előadása a három nap, három éjjel tartó hadszíntérre vonulás jelentőséggel alig bíró, ám a háborús légkört jellemző eseményeinek. A gépekre leadott lövések, az előttük kigyúlt fényjelek, a motorok hűtőiben felforrrt víz, a kanyarokban nyihogó dudáik, a forraló nap heve – egy életkép vonásai, tragikus színezet nélkül még az is, hogy a „Tanyák-ból puskacső, / a falvakban géppuska szólt”, s hogy „Aki hol érte, visszalőtt”. Harci kedv, elszántság nélkül: „Nem érdekelt / semmi, csak jó reménnyel, / esőt hessentve tekintgettünk az égre fel.” Még közömbösebbé tette őket a hír – az elbeszélő a helynévvel tudósítása hitelét növeli –, hogy Valjevónál a szerbek nem harcolnak már, „fegyvert elejtve” „mennek csorba / mosollyal az árokparton libasorban”, és „cigarettaért esekednek”. A történetmesélés élőbeszéd-jellegét erősítik a mondatátvitelek (enjambement-ok), poétikusságát pedig az első rész zömmel asszonáncokból álló keresztrímei után a nyugtató, zsongító hatású páros rímek. S valóban, a magukat megadó (libasorban ezért vonuló) szerbek éppúgy a béke hírnökei szeretnének lenni, mint a szántóföldeken „félszegen” bámuló nők és öregek – a beszélő nem törekszik a frontvonalra, helyette a hátszágban időz. A többes első egyes szám elsőre cseréli fel, így adja elő, hogy a pihenőben, egy harckocsi árnyékába feküdve – innen a folyóiratbeli cím – pár órányi szendergés után miként törnek rá az álom nyomasztó, kínzó képei. Hogy eddig a harckocsi, „ki / szinte testvérmód vitt a hátán és rázott // panaszkodva, ha az út fájt”, most, alatta fekve, mint „óriás acélhernyó” fogja eltiporni, „ha megindul ernyedtt, habos / vért fakaszt belőlem a szörnyű, összezúz, letapos”. Küzdene vele, ellene – nincs más ellenség a fronton! –, mintha moloch volna, megszemélyesítve, akinek „Nincs mosolya, ha nevetek. Nem ángyom és nem sógorom, / s messzibb, mint az Isten.” Az álom a halálfélelem metafizikai s egzisztenciális kivetítődése: közeleg a harckocsi, s „hallani, / mint kriptában a vendég / lépteit, az üres lét visszhangját. És nincs mit mondani.” Az ébrenlét határán a küzdelemnek vége. Már nem maradt más, mint a vágy: „Ó, csak felébrednék.”

A harcba menetel szorongató élményei számbavételét megszakítja – mintegy a *Megszakad* ellenverseként – a szerelmi vágyakozás, Csokonaitól kölcsönözve, a tartózkodó kérelem megszólaltatója, az *Emlékezés*. Hogy a két versben ugyanaz a nő valaki a vágy tárgya, legfeljebb az ige – hajol – azonossága gyaníttatja. (Ott: „rámhajol”, itt határozói igeneves formában: „errehajolva” – mindkét helyen egybeírva, aligha az összetartozást kifejezendő.) A megszólítotthoz az a lírai alany fordul, akinek társaival együtt – itt sem nevezi meg, hogy katonák volnának – „jó és vidámító hírek nélkül, messze / járkál lábunk, soknap távolra egymástól”. Ez a távolság – az ellenpontozással – hozza közelre azt, aki, „ha jut rá egy kis idő, felém gondolsz”. Hogy csak ilyenkor, feltételezés; ezért követheti, akár felszólításként, az óhaj: „Jussak eszedbe ábrándjaid között és játékaidban.” Mintha elkülönítené egymástól az emlékezés két formáját, és az akaratlanban bízna, amikor „megborzong bőröd”, s elfogja „az enyhe kavargás, a vágy” – az akaratosról viszont lebeszelné: „Ne erőltessd magad arcomért.” A víz, a folyó jelképével hozakodik elő, mentve társát a feledés vétsége alól. Hogy mint víz tükrén a képet, kár utána nyúlni, „sodorja a hab”. „Csak úgy áll meg, ha gondolsz / rólam valamit, így tud tovább élni és múlni” – az emlékezés tanításba fordul, a tanulssággal: élni és múlni egyet jelent.

A folyó képzetéhez nemcsak az állandó változás, hanem az elkerülhetetlen elmúlás, a halál gondolata is kapcsolódik: a következő vers, az *Átkelés* címe azért sugallatos, mert miközben felkel-ti a túl- vagy alvilágba jutás mítoszi képzetét, aközben szembesít a háborús jelen rettenetes tapasztalatával. Különböző poétikai, stilisztikai eszközöket használ, hogy elviselhetővé tegye a látványt, a Dnyeszter folyó úsztatta s rekesztette tetemek képét. A megszemélyesítés – „szótlan folyt a víz” –

a gyász némaságát jelzi, az alliterációk – „robbant, rokkant vashíd”, a „folyam hulláit, hullámaikat” – a többnyire asszonáncokból alkotott keresztrímekkel együtt a zaklatottságot, a megnyugvást keresés hiábavalóságát. És nem tudni, ellenséget vagy bajtársat lebegtet-e a folyó, a szemlélő nem ismer különbséget, szinte szenvtelen: „Amíg hadihidunk keskeny padján a gép / átaldöcögött, rudakkal egy-két fáradt utász / piszkált néhány feszes katonát, hogy hült fejét / vízre bízva, ne érezzük ötödnapos szagát.” A Dnyeszter mintha fájdalmában „megborzongatta magát”, és „csobogta”: „nem látlak soha többé”. A személytelen beszéd végszava a halál előérzetének kifejezése, a veszély személyessé tétele.

A honvédelmi minisztérium szakértői által – mint volt róla szó – végül pacifistának leminősített *Podolszk alatt* lényegében egy anekdota, versben elbeszélve, két szereplővel. Az egyik a szakasza pihenő idejében sétára induló, egy tanyát, egy kolhozot szemre vételező lírai én, a másik egy szemrevaló malac. Egy tágas disznóólban találkoznak, ahol a szakaszvezető hangokat hall, s félelmében, hogy „lapuló katona” van az utolsó kutricában, pisztolyt szegezve odaugrik – a sarokból azonban a „halálra rémült / malac nézett” rá, mielőtt eldült „az iszonyattól”. „Éhesen csak a szemében élt”, félelme oda költözött. A tárgyiasítás a növényi s az emberi létre terjed át, egzisztencialista gondolatot hordozva: a háromhetes malacka „hajszolt, akár a falevél, / s mint az ember, olyan tehetetlen”. A tanyanézés során feltáruló képek a hátszág kifosztottságáról, a pusztítás nyomairól árulkodnak: üszkösen tátogó magtárajtó, mögötte égett búza, az istállóban a vályúk, amint „árván, rágottan dideregtek”, a házban hideg katlan, amely „nem látott fát már napok óta” – a megszemélyesítések az együttérzés, a részvétel kinyilvánításai. A halál megjelenítése a *Két ütközet közt*, olyan természeti környezetbe vetítve, amely tán a halott sírjának helye is. A haldokló, egy – talán szuronnal – átszúrt, „átvert” üzbég leroskad, és melle „megtelt törmelékkel, mint hegyomlás / után a völgy s hörögött, hadonászott és furcsán nyelvelt”. E haláltusa érzékletes, hangi és képi leírása az első strófa vallásbölcseleti tétele szerint a lélek vergődésére mutat. És nem a testére, amely meg sem nevezetik. „Elámulva válik széjjel a lélek és az eszköz” – a nyitó mondatban a szóhelyettesítés mintha a háborúban küzdő ember eszköz voltára is célozna, ugyanúgy, mint később a „bőr”, amely „haza tapad: a földhöz, / s érti, jajgatni, jelekkel integetni semmi haszna”. Szembeállítódik jajgatás és hörögés, ám megbékít a föld, mindenki hazája. A csendes békeesség és a védeni való szépség példázata a *Harc közben – virágért*. A lírai alany beszéde lehet magánbeszéd, önbiztatás és figyelmeztetés is, hogy kímélje az „elhalástól” a kis virágot, vigyázzon, rá ne lépjen, mert eltiporja s „ha lehajolsz, csak fehér csontokat szedhetsz a porból”. A vers, címével ellentétben, vajmi kevés konkrétumot, tárgyias valóságelemet tár fel a háborús helyzetről, a harc közbeni állapotról. Ugyanez igaz *Az ellenségnek* esetében is, sőt, a cím keltette várakozással ellentétben semmi sem utal a frontvonal másik oldalán, velük szemben álló fél, hadsereg, csapattest vagy katona jelenlétére, szerepére. A felütés – „Egyre megy nekem, ha tisztelsz vagy leköpsz – / sovány, mogorva késeket vagy zsíros / tányérokat huzigálsz orrom előtt. / Csak hallgatok és nem mondom: ne kínozz” – körvonalazatlanul hagyja a lírai alany alaphelyzetét, megszólalásának terét s idejét, főképpen pedig az okát. Úgy tűnik fel, a hadszíntér a lélek, a harc tétje háborgásának csillapítása, zavarodottságának megszüntetése, amiben az ellenség azzal segíthet, ha teljesíti a kérést: „Apríts fel, faragj szét”, utána majd „a forgácsokból / kiemelem összeforrott homlokom”. A metafora az erdélyi írástudók már akkortájt is használt fogalmával élve: az önösszeszedés szándékát, parancsát fejezheti ki. Akárcsak a *Mulasztás*, a nemzedéki számvetés önbírálatba hajló verse. „Nem egyszerre, apránként tudjuk meg, mit veszítettünk / a béke s mosoly gyümölcseiből, / míg szaporán tovahaladtunk s ponyvát feszítettünk / fejünk köré a látás ellen” – a keresztrímes, asszonáncos, átkötéses, az út metaforáját kibontó versbeszéd nem hagy kétségben afelől, hogy alapvetésében háborúellenes. A mulasztásokért, az elherdált lehetőségekért azonban nem von felelősségre senkit, magukon kívül, szűklátókörűségüket vagy egyenesen a vakságukat okolva, érdektelenségüket, hogy lassanként tudták meg, mi történik körülöttük s velük. Józan tárgyilagossággal, az önmarcangolás túlzó hangsúlyai nélkül mondja, hogy „az időt semmibe véve” mentek előre, s „most már hiába fordulnánk riadtan erre-arra”. „A mulasztottakat nem látjuk sem így, sem halva / viszont. Nagyon tág ívekben esnek / körénk éveink. Derengésük jut hozzánk” – homályos emlékek a múltból, a jövő halványan derengő távlatai, csak az világos, hogy változtatni kellene, ám hogy hogyan, nem is rémlik. Beszédes a hiány itt is: föl sem merül, hogy a Veres Péter ajánlotta módon, „világnézetileg”, eszmeileg-ideológiailag felvértezten, elkötelezetten kiálljon valamilyen társadalmi rendszer vagy mozgalom, politikai erő mellett. Többnyire, ám jellem-

zően ilyen világnézetileg köztes helyzetbe kerülnek vagy ilyen választanak majd a prózaíró alakjai is, lehetőleg távol tartva magukat – akárcsak az életre keltőjük – a különböző szervezett politikai tevékenységektől, társadalmi méretű mozgalmaktól.

Ez a szemléleti beállítódás, szellemi-erkölcsi alapállás mutatkozik meg azokban a szociális töltetésű, a társadalmi, gazdasági egyenlőtlenségeket, származásból fakadó hátrányokat és megkülönböztetéseket egy-egy életképbe, portrékba vagy tablókba foglaló, jobbára epikus menetű költeményekben, amelyek közül jellegadóként kitűnik az *Annának, unokanénémnek, ki Bukarestben szolgál*. A kötet cím innen való, a keretet alkotó, sarkigazságot, tanítást megfogalmazó két-két sorból. „Zöld levél árnyéka kíséri / fárasztó útján azt, ki jó” – így a prológus, az epilógus pedig: „az segít ha így imádkozol: / zöld levél árnyéka, el ne haggy”. Az otthontalanság bánatát a „hazátlan szárnyas” madár szabadságának példájával enyhítené, vigaszul kínálva a hóval rakott fenyőét is: „a borókaág / mélyre hajlik, de nem törik le”. Az újabb időkben a példázat Sütő András *Anyám könnyű álmot ígér* című naplóregénye képzelt párbeszédéből ismerős, ahol az Isten Gergellyel egyetértésben mondja: „A fű lehajlik a szélben, és megmarad, fiam”, más-más módon (alanyként különböző növényekkel) azonban megjelent a két világháború közötti kisebbségi irodalmunkban is. A lírai alany úgy biztat a jelen idejű gondok, bajok elviselésére, a tűrésre, hogy örök érvényű, parancssal fölért tanácsot ad: „Ne búsulj, Anna, hát sorod // miatt, de minden eszközön / a jóra s igazra törekedj. / Az élet egyszer elköszön / mindüktől úgys” – a halál vet véget az emberek között az egyenlőtlenségnek keresztényi gondolata más műveiben is felbukkan, ám elfogadása másutt kevésbé szelíd, inkább dacos, sőt, szenvtelenségbe burkolt tiltakozást vált ki. Az utóbbiakat mintázhatja a négy embert rajzoló *Péllda*. Az útra kelő legényt, akinek a verejtékét csak a felhő és az akácfasor látta, azaz a harmadik személyű beszélő szerint fáradtságos munkája során nem akad társa, segítője, s akiről végül nem tudta senki, „Golyó érte vagy vipera. Mindegy. Meghalt. Tiszta sor.” Közöny kísérté a keresztek előtt letérdepelő, előbb „mások szennyesét” mosó, majd „barmok közt” munkálkodó nagylány útját is, ki végül menekülni akart, s „felbukott”. A guzsaly mellett ülő, ötven orsót halomra fonó asszony példája is a magárahagyatottságé: „szikkadt karjára” ráborulva talált rá valaki, „Zsámolya felborult”. S a negyedik példa, az öregé, ki „semmit se hallott már”, és „Köpködött: tört élete szívárgott zöld fogain át”. A záró szakasz a négy példa kiterjesztése, általános érvényűvé emelése: „egy a szenvedés”, ám milliő „görnyedt szem”. A színekdoché szóképevel szemlélteti aztán azt a milliőt is, aki, amely „mendezgált”, s akinek „Ólom és vas forrasztotta be száját. Nem beszélt.” Az elégedetlenség erőszakos elhallgattatása? – a személytelenné tett alanyokkal, amelyek közül, mint a *Bibliában* is, a vas lehet a hatalom, az erő, a keménység jelképe, az ólom pedig a földi dolgoktól való elszakadás mellett, szintén, mint a *Bibliában*, utalhat az ellenség pusztulására is.

A nyomorúság, a testi és szellemi nyomor példái mellett a *Másodszülöttek* felkavaróan torz voltukkal hatnak, a felfordult, tótágast álló világ képzetét keltve, a hétköznapi beszédmódot utánozva, válogatás nélkül használva szürrealista, groteszk és abszurd stíuselemeket, a fekete vagy akasztófahumor fordulatait, nonszensz szóösszetételeket. A szűkölködés, nélkülözés a „Harapták a lehullott levelet, levegőt” képében jelenik meg, az „úgy rágták a megfonnyadt semmit, foguk bele-tört” paradoxonával. Morbidba fordítva: „A kenyeret dohosan szegték meg s oly idegen ízzel / úszott bennök a falat, mint kétnapos hulla vízben.” A kívül vagy inkább felül álló lírai alany tudatja még, hogy remélték, „motyogták”, „Eljön az idő, a mienk”, ám „Nem jött el”. Ám hogy is jöhetett volna, ha „Szavuktól felfordul gyerekük – kezüktől meghalt a jószág”. Fokozhatatlanul nyomasztó közérzet, lesújtóan elhatalmasodott életérzés kifejeződése az *Október* és az *Okulás* is. Az előbbiben az éden, a paradicsom szimbóluma annak a kertnek a képében tűnik elő, „hol vért és / érett szőlőfürtöket ringat / hátán a föld”. Az utóbbi egyszerű kijelentő mondatai a nonszensz-líra példái lehetnének: „Egy éjjel három hajnal született”; „Reggelre a csillagok megérttek”; „A szőlő / bort prédikál és vizet iszik”. Az akasztófahumoré: „A megfulladt hullákat vízbe dobják. / A víz gyors. (Van, aki meg se fulladt.)” És a csattanó előtt – „Nem lesz bűnbánat. Beteljesült a víz” – grimasz a szociális eszmére: „Nyár van, a napszámosok izzadnak. / A gazda sír: isten segítsd meg őket.”

A *Zöld levél árnyékát* a négysoros versekből álló *Összegezés* zárja. Szinte kivétel nélkül a lírai alanyok hangulatfutamai, játékos hitvallásai, rögtönzések hivatásról, írásról, létszemléleti lenyomatok. Egy részük átírás, korábbi költemények tömörítése. „Áradt folyóból fogtak ki, mikor megszűltem. / Azóta csókolom és félem a vizet” (*Ráhajlok a vízre*) – a valószerűség, a tárgyiasság kétséges, még ha nem is annyira, mint a *Vízen* nyitányában: „Romlik, bomlik alattam a folyó. / A csónak

áll. (S a koporsóból kilóg a bokám.)” S a horatiusi jelmondat, az „exegi monumentum” szellemében: „Lábujjammal jelt írok a porba, / madárka, olvasd, ez ösvény vitte az isten fiát” (*Üzenet*), valamint „mit raktam, életem végén romokban áll a hegy” (*Eltévedtem*). Önellentmondásos allegória *A Javító Szándékhoz*: „Hinni abban kell, ami nincs. / Benned hát nem hiszek”, végül a céltalan öntörvényűség: „S mindegy, mit érek el. / Amit nélkülem hoztak s rám vonatkozik, / a törvény, ha jó, akkor sem érdekel” (*Nélkülem*).

A kötet fogadtatását nyilván erősen befolyásolta, hogy kissé túlzó egyszerűsítéssel szólva a kritikák megjelenési ideje egybeeshetett a doni katasztrófáéval. Folyóiratokban nem lelteni nyomát, hogy külön vagy könyveket szemlélve írtak volna róla. A Keleti Újságban a költő erdélyi, gyergyóremetei indulását is tudató rövid ismertetés (1943. márc. 12., aláírás: Ró) arra helyezi a hangsúlyt, hogy a versekben „annyi keserűség, annyi kemény, konok dac van, amennyi egy egész életre, egy ezeroldalas kötetre is sok volna”. Elismeréssel nyugtázza, hogy Cseres a szókimondó költők közé tartozik, ám amikor a szókimondás többféle módján, formáján morfondírozik, a kritikus némi ellentmondásba kerül önmagával. Egyfelől azt állítja, hogy az erdélyi olvasók előtt „ismeretlen” alkotó a módok közül a „legegyszerűbbet választotta”, másfelől viszont felrója, hogy „szókimondásai, szó- és gondolatfűzései gyakran mégis a bonyolultság, a nyugtalanság, a lázadás látszatát keltik”. Az az érzése, mondja, hogy „nem eléggé forrott ki mondanivalója”, s ezt ezekkel a módzerekkel „akarja kendőzni”. Miután megdicséri s idézi is az *Annának* szóló költeményt mint az egyik legszebb s legerősebb” darabot, közhellyel élve bár, de reményének ad hangot: a fiatal lírikus megtalálja majd a „saját hangját”, s akkor „még értékesebb alkotásokkal” gazdagítja irodalmunkat. A Magyar Szemle Új könyvek rovatának névtelen szerző fogalmazta pár mondata (1943. nov.) lényegében lesújtó bírálat. Kezdvé azzal, hogy vagy két évtizeddel azelőtt „ultramodern költők verseltek olyan futurista és expresszionista ízű képekben”, mint most művei nagy részében a „kiadói értesítés szerint erdélyi parasztsaládból született” Cseres. A szerző „újságát” abban látja, hogy a „valamikor a modern lélek zilált hangulatait” kifejezni igyekvő stílust helyenként „népi mondanivalóval párosítja”. Hogy mi ez a mondanivaló, tere talán volna jelezni, ehelyett az itt-ott fölbukkanó „eredeti kép, szerencsés költői lelemény” méltatását sajnálkozással zárja: a költő, „sajnos, többnyire belevész az értelmetlenségnek hálójába”.

Túlságosan sommás ítélet az utóbbi, amit kiváltképp nem tehetnek elfogadhatóvá az első kötetből átemelt költemények, de a világos rajzolatú élet- és helyzetképek, valamint a katonáskodást, a háborút epikus módon jelenetező, „pacificus” versek sem. A bírálatok nem lohasztották le, főleg pedig nem törték le Cseres Tibor becsvágyát: megmaradni a háborús események krónikásának, a közhangulat saját érzelmein és érzésein átszűrő kifejezőjének. Bizonyosság erre az 1943 után íródott – korábban már emlegetett – kötetnyi lírai darab. Folytatódnak a karikatúraszerű portrévázlatok, mint a *Csavargó*, aki jól megvan magával, hisz csak „ilyeneket mormog: / »bagó kéne«, s »mért nem vagyok kövér«?”. A *Reggel* akár napköszöntő is lehet, hisz az égitest, amelynek „estélig sokat kell járnia”, segíti a lírai ént, hogy „iszonyat / nélkül viselhetem a tényeket és magamat”. Itt is, más szöveghelyeken is hiányzik az ábrázolt tárgyiasságoknak az a rétege, amely magába foglalná s megnevezné a „tényeket”, okát sejtetve az iszonyatnak vagy annak, hogy miért muszáj a „fejemet lecsüggesztenem”. Végző soron, hogy mi váltja ki a záró sorokban magától értetődőnek vélt érzelmi állapotot: „És (mondani se kell) szájamat összerágva / benézek és belépek a sanyarú világba.” A tárgyas valóságalelemek helyett – ismét az Ingarden alkotta fogalmat használva – a „sematizált belső látványok” jutnak szerephez, lelki és szellemi tulajdonságok, állandósulni látszó karakterjegyek. Így a nyers erőszakra való hajlam, az a kéljelgő brutalitás, amikor „a szelídfejű / gyermek” „magányában kicsinyek s állatok szárnyát / tépdesi” (*Akár a gyermek*), mint Csáth Géza *Anyagyilkosságában* a Witman fiúk a bagoly szőreit, és ahogy Cseres korai elbeszélése, a *Tor* megjeleníti a rideg gyilkolást. Máskor a félelem tárgyasul, vetül ki a földdel „összefolyó” vízre, lélek és test szétválásának sejtelmével, hogy a szívhez kapcsolódóan vetődjék fel „a bonyolult világ kusza szálain át” való eligazítás „kínja” (*Idő és rettegés*). Itt is felmerül, ami a versek többsége esetében alapvető kérdéssé válik, a képi elemek, a látvány szó teljesen átvitt értelmében, a „belső” látványok kapcsolódása. Azaz a metaforarendszer egysége, a képek tematikus, érzelmi vagy motívus alapon történő összefüggése, illetve, ellenkező esetben, a széttagoltságuk, összefüggéstelen egymás mellett létezésük, ami az érzelmek hullámozásának, vibráló mozgásának kifejeződése lehet.

Irány a szöveg!

Szekeres Nikoletta beszélgetése

Vinczellér Katalinnal

±18

VINCZELLÉR KATALIN (1973) Budapest

A tankönyvhelyzet, akárcsak az irodalomtanítás és a kötelező olvasmányok körüli vita, olyan közkedvelt és közben lerágottcsont-témává vált, amelyhez bátran hozzászól boldog-boldogtalan. A sokszor halkabban közölt szakmai érvek hol ellentétbe kerülnek, hol a nagy hangzavarban összemosódnak az egyén iskolai emlékeivel, sajátos viszonyulásával vagy a hangosan közvetített ideológiákkal. Ez egyre távolabb visz egy olyan élet lehetőségétől, amelyben a fiatalok alapvető tudásának részét képezheti az irodalomról való gondolkodás, amelyben az ember alapvető szükséglete, nem kevésbé szórakozási lehetőség az olvasás. Vinczellér Katalinnal beszélgettünk, aki a Veres Pálné Gimnázium magyartanáraként, a Pagony Könyvkiadó pedagógiai szakértőjeként és örök olvasóként segít eligazodni a tankönyvek sorai között.

► Sok-sok névvel és még több jelzős szerkezettel találkozhattunk az elmúlt évtizedben a tankönyvek területén, kísérleti, újgenerációs és így tovább. Elsőként talán azt lenne érdemes tisztázni, milyen tankönyvből, tankönyvekből tanulhatnak ma a gyerekek, a fiatalok.

► Volt egy tankönyvfejlesztési program 2014 és 2018 között, ebben az időszakban készültek el a kísérleti és az átdolgozott újgenerációs tankönyvek az 1–12. évfolyam számára. Az újgenerációs tankönyvek 2018-ban jelentek meg utoljára, ezek a hivatalos tankönyvkatalógusban, amit a gyerekek ingyen megkaphatnak, ma már nem érhetők el. A 2020. január 31-én elfogadott és 2020 szeptemberében bevezetésre került NAT 2020 alapján 2024-ben lesz az első olyan érettségiző évfolyam, amely a NAT 2020 alapján fog vizsgázni. Az új igényekhez alkalmazkodva készültek új tankönyvek is, és jelenleg három tankönyv érhető el magyar nyelv és irodalomból az ingyenes, iskolák számára választható portfólióban. Ebből kettő kiadója az Oktatási Hivatal (*Irodalom tankönyv 9.; Színes irodalom*, ami gyakorlatilag a „régí”, Mohácsy Károly-féle könyv felújított változata), a harmadik pedig az MKPK (Magyar Katolikus Püspöki Konferencia) megbízásából készült.

► Milyenek szakmai szemmel, milyenek olvasói szemmel ezek a könyvek?

► Az Oktatási Hivatal által kiadott tankönyvek között lényegi különbség nincs, bizonyos szerkesztési pontokon eltérnek, ami főleg a tárgyalt témák sorrendjét érinti, kicsit más a képanyag, de a szemléletmód, a tankönyv és a szöveggyűjtemény szétválasztása, külön megjelenése, a kiválasztott szöveganyag tekintetében lényegében ugyanaz a két könyv. Az MKPK megbízásából készült tankönyvnél azonban egészen más a helyzet. Sokakban heves ellenérzést váltott ki, hogy bizonyára majd egyfajta klerikus szemléletet akarnak ráerőltetni a pedagógusokra, tanulókra a tankönyvvel; korunkat pontosan tükröző reakciókat lehetett olvasni különböző fórumokon, és egy bizonyos szemlélet már előre maximálisan elutasította a tankönyvet, anélkül, hogy belenézett volna. Mégis az az érdekes helyzet állt elő, hogy az Oktatási Hivatal által kiadott két tankönyv, amely magát objektívnek, szakmailag függetlennek mondja, sokkal kevésbé szakmai, objektív és tárgyilagos, mint a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia által kiadott tankönyv. Utóbbi jóval árnyaltabb, differenciáltabb lett, dilemmákat vet fel, nem egy mederbe akarja terelni a gondolkodást, hanem aktuális kérdéseket problematizál, nem didaktikus és leegyszerűsítő, mint a másik két tankönyv szemlélete.

► Keveseknek van arról valódi tapasztalata, hogy milyenek ezek a tankönyvek közvetlen közelről. Leginkább a tanárok tudják, elviekben ők használják nap mint nap, éppen ezért egy olyan kísérletre hívnálek, amennyire az interjúforma tere és ideje engedi, hogy példákkal mutasd meg az említett szemléletbeli problémákat és a még felmerülő kérdéses pontokat.

► Az Oktatási Hivatal által kiadott tankönyv tulajdonképpen elég pontosan leképezi azt az ellentmondást, amit a NAT és a NAT-on alapuló kerettanterv is tartalmaz. Történetesen, hogy a konkrét tananyagleírás előtt van egy hosszú, szívhez szóló szöveg a kompetenciafejlesztésről, az önállóan gondolkodó, kritikus véleményt megfogalmazni tudó diákok edukálásáról, amivel természetesen

sen nem tudsz nem egyetérteni, ha tanár vagy. Ez után a hosszú, biztató bevezetés után következik egy teljesen preskriptív szöveg, ami iszonyatosan pontosan, minimál óraszámban hatalmas anyagokat ígér rengeteg szöveggel. Ha mindezt komolyan akarnám venni, tényleg az történe, hogy kilencedik osztályban az első órán bemegyek, benyomom a gombot, negyvenöt percen keresztül darálok, darálok, darálok egészen tizenkettedik április végéig, hogy aztán a gyerekek anélkül, hogy megszólaltak volna, semmiféle kompetenciafejlesztésre, véleménymegformálásra, vitára, reflexióra alkalmuk nem volt, számot adnak „tudásukról” egy húsz pontot érő irodalmi teszt formájában. Ahhoz, amit irodalomnak, gondolkodásnak, kompetenciának hívunk, nem lett túlságosan sok közük.

A NAT-on alapuló kerettanterv ezt az önellentmondást nagyon erősen tartalmazza, és a tankönyv is hasonlóképpen jár el. Egy kéthasábos bevezetővel indít, egyik a kollégáknak, másik a diákoknak szól. A diákoknak szólóból idézem az első és utolsó sort: „Kedves diákok, ez a tankönyv arra hivatott, hogy segítse az irodalommal való ismerkedéseteket [...] Használjátok a szöveggyűjteményt is!” A könyv maga alapvetően leegyszerűsítő módon, általában másfél-két oldalas magyarázó részekkel tárgyal egy-egy témát. Ezekben a fejezetekben rengeteg információt tartalmazva, irodalomtörténeti fókuszáltságú, fogalmat fogalomra halmozó, nagyon sűrű leírások találhatók, majd pontosan úgy, ahogy a bevezető-üdvözlő szövegben is olvashattuk, a leckék végén is ott az ajánlás: „Irány a szöveg!”

És itt egy hatalmas ellentmondás van, mert az irodalommal való ismerkedés nem a tankönyvvel, hanem a szövegekkel, a szöveggyűjteménnyel való ismerkedést jelenti.

Miután a tankönyv a maga magyarázó és nem elemző módján már minden általa felvetett kérdésre megadta a választ, csak utána következik a szöveggel való ismerkedés. A kötelező fogalomtár mellett a fejezetek végén találhatók feladatok, kérdések, de ezeket javarészt megválaszolja a leíró szöveg. Ami az egyik legnagyobb baj, hogy a tankönyv teljesen életidegen nyelvet használ. Olyan fajta fennkölt, pátoszos megfogalmazást olvashatunk például Szapphó verseinek keletkezésénél, hogy „a költő a szerelem istennőjéhez eseng, hogy vágyának beteljesülését segítse”, amilyen nyelven a gyerekek nem beszélnek. Ez sem nem szakmai, sem nem előbeszédyszerű nyelv, viszont úgy hangzik, mintha választékos lenne a megfogalmazása, csak éppen nincs mögötte a megértés lehetősége.

Jó példa és talán hasznos is, ha konkrét fejezeteket hasonlítunk össze az *Irodalom 9.* szövegében és az MKPK kilencedikeseknek szóló tankönyvében. A struktúra alapvetően hasonló, mindkettő a kerettantervet követi. Az Oktatási Hivatal tankönyve *Az irodalom ősi formái* címmel indítja második fejezetét, ami úgy kezdődik, hogy *Ősi magyar hitvilág. Az irodalom ősi formái* – és az összekapcsolás már rögtön valamiféle szövegszerűséget feltételez. Azonban a fejezet, mivel nem tud irodalmi szövegekre utalni, kultúrtörténeti, néprajzi tanulmányokra utal. A fejezet végén előjön a *Gesta Hungarorum*, amit semmiképp nem neveznék az irodalom ősi formájának, sem az 1200-as Anonymus-féle, sem az 1200-as évek végén keletkezett Kézai Simon-féle gestát, ráadásul mindkettő latin nyelven íródott. Ugyanez a tematika az úgynevezett katolikus tankönyvben szintén az *Irodalom ősi formái* címet viseli a kerettantervet követve, de hozzá a *Mágia, mítosz, mitológia* témakör kapcsolódik. Tehát az irodalom ősi formáiként a teremtéstörténetek, a babiloni, a görög, a Gilgames-eposz szerepel, majd következik *A magyar mitológia tükörcserepei*. Ez a nagyon szép, metaforikus cím már önmagában nagyon beszédes, és a tankönyv végig meg is tartja azt a szakmaiságot, amely a tudományos szemléletet képviseli.

■ Ha már szóba jött a tudományos szemlélet, mennyire jelennek meg a tankönyvben korunk új irodalomtörténeti, társadalomfilozófiai, antropológiai vagy éppen mediális, vagyis bölcsészettudományi fejleményei? Az MKPK-s tankönyv esetében, míg a szerkesztők nevei között nem egy irodalmárt, egyetemi oktatót találunk, addig az Oktatási Hivatal tankönyveit inkább a tananyagfejlesztés oldaláról érkezők nevesítik.

✓ Valóban, az Oktatási Hivatal könyveiben a tananyagfejlesztők mellett kerettantervi szakértők, szerkesztők dolgoztak. Az MKPK tankönyveibe emészthető formában szivárognak át a tudományos élet újabb fejleményei, és ráadásul a fejezetek végén található részben a kérdés – (előre megírt) válasz szerkezet helyett projektmunkákra alapozó feladatok találhatók. A másik nagy ellentmondás mind a kerettantervben, mind az Oktatási Hivatal tankönyveiben valahol itt fogható meg. Míg fenn hangsúlyozzák a kortársiasságot, a 21. századiságot, az újfajta szemléletet, addig az Oktatási Hiva-

tal tankönyvében a populáris irodalom és az irodalom határterületeivel foglalkozó fejezet három paragrafusa után Sir Arthur Conan Doyle-passzus következik mint modern szöveg. És nemcsak az hiányzik, hogy valóban kortárs szövegek jelenjenek meg a tankönyvben, akár csak párhuzamokként, hanem az is, hogy a határterület itt a népszerű műfajokat jelenti, amit a tankönyv mind a populáris irodalomhoz sorol be (lásd sci-fi, krimi, kultuszkönyv, lektúr, bestseller, horror), holott mindegyik műfajnak van magas irodalmi megvalósulása, nem beszélve a műfaji hibriditásról.

► **Ha jól olvasom, ezt írja a tankönyv: „a népszerű populáris irodalom nem kívánja formálni az olvasót, szándéka a szórakoztatás”...**

► Pontosan, és ha ezen a nyomvonalon haladnánk, akkor ezzel az állítással azt is feltételezhetjük, hogy a magas irodalom formálni kívánja az olvasóját. És igen, hogyne, egy jó mű attól jó mű, hogy hat és formál, de nem azon a leegyszerűsítő, tanulságot levonó, didaktikus módon, ahogy azt egy-egy irodalmi szöveg kapcsán a tankönyv sugallja. A másik nagy probléma az OH tankönyveivel, hogy nincs 21. századi referencia, és az irodalom határterületeként az internetes műfajokat is teljesen kihagyja, miközben a kerettanterv is a digitalizáció fontosságát hangsúlyozza, szinte már komikus módon sulykolja. Egy idő után az az érzése támad az embernek, mintha ezzel kívánná legitimálni a 21. századiságát.

► **Hogyan tud vagy hogyan kellene reagálnia egy tankönyvnek a digitális korszak változó kihívásaira?**

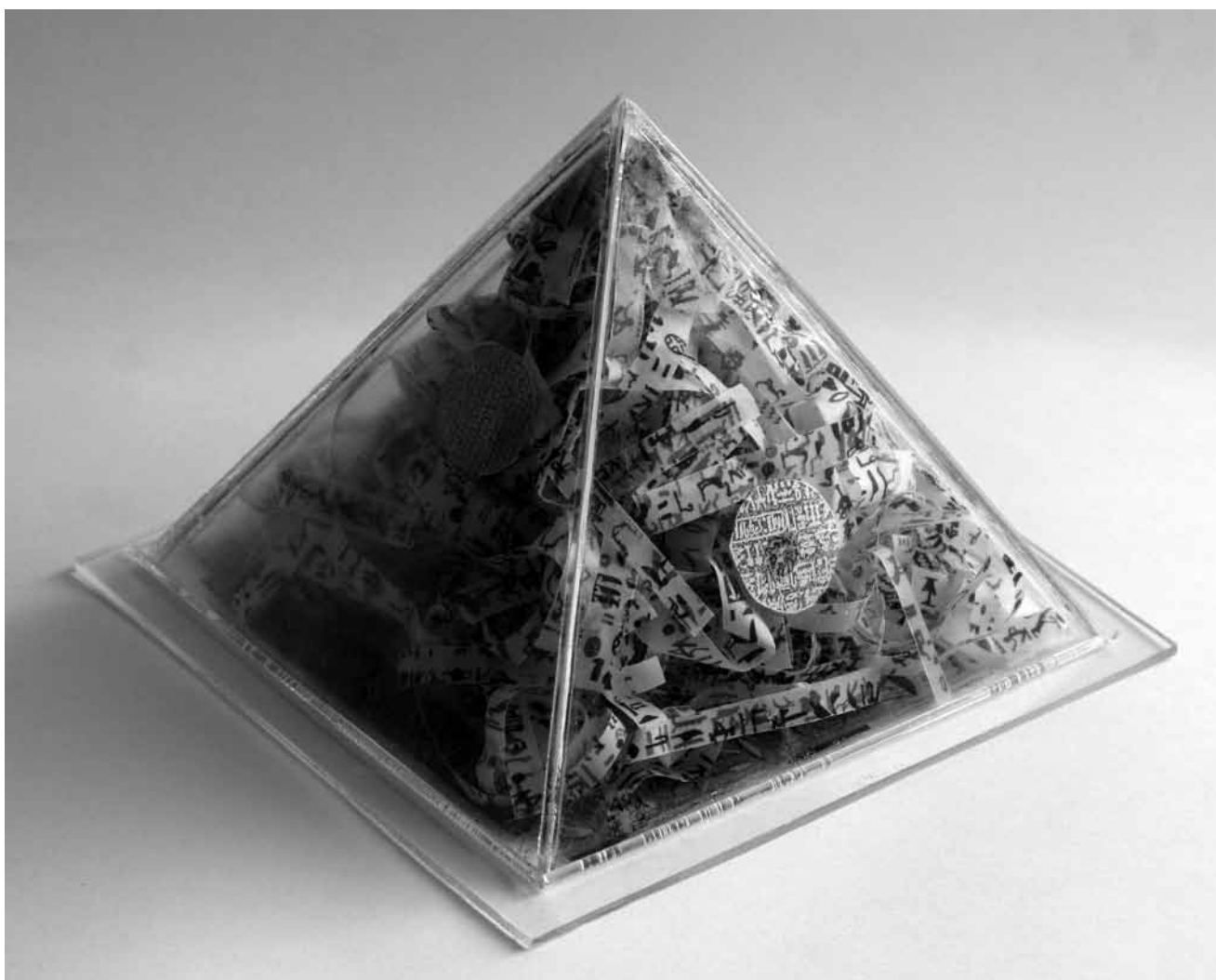
► A tankönyv korszerűségét szerintem az is jelenti, hogy igazodik saját korának tudásához, hogy figyelembe veszi azt a speciális szociokulturális jelenséget, amit a valóban megtörtént digitalizáció eredményez. Sem a NAT, sem a kerettanterv, így aztán a könyvek sem kalkulálnak azzal, hogy a gyerekek ugyanazt csinálják, amit a szüleik: görgetik a telefonjukat. Tehát teljesen más a szöveghez mint struktúrához való viszonyuk. És igen, nincsenek ahhoz szokva, hogy nagyobb terjedelmű szöveget koncentráltan végigolvassanak, átlássanak. Ezen persze lehet jajongani, de én nem minősíteném a helyzetet, hanem azt gondolom, ez a jelenlegi helyzet, és nem lehet úgy csinálni, mintha nem létezne. Inkább azon kellene elsősorban módszertani, de tartalmi vonatkozásokban is gondolkodni, hogy ezekből az alapokból indulva hogyan tudjuk a gyerekeket koncentrált, értő olvasóvá tenni. Úgy biztosan nem, ha sok-sok fogalmat bemagoltatunk velük, ha összefoglalja egy tankönyvi szöveg, hogy egy leegyszerűsített olvasat szerint miről szól a mű, majd kapnak két-három olyan kérdést, amely egyáltalán nem épít fel egy jól követhető elemzési, értelmezési modellt. És miközben hálózatoságról beszélünk, a tankönyv kronológiát mutat, kilencedikben vesszük a Vergilius-eklogákat, és naivan azt gondoljuk, milyen jó lesz majd Radnótinál ez a tudás. Aztán amikor tizenkettedikig eljut a gyerek, miközben emelt kémiára készül, és ötször lett szerelmes abban az évben, nem fog emlékezni, hogy három évvel ezelőtt mit beszéltem neki az ekloga műfajáról. Számon kérjük a gyerekeken az összefüggések látását, miközben a tankönyv egyáltalán nem segít ebben.

Hogy a digitalizáció miként használható innovatívan az irodalomoktatásban, több szempontból is nehéz kérdés. Az elmúlt másfél év jól mutatja, hogy erős tapogatózás van még ezen a területen. Az OFI újgenerációs tankönyve okostankönyvként is működött, most is elérhető (www.nkp.hu), rengeteg jó feladattal, amelyek a digitális térben is megnyithatók. Ezek használatához viszont olyan informatikai struktúra kell, ami kevés iskolában van meg, illetve nem elérhető minden család számára. Ideális esetben nem otthon tanulnak a gyerekek, és számomra az is kérdés, hogy az offline oktatásba hogyan tegyem bele az online-t. Ha a jelenléti oktatásba beemelem a digitálist, akkor nagyon lelassítom a jelenlétinek azt a dinamikáját, a személyességnek azt a fókuszálni tudó erejét, amit a digitálisban képtelenség elérni. Az is felmerül, hogy ha a hivatalos narratíva szerint ilyen jól át tudunk állni a digitális oktatás kényszere alatt arra, hogy a gyerekek önálló kutatómunkák során az internethasználatot is mint egyre érvényesebb kompetenciát fejleszthették, a tanárok pedig még inkább magukra hagyatva saját szervezőket gyártottak, miért ne készíthetné el minden csoport a saját tankönyvét? Ez persze onnan nézve, ahol tartunk, igencsak utópisztikus gondolat. Úgyhogy csak azt vizsgáljuk meg, hogy a papíralapú tankönyv, ha már (nagyon helyesen) ad olyan feladatokat, amelyek az internetre irányítják a diákokat, hogyan tud képességfejlesztő lenni. Gondolok itt arra, hogy a „Nézz utána az interneten!” típusú feladatokhoz egy sokkal árnyaltabb szempontrendszer kellene kapcsolni. Ezáltal remekül lehetne a forráskutatás, differenciálás, forráskritika lényegére ráéreztetni a gyerekeket. Ez persze időigényes, mint minden minőségi munka. De alapvető kérdés, hogy mi a fontosabb a 21. században: a reformáció zsoltárfordítóinak ismerete vagy az abban

a szövegóceánban való eligazodási képesség, amelyben sokan, sokszor fuldoklunk. Tanár és diák egyaránt.

▼ Akkor végezetül idekíváncozik a kérdés: kinek is szól tulajdonképpen a tankönyv?

✓ Ideális esetben a diák és a tanár is tudja használni, tehát mindkettőjüknek szól, ezért fontos, hogy mindkettőjük számára élvezhető és érthető nyelven szóljon. Kell, hogy a tanárnak legyen egy saját elképzelése az irodalomról, a hatékony tanításról, és ahhoz jó segítség lehet a tankönyv, de csak az, amelyik nem egyetlen igazságot állít, hanem szakmai szempontú, különböző elméleteket ütköztet, és diákot, tanárt egyaránt képes inspirálni, a gondolkodtatáson keresztül tudáshoz juttatni.

TAKÁCS DÁNIEL

Iris Murdoch: A jó uralma

MMA Kiadó, 2021

TAKÁCS DÁNIEL (1984) Monor

A jó uralma angolul (*The Sovereignty of Good*) eredetileg 1970-ben jelent meg, és egy Sartre-ról szóló monográfiát leszámítva ez volt Murdoch első komolyabb filozófiai munkája. Murdoch alapvetően regényíróként került be a 20. századi kulturális kánonba – több mint huszonöt regényével, amelyek közül nem egy rangos irodalmi elismeréseket is kapott. Mindeközben ő „szakmája szerint” eredetileg filozófus volt a szó leghagyományosabb értelmében, hiszen az Oxfordi Egyetemen tanult, és pályája elején ott is tanított filozófiát. Ámde, ahogyan az a magyar fordítás utószavából kiderül, a filozófus Iris Murdoch-ot igazán csak a 2000-es években – vagyis nem sokkal a halála után – kezdik el felfedezni és újraértékelni. *A jó uralmának* magyar nyelvű kiadása esetén a helyzet azonban más, ugyanis nálunk az irodalmi szakmát leszámítva tulajdonképpen az író Murdoch sem volt igazán ismert – mindössze az első regénye jelent meg magyarul még 1971-ben *A háló alatt* címmel. E mostani kötet előkészítői talán erre a helyzetre reagálva, gondosan megírt elő- és utószavakkal is ellátták a kötetet (Mary Midgley, Vető Miklós, Réthy Zsolt). Így a könyv mindenképpen hiánypótlónak mondható.

A jó uralmának három tanulmánya közül az első kettőben Murdoch inkább azt fejtegeti, hogy melyek azok a morálfilozófiai álláspontok, amelyeket nem talál kielégítőnek, s a harmadik írásban vizsgálja fel saját, pozitív gondolatmenetét a moralitás új filozófiai megközelítéséről. Murdoch-nek első sorban két ellenele van, a morális racionalizmus behaviorista változata, valamint az egzisztencializmus. Az elsőt azért nem tartja kielégítőnek, mert ez az irányzat a morális fogalmakat megfosztja minden reális tartalomtól – azt, hogy valami morálisan helyes vagy helytelen, a mindenki számára transzparenssé tehető, s így analizálható, már megvalósult cselekedetek alapján lehet eldönteni. A másodikat, vagyis az egzisztencializmust pedig azért marasztalja el, mert a morálisan cselekvő egyént azonosítja egy romantikusan-tragikus, elszigetelt, a szabadság semmije fölött lebegő akarattal. Ámbár az egzisztencializmus és a behaviorizmus irányzatait hagyományosan igen távol helyezzük el egymástól, Murdoch szerint a két irányzat osztozik abban, hogy nem vesz tudomást a moralitás privát, belső valóságáról és „minőségéről”, a morált az

akaratra, az észre és a döntésre redukálja. Ezért is van az, hogy az egzisztencialista-behaviorista a morális problémákkal kapcsolatban mindig a mozgás metaforáit fogja használni. A morális szabadság így semmi más, mint döntési képesség egy tiszta választási helyzetben.

Ezzel szemben Murdoch azt mondja, hogy a morális szabadság nem letisztított döntési helyzetek sorozatában manifesztálódik, ahol ezekbe a helyzetekbe tulajdonképpen újra és újra bele kellene „ugranunk”. Szerinte már eleve és szinte mindig egy morális környezetben vagyunk, és a morális mérlegelés inkább hasonlítható a *figyelem* fokozatos alakulásához, tárgyának megválasztásához (látással kapcsolatos metaforák). Már eleve benne vagyunk egy morális figyelemben, a szabadság abban áll, hogy a figyelmünket elfordítjuk az „önző egótól”, és képesek vagyunk a dolgokat „úgy látni, ahogyan azok valójában vannak”. Ez az elfogulatlan figyelem Murdoch szerint a *szeretet*. Továbbá a behaviorizmustól eltérően, amely irányzat szerint a morális jó tartalma konvencionális és teljesen feltárható, valamint az egzisztencializmussal szemben, amely szerint végső soron nem létezik „jó” választás, csak végtelen felelősség, Murdoch a jót a morális érték-hierarchia csúcsára helyezi, és olyan valóságos eszmei tartalommal ruházza fel, ami garantálhatja az erkölcsi horizont egységét. A jó eszméje transzcendens, túl van a láthatóságon és az egzakt fogalmi megragadhatóságon, ezzel együtt meghatározza a morális figyelem irányát.

Ezzel a metafizikai, spirituális elgondolással az angol filozófus három olyan választóvonalat is átlép, ami – főként abban az angolszász filozófiai hagyományban, ahonnan ő is elindult – hagyományosan meghatározza a morálfilozófia hatókörét és alkalmazott fogalmait. Az egyik ilyen választóvonal nyilvánvalóan a filozófia és a vallás között húzódik. *A jó uralmában* központi szerepet kapó *figyelem* fogalmát, valamint a platóni filozófiához való odaforulást Murdoch a vallásos gondolkodó Simone Weil hatásának köszönheti. Így érthető a könyvben azok a párhuzamok, amelyek például a morális figyelem fejlődése, valamint a vallásos, spirituális technikák – ima, kontempláció – között fennállnak. A másik ilyen választóvonal hagyományosan a művészetet határolja el a morálfilozófiától. A regényíró

FAZEKAS SÁNDOR

Az uzsorás, az illatszerész
és a naplementeÚjabb részletek William Shakespeare
Szonettjeinek készülő új fordításából

kívül-belül

FAZEKAS SÁNDOR (1975) Szeged

Immár harmadik éve gyarapszik a lefordított versek sora; alig több, mint harminc szöveg van még hátra a 154-ből. Habár a fordítás magányos tevékenységként is felfogható, ezt a munkát is csapatmunkaként képzelem el és hajtom végre: nem jöhetne létre az MMA és a Magyar Shakespeare Bizottság támogatása nélkül. Nádasdy Ádám új drámafordításai iránymutatóak voltak számomra; a Shakespeare Bizottság más tagjainak kommentárjai, javaslatai fontos segítséget adnak a folytatásához. Szabó Lőrinc fordítása hozta el a *Szonettek* kultuszának fellendülését idehaza, ugyanakkor fordításával *saját képére is formálta* a szövegeket. Ez nagyon sok értelemben így van. A kanonizált változatban a *Szonettek* a 20. század közepének magyar nyelvén szólnak meg. Ez a nyelvváltozat azonban ma már törvényszerűen elavult, ezzel a fajta amortizációval minden fordításnak szembe kell néznie. A másik, hogy a Nyugat fordítási elvei alapján a szabályos ritmusú, jambikus lüktetésű sorokat indokolatlanul lazán adják vissza; a követelmény csak annyi, hogy 40%-a jambus legyen (kicsit abszurd, de az elméleti viták során még ezt is megállapították), és a sor zárata szintén ugyanilyen versláb legyen. (Az angol egyébként a mi nyelvünkötől eltérően nem a szótagok hosszának változtatásával, hanem a hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok váltakozásával éri el ezt a lüktetést.) Szép hűtleneknek nevezhetőek a Nyugat első generációs fordítói, Babits, Kosztolányi és Tóth Árpád, s ez igen találó elnevezés: az általuk készített szövegek költőileg nagyon szépek voltak, ám tartalmilag bátran elrugaszkodtak az eredetitől. Szabó ebben a tekintetben talán raposzodikusabbnak tűnik: gyakran meglehetősen hű, de időnként szívesen lemond a tartalmi pontosságról a szebb és jobb vers érdekében. Fontos változtatása például, hogy saját érzelmeit írta bele a költeményekbe, noha tudjuk, hogy a versek mintegy kétharmada (vagy annál is több) férfihoz íródott. Minden fordításnak el kell döntenie, mit kezd a ciklusnak ezzel a sajátosságával. Nézetem szerint a Címzett – vélhetőleg Henry Wriothesley, Southampton grófjának versbeli átirata – és a Beszélő közötti viszony egy nagyon erős érzelmi kötődéssel járó barátságként értelmezhető. Igen gyakran értelmezik homoszexuális viszonyként a kapcsolatot, pedig abból hiányzik a testiség, nem úgy, mint a Sötét Hölgyszöveghez fűződő, elementáris erejű, bűnös vonzódásként megjelenített kapcsolatból. Bűnös viszony ez, hiszen Shakespeare-nek volt felesége, Anne Hathaway; anyagi volt a Címzethez fűződő kapcsolat, mivel az – házasságtörés híján – nem veszélyeztette házasságát. A versciklus viszonyait éppen Szabó Lőrinc nyomdokain haladva eddig mindenki szerelemként értelmezte; s nem is vagyunk nagyon könnyű helyzetben, ha megpróbáljuk visszaadni ennek a rekonstruálható érzelemnek az árnyalatait, hiszen a romantika után a szerelem az az érzelem, amely kitölti egész valónkat, és igazán mély és erős. Ehhez képest a barátság leértékelődött, pedig a reneszánszban még az antik barátságesezmény, az amicitia kultusza nyomán jelen volt a tökéletes barátság, az amicitia perfecta eszménye is. Montaigne, a Shakespeare által John Florio fordításában forgatott szerző *Esszéiben* ír erről az érzelemről (*A barátságról* címmel), amely állhatatosabb a világi szerencsének, illetve a testi vonzódásnak kitett érzelemnél, a szerelemnél. Shakespeare drámáiban láthatjuk, mennyire erős érzelmi kapcsolatok jelennek meg bennük azonos nemű személyek között, mégsem gondolunk okvetlenül homoerotikus vonzódásra, mondjuk, Rozalinda és Célia esetében, ha az *Ahogy tetszik*-et nézzük. Furcsán hangzik majd, amit most mondok, de a *love* kifejezést nézetem szerint nem szabad végig szerelemnek fordítani a ciklusban, hiszen jelenthet szeretetet, vonzalmat is. Az alább olvasható versek, ahogy e rövid közlemény címe is, azt mutatja meg, mennyire sokféle metaforikával lehet erről a nagyon mély és erős érzelemről beszélni.

A munkát az MMA hároméves alkotói ösztöndíja támogatja.

Az angol változatot Paul Edmondson és Stanley Wells legújabb kiadásának alapján adom, amely az *All The Sonnets Of Shakespeare (Shakespeare összes szonettje)* címet viseli; az ebben olvasható variánsok az oxfordi Shakespeare-kiadást követik, amelyet szintén a szerzőpáros egyik tagja, Stanley Wells rendezett sajtó alá; az ő munkájuknak is elkészíthetem a fordítását, ami rengeteg hásszonnal jár a saját változatom számára is.

Sohasem leszünk képesek arra, hogy minden sor esetében megnyugtatóan tisztázzuk, mit is érezhetett pontosan az írójuk; mindenesetre megadott nekem, hogy a saját verziómat megpróbáljam létrehozni. Az alább közölt versek az első változatok, így vélhetőleg még csiszolódni, s a jegyzetek is tovább gyarapodni fognak.

IV

*Unthrifty loveliness, why dost thou spend
Upon thyself thy beauty's legacy?
Nature's bequest gives nothing, but doth lend,
And being frank, she lends to those are free.
Then, beauteous niggard, why dost thou abuse
The bounteous largess given thee to give?
Profitless usurer, why dost thou use
So great a sum of sums yet canst not live?
For having traffic with thyself alone,
Thou of thyself thy sweet self dost deceive. 10
Then how when nature calls thee to be gone:
What acceptable audit canst thou leave?
Thy unused beauty must be tombed with thee,
Which usèd, lives th' executor to be.*

4.

Pazar kegyes, vajon mi ösztönöz,
hogy önmagadra költsd a részedet?
Természet nem ad, csak kölcsönöz:
s csak annak ad, ki adni kész lehet.
Csodás fukar, miért feccsérled el
te mindened, mit kapsz, s így adni tudsz?
Haszontalan kufár, miért fogy el
e nagy vagyon, ha többre mégse jutsz?
Hiszen – mivel magaddal üzletelsz –,
önként csapod be édes önmagad.
Ha majd természet szól, időd betelt,
korrekt egyenleged hogyan marad?
A spórolt báj a sírba száll veled,
használd, s utódod óvja életed.

A vers az igen egységes hangvételű és képi világú első tömb darabja. Az utódnemzés-tematikát gazdagítja új árnyalatokkal, a pénzügyi metaforikát működtetve.

JEGYZET

1. *loveliness*: a *lovely* a mai szép, kedves jelentéstől eltérően szerető szívűt, szerelmes természetűt jelentett, legalábbis a *Shakespeare's Words* szerint (Crystal 268). Nézetem szerint itt is erről van szó. Itt próbáltam a megszólított kegyessége, belső jósága felé vinni a szöveget, főként azért, mert az első tizenhét versben még igyekszik házasságra rábeszélni az ifjút, így kapcsolatuk még formálisabb, az alkalmi költészet viszonyainak jobban megfelel.

4. *free*: itt a. m. *free to give*; ingyen adják tovább a Természet ajándékát, ellenszolgáltatás nélkül.
 12 *audit*: az egyenleg kifejezés igyekszik őrizni a közgazdaságtani-pénzügyi metaforikát, amely ebben a szóban is tettenérhető.

V

1 *Those hours, that with gentle work did frame*
 2 *The lovely gaze where every eye doth dwell,*
 3 *Will play the tyrants to the very same*
 4 *And that unfair which fairly doth excel;*
 5 *For never-resting time leads summer on*
 6 *To hideous winter, and confounds him there;*
 7 *Sap checked with frost, and lusty leaves quite gone,*
 8 *Beauty o'er-snowed and bareness every where:*
 9 *Then were not summer's distillation left,*
 10 *A liquid prisoner pent in walls of glass,*
 11 *Beauty's effect with beauty were bereft,*
 12 *Nor it, nor no remembrance what it was:*
 13 *But flowers distilled, though they with winter meet,*
 14 *Leese but their show; their substance still lives sweet.*

5.

1 Az órák megformálják gondosan
 2 a pillantást, mit minden szem keres,
 3 majd zsarnokának állva pontosan
 4 azt rontják el, mi oly tökéletes.
 5 Az illanó idő a nyár hevét
 6 a télbe vitte, tönkretéve azt;
 7 csak pár levél maradt, fonnyadva rég,
 8 a szépre hó hullt és a táj csupasz.
 9 Ha nyárból párlat sem maradna meg,
 10 üvegfalak közt cseppfolyós fogoly,
 11 a szép s hatása együtt tönkremegy:
 12 nem az, nem is hasonló: nincs sehol.
 13 Virágok párlatát nem éri tél:
 14 szépsége tűnt, esszenciája él!

JEGYZET

Az előző vers retorikai folytatása, részletező kifejtése. A szonett tárgya most is a Címzett belső értékeinek, esszenciájának megőrzése. Már itt, az első szonettekben gazdag metaforikája van az értékmegőrzésnek, amelynek egyik fontos forrása ezúttal Philip Sidney lehet. A kortárs költő *Arcadiája* kristályüvegbe zárt rózsaoilajhoz hasonlítja a házasságot (Arden 120). Itt egy meglehetősen gyakorlatias, a korabeli Angliában hétköznapiak számító művelet szerepel, amely a jó tulajdonságok és a lényeg megőrzésének metaforája lesz. Ez a képlet a ciklus folytatásában újabb nyelvi regiszterek mozgósításával jelentősen gazdagabbá és mélyebbé válik, e szöveg hatása talán éppen természetközelségében, tisztaságában rejlik.

1. *frame*: itt: formál, alakít. Az első négy sor figyelemre méltó a verssorozat értelmezése szempontjából: összekapcsolja a verssorozat pozitív és negatív allegorikus alakját: a Természetet és az Időt, a Jó és Rossz princípiumát mintegy egymásba való átmenetként ábrázolva. A Természet szül mindent – és az Idő (amely a Természet negatív aspektusaként is felfogható) emészt el mindent.

2. *gaze*: a ma ismert, 'tekintet' jelentésen túl azt a tárgyat is jelenti, amelyet csodálnak, illetve magát a cselekedetet is.

3. *play*: ez a szó egy talányt rejt. Hogy van az, hogy az Idő előbb a Természet módjára, gyengéden megalkotja a kedves tökéletességét, majd pedig szerepet vált, és zsarnok Időt alakítva viselkedik? Szerepet játszana az Idő...? Igen. A hely összekapcsolható az *Ahogy tetszik*-ből Jaques monológjával (*All the world is a stage...*). A monológot úgy szokás értelmezni, hogy ahogyan a Nagy Rendező (véltetőleg a *Nature*-t, a Természetet kell érteni alatta) osztja az egyes életkorok szerinti szerepeit az embernek, csecsemőtől agastyánig, úgy változik az egyes ember viselkedése, testi habitusa, szokásai. Nos, az Idő mint emberfeletti jelenség, úgy látszik, mégis a Természet uralma alá vetett erő: szerepet válthat, akárcsak maga az ember. „Semmi sem jó vagy rossz önmagában – a vélekedés teszi azzá” (*Hamlet*). Olybá tűnik, ez a szkeptikus alapelv az Időre is áll, az tehát nem korlátlan hatalmú *villain*ként szerepel a *Szonettek*ben, hanem a teremtmény és a pusztító oldala is megvan.

6.: A sorban foglalt kép forrása, mint említettük, Philip Sidney *Arcadiája* (Arden 120).

7. *checked*: az ige furcsa jelentésben szerepel. Az Arden szerint 'visszatart' jelentése van: a kiadás az OED II. 3. jelentésárnyalatát veszi figyelembe. A kifejezés arra utalhat, hogy ősszel a növényi nedvek elapadnak.

13. *flowers distilled*: a virágok illóolajának kinyerését értik alatta, amely már Shakespeare korában is ismert volt. A szonettbeli leírás, mint a korabeli technikai eljárások esetében mindig, most is tényszerű: ez valóban lepárlással történik.

14.: a sorban a *more show than substance* (körülbelül: fenn az ernyő, nincsen kas) közmondás elemei rejtőznek (Booth).

sweet: kellemes, illatos is lehet (OED). Az eddigi munkám során arra jutottam, hogy leggyakrabban szépet jelent, a rózsa ehető mivolta és édes íze miatt azonban kivételesen a szó betű szerinti – s egyben mai – jelentése mellett foglaltam állást, hiszen a magyarban meglévő kedves jelentése is illik a sorba. Shakespeare nagyon sokat használja, és nem éreztem annyira lényegesnek itt, így egy merész lépéssel kihagytam, az esszencia szó kedvéért.

Vö. 15, 53. szonett.

VI

1 *Then let not winter's ragged hand deface,*
 2 *In thee thy summer, ere thou be distilled:*
 3 *Make sweet some vial; treasure thou some place*
 4 *With beauty's treasure ere it be self-killed.*
 5 *That use is not forbidden usury,*
 6 *Which happies those that pay the willing loan;*
 7 *That's for thy self to breed another thee,*
 8 *Or ten times happier, be it ten for one;*
 9 *Ten times thy self were happier than thou art,*
 10 *If ten of thine ten times refigured thee:*
 11 *Then what could death do if thou shouldst depart,*
 12 *Leaving thee living in posterity?*
 13 *Be not self-willed, for thou art much too fair*
 14 *To be death's conquest and make worms thine heir.*

6.

1 Ne hagyd tehát, hogy bántson kor tele,
 2 így főzd ki most nyaradnak párlatát:
 3 ampullát edesíts, rejtőzz bele:
 4 szépséged itt megölné önmagát.
 5 Használhatod, ki nem használod azt:
 6 hisz boldog lesz, ki érte megfizet,
 7 ez jár neked, ha szép utódot adsz,
 8 sőt, légy Te tízszer boldog: nemzz tízet!
 9 Tíz gyermekednek még több jót hozol,
 10 ha tíz utódjuk újraalkotott:

11 a zord halál mit ér, ha távozol,
 12 de gyermekedben élhet alkatod?
 13 Ne légy konok! Ahhoz túl drága vagy,
 14 hogy férgeknek s halálnak add magad!

JEGYZET

Shakespeare a sorozatot az Idő pusztító munkája elleni stratégiák felvetésével kezdi, s nincs két darab, amely ugyanolyan képrendszert alkalmazna: bár természetesen igen szoros a kapcsolat az előző verssel, a hatodik szonett új metaforikákat vet föl. Először is felbukkan a tél mint a halál szimbóluma, az Idő egyik alteregója, megszépített természeti képbe bújtatva a minden előre leselkedő végzetet. Utána a pénz-vagyon metaforika következik, amely az érzelmi érvek mellett igyekszik racionálisan is indokolni az értékek megőrzését, s egyben természetesen utalhat a megőrzendő vágyonra, már ha egyetértünk azzal, hogy Southampton grófjának íródott a szöveg. Itt még a gyermeknemzés lesz a legfőbb – a szonetten belül az egyetlen – fegyver az Idő ellen.

A vers végig tükrözi a kor általános véleményét, hogy a női méh a férfi életerejét adja csupán tovább, nem ad hozzá különösebb saját értéket, csak megőrzi annak tulajdonságait. Ez okozza, hogy a kiválasztott hölgyről szó sem esik, csak igen tárgyiasított formában, mint a Címzett esszenciáját megőrző üvegcséről.

VII.

*Lo, in the orient when the gracious light
 Lifts up his burning head, each under eye
 Doth homage to his new-appearing sight,
 Serving with looks his sacred majesty,
 And having climbed the steep-up heavenly hill, 5
 Resembling strong youth in his middle age,
 Yet mortal looks adore his beauty still,
 Attending on his golden pilgrimage.
 But when from highmost pitch, with weary car,
 Like feeble age he reeleth from the day, 10
 The eyes, 'fore duteous, now converted are
 From his low tract, and look another way.
 So thou, thyself outgoing in thy noon,
 Unlooked on diest unless thou get a son.*

7.

Nézz napkeletre most: a fény kegyes,
 égő fejét emelte, s látja lent
 a szem, s csodálja újra, mit keres:
 tekintetektől tisztelt égi szent.
 Aztán, ha majd az útja csúcsra ért,
 erős fiú, ki férfikort akart,
 ki él, csodálva nézi szép mezét,
 amíg arany zarándokútja tart.
 Ha csúcsáról az elnyűtt tűzszakér,
 mint gyenge vén, sötétbe nyugszik el,
 a hozzá hú szem új utakra tér,
 és napnyugatról másfelé figyel.
 Te épp zenitjén zárod így utad:
 letűnsz magad, ha nem nemzel fiat.

JEGYZET

A vers a sorozat elején található darabokhoz hasonlóan a Címzettet a Naphoz hasonlítja. Habár ez a motívum is petrarkista, itt is tetten érhetjük, mennyire frissé és eredetivé tudja tenni a mondandóját a szerző. Bevált receptje szerint igen részletgazdagon és valóságghűen festi meg a felhasznált képet, korának csillagászati eredményeivel összhangban. Nyelvezete gazdag és festői látványt ad vissza: nem véletlenül használta annyit drámáiban a szókulisszákat – és emellett pedig Ovidiust is megidézi, a *Metamorphoses* Phaeton-epizódját is beleépíti a versbe, figyelmeztetve a Címzettet: ahogyan a Nap pályája, úgy az ő szépsége és dicsősége is véget ér egyszer.

VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIA

The Arden Shakespeare. Third Series. Shakespeare's Sonnets. Revised edition. Ed. by. Katherine Duncan-Jones. Methuen Drama, London, 2010. ISBN 978 1 408 01797 5
 Stephen Booth: *Shakespeare's Sonnets.* Edited with analytic commentary by Stephen Booth. Yale University Press, New Haven and London, 2000 (first edition: 1978).
 Colin Burrow: *Shakespeare's Sonnets.* Oxford University Press, 2002.
 David Crystal: *Transcriptions of Shakespeare's Sonnets,* 2007. www.davidcrystal.com
 Paul Edmondson – Stanley Wells: *All the Sonnets of Shakespeare.* Cambridge University Press, Cambridge–New York, 2020.
A Companion to Shakespeare's Sonnets. Ed. by Michael Schoenfeldt, Blackwell Publishing, Malden–Oxford–Victoria, 2007.
Oxford English Dictionary, www.oed.com
Shakespeare's Sonnets. Ed. by Tom Ledger, Qxquarry www.shakespeares-sonnets.com
Shakespeare's Words, A Glossary and Language Companion. Edited by David Crystal and Ben Crystal, with Preface by Stanley Wells, Penguin Books, London, New York, 2002.
 Helen Vendler: *The Art of Shakespeare's Sonnets.* Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, USA – London, England, 1997.
 Almási Zsolt: *Shakespeare-daráló*

SIMON ENDRE, Fekete Nap, 1965, linómetszet, papír, 17,7 x 12,7 cm

HALÁSZ MARGIT

Treno Ongaro

HALÁSZ MARGIT (1964) Budapest

5.

Az a baj, hogy csak egy sín van. Azt meg épp javítják. Szaknyelven szólva pályafelújítási munkálatokat végeznek. Vonaton utazónak ennél már csak a felsővezeték-szakadás, a beragadt vécéajtó vagy a vándorpatkányok munkája aggasztóbb, ha áradás után átfúrják a sínek alatti töltést. A kocsiban tudom meg, hogy majd le kell szállni a vonatról, aztán át kell szállni egy buszra, arról le kell szállni, onnan vissza kell szállni egy másik vonatra, az megy, és ki kell szállni a kívánt állomáson. Mint szorzótáblát a gyerek, bal kezem ujjain számolgatom az átszállásokat. Uh, ez nem kevés, mondom, és egyáltalán nem örülök, hogy a jobb kezem hüvelykujját is segítségül kell hívni. Legalább a busz bekacsakaringózik a dombi falvakba, ahol szinte másfél méterre vannak az ablakok az úttól. Ez kárpótolhat némiképp a kellemetlenségekért, leskelődöm majd egy kicsit.

Egy bőrönd, két válltáska, egy körbecsavart málnahajtásköteg nejlonszatyorba állítva, ennyi a málhám. A gurulós bőröndöt nem a kavicsos sínek közötti caplatásra tervezték. Remélem, megúszom tengelytörés és kerékcseré nélkül. Halad a horda. Itt mindenki a rokonom, nézek körbe, és Cseh Tamás dala jut eszembe. Gondolatban átírom. „A pályaudvaron, hol mindenki rokon, hol nincsen semmi más, csak egy nagy baktatás.” Három eléggé kényelmesnek tűnő buszt látok a kis állomás platánfái mögül kiábrázolódni. Mindenki siet. De hát hova? A buszok mindenkit megvárnak. Tüske törik a talpamba, akarom mondani kavics szorul az egyik kerekem közé. Húszom-vonom. Kínlódásom kínkeserve mély árkot váj a kavics alatti porhanyós földbe. Muszáj fel-emelnem a bőröndöm. Semmi kedvem felszántani a sínek közét, a málnákat nem a forgalmistáknak és a kalauzoknak szánom.

Innestől kezdve erőltetetten menetelek. Bolond az, ki megáll, és mészázva bámulódik. A félmaréknyi melankóliámat felkapja és towarepíti a szél. Más dal kél szárnyra bennem: „Száll a gálya, sírva húz a rab, Tüske, ha vérzi, már nem is érzi, könnyes arca, ó be halvány!” És igen, szemem szikrázik a küzdelemtől, és megjelennek előttem Repin hajóvontató apostolai. Abban különbözöm tőlük, hogy én fizettem ezért a páratlan élményért.

Az a baj, hogy nem látok az izzadságtól. Háta-mon, mint párás ablaküvegen, játszadozva gurul a verejték. Öt verejtékversenyzőt számolok, a közép-ső ér célba először, ő nyer. Bingó! Nem érzek semmit, eleven küzdelem és szenvedelem vagyok, csak az első buszig bírjak elvánszorogni. Kit érdekel a járvány, kit érdekel, ha már csak állóhelyet kapok? Bevágom a bőröndöt a busz bendőjébe, a többi cuccal felnyomakodom az utastérbe. Nem hiszem el! Felszabadul egy ülés. Pedig sokan állnak. Ez a hely miért nem kell senkinek? Hé, emberek, tán mérgezett az az ülés?

Sebaj, nekem jó lesz. Lehuppanok. Elindul a buszkaraván. Az első busz üres, a másikon vagy tíz utas, a harmadik dugig. Ó, én Isten barma, miért nem vállaltam még be azt az öt métert? Nem bírtad, szólal meg bennem egy hang. Na de hát ez a sok ember, ők is a végkimerülés miatt nem bírtak továbbmenni? Hogy lehetünk ennyire puhányak?

Hegyek között, völgyek között zakatol a három vonatpótló autóbusz. Az első, az üres diadalittasan, már-már rátarti módon úszik a tájban, bamba fejét kissé felszegve, lapos pofáját a finom friss levegőbe tolva jóízűen harapdálja a hegyi levegőt. A második, mint gyermek az anyját, követi az elsőt, mi meg roskadozva a túlsúly alatt dőcögünk utánuk. Tényleg szép kis falvak között haladunk, takaros porták. Legyen még falu, legyen még ringatás, ne érkezzünk még meg, ne kelljen újracsinálni ezt a pokoli küzdelmet, és a tervezett leskelődés helyett lecsukom a szemem.

Egyszer minden jó véget ér. Megérkezünk a füstös kis állomásra. Vonatunk benn áll. Felcihelődöm. Ledobom magam az első üres ülésre. Könnyű nyári zápot ver be az ablakon. Pedig felhő sehol. Egy ütött-kopott, csárdaszerű építményt pillantok meg a dombok között. *Esik eső szép csendesen csepereg, Rózsa Sándor a kocsmában veszeleg...* Dallamtapadásom lesz a stressztől és a fülledt melegtől.

Végállomás, kiáltja Rózsa Sándor, és nagyot csettint karikás ostorával, sömmi kecmóc, takarodás van elfölé.

6.

Rutinos vén róka utazóként az évtizedek alatt remek módszert dolgoztam ki. Minimális hibaszáza-

lékkal meg tudom jósolni, hogy az adott vonalon melyik napszak melyik vonatán várható a legkevesebb utas. Arra váltok jegyet. Kiszúrom a déli járatot. Az emberek vasárnap délben jóízűen kanalizák a lebegő aranyzsír-szigetekkel tarkított húslevest. Ki az a bolond, aki ilyenkor utazik.

A decens állomásajtó magától nyílik, a csarnokba lépve nem a várva várt kongó pályaudvar-hűvös fogad. A kövön ülve kisebb-nagyobb csoportokban fiatalok. A másnaposság méla szürkességét látom a gyűrött arcokon, egyesek hálósájkjukra dőlnek, tartani már nem bírják magukat. Minden helyjegy elkelt, mondja a pénztáros. Nagyot sóhajtok, az ember jelleme vészhelyzetben mutatkozik meg igazán, fut át rajtam egy idézet. Elmosolyodom, és csak annyit kérdezek: esetleg valami alternatív megoldást nem tudnánk kitalálni közösen? A pénztáros klikkelget jobbra, nézi a képernyőt balra, ja, itt lett egy üresedés, mondja. A jegynél is jobban örülök annak, hogy olykor nagyon is igazak a népszerű életmód-tanácsadók falvédőkre szánt csaszttuskái.

Szóval van jegyem, igaz, első osztályra szól, de egye fene. A másodosztályon szoktam utazni. Több ok miatt. Ezek közül első, nehogy belefussak valamelyik tanyasi osztálytársamba, és a víz se mossa le rólam a beképzelt majom, nagyzólov nevet. Én, a szegény ember legkisebb lánya maradjak a kaptafánál, akarom mondani, a másodosztályon. Szóval arisztokratának érzem magam, bársonyülés, fehér fejtető huzattal, tágas tér. Nem is olyan rossz ez az első osztály. Mögöttem, mellettem, előttem a fesztiválózó fiatalok azon része, akiknek szülei meg tudták fizetni az extra költséget. Nyugis út lesz, gondolom, itt mindenki alszik. Ha szerencsém van, még a *Holt lelkek*kel is haladhatok. Kinyitom a könyvet, kis fehér selyem könyvjelző mutatja az utat. Ezerkilencszázhetvennégyben adta ki a Magyar Helikon, Szemethy Imre illusztrálta. Egy képnél nyílik ki, ahol Csicsikov mint vámtisztviselő zsebkésével felfejti az utas köpenye bélését illatos francia szappan után szimatolva.

Furcsa szag terjeng a vonatkocsi első osztályán: alkohol, mosdatlanság, önelhanyagolás, szennyezett ruházat szaga. Teljesen megértem hőszömet, aki csak úgy tudja elviselni inasa, Petruska szagát, ha szegfűszeget dug az orrába. Nincs nálam szegfűszeg, pedig istenuccse kipróbálnám.

Hegyek között, völgyek között zakatol a vonat. Én meg olvasok. Egyszer csak ölembe ugrik az előttem lévő ülés, a könyv kiesik a kezemből. Nem bírok lehajolni, nincs annyi szabad tér. Beleverném az orrom a fekete műanyagba. Próbálom elemezni a helyzetet: az előttem ülő fesztiválózó alkalmi párocska fiú tagja, aki egyébként nem volt rest, se kába, belebújt a hálósájkjába, és a „mert megérdemlem” fene nagy világdivatját követve, kényelmesebb fekvőalkalomosságra vágyott. Benyomott egy gombot, az ülés ágyfunkcióra váltott. Most mit csináljak?

A résen át kukucskálgatok, a mellette ülő kislány is alszik, félre van biccenve a feje, a mellettem ülő fiatalember is húzza a lóbőrt. Hát csak én virasztok itt vasárnap dél tisztességére? Jönne már a kalauz! Holt lelkek mindenhol. Eszembe jut egyik írókolléga nyilatkozata, miszerint ő fejben ír. Nézem a tájat, és elhatározom, hogy írok egy jó kis novellát. Fejben. Ettől olyan ideges leszek, hogy kiver a víz. Fejben írni csak úgy lehet, ha nem muszájból ír fejben az ember, hanem őszinte indítékból. És különben is, mi van, ha a puccos ülés gombján létezik egy második fokozat, amit majd később, álmából felriadva nyom meg az előttem ülő utastárs. Na, akkor nekem annyi lesz. Kipréselődöm, mint a *Tom és Jerry*ben a macska, amikor átmegegy rajta az úthenger.

Egyetlen reményem marad a túlélésre, ha visszaszerzem valahogy a földön heverő könyvem, és megmentem magam az olvasással. A kényszer pofátlanul kreatívvá és találékonnyá tesz. A Mount Everestet is megmásszák emberek, nehogy már egy szépirodalmi kötet kifogjon rajtam! Leevickélem magamról az edzőcipőmet, mert első próbálkozásaim kudarcra végződnek. Meztelen lábbal jobban meg tudom ragadni a könyvet. Meg is ragadom. Csukott szemmel dolgozom, hogy jobban tudjak koncentrálni. Egy-ké-há, egy-ké-há, fog ez menni, csak ne adjam fel. És igen, igaza van Madáchnak, az élet célja a küzdés maga. Az én céloom maga a könyv, amit végre a kezemben tudhatok. Fogom, simogatom, dédelgetem, cirógatom. Aztán kinyitom.

Ó, én tökfilkó, mondja Csicsikov, a lovamat keresem, holott rajta ülök.

ZELEI MIKLÓS

A múzsa elhalad

ZELEI MIKLÓS (1948) Budapest

Az Astoriánál álltam. A Ferenczy sarkán. Ahol a Csendes volt. Van is. Azon agyaltam, vaksi derengés tél reggelén, hogyan kezdjem el az új regényt. Mi az, ami még számít? Amikor egy fiatal nő a markomba nyomott száz forintot. Nem mondanám, hogy egy százast. Az én nyelvérzésem szerint az a papírpénz. De biztosan túlkomplikálom. Le is írom gyorsan, mielőtt elsöpör az infláció: a pénzneveket. Ruppó egy forint. Bélás kettő. Csákó öt. Maller tíz. Bémaller húsz, bécsákó ötven. Kiló, kilás száz forintos. Ady ötszáz. Volt rá a lila hasú is. De azt nem használtuk. Túl középosztályinak számított. Olyan cigányozósnak. Belehúzni vonóba. Létbe. Rugó, rongy ezres. Azt is mondták rá, hogy lepedő. De lásd a lila hasúra vonatkozó megjegyzést. Sose halunk meg. Volt még a meztelen ember. De ki emlékszik rá? Az ötvenfilléres. Üllőn ülő pucér férfi nagy kalapáccsal. Túr a megismerésvakond.

Atlantisz elvesztette a háborút

medúzalángok
gyöngytüzek
piros delfiném lángra kap
korallok kagylók parázslanak
lebegnek égő polipok

sporttengeralattjáróm
tetejét lehajtom
könyökölök
az oldalán

jónás cetelne énvelem
a kulcsról
amely elveszett
de hol
de hol
de hol vagyok
én is
kulcs vagyok
ha én is
én is
kulcs vagyok

küzdés sportból
a stílus maga
hogyan szebb legyen
hogyan egyre szebb legyen
miközben a levágottak helyébe
a sárkányfejek száma
növekszik
exponenciálisan

Átváltozásaim

(„HA KIHALOK KIHALOK”)

A magyar lányokon látom, hogy a szláv népek mennyire különböznek egymástól. Csupa öntudat, dinári arc, mézszőke haj. Vajdasági lányok. Ajkán legszebbek a szerb vonások. Gyönyörű zárt é-ekkel ahogy terpesztenek. Hosszú lábuk szétnyíló műzsaszirma. Az örök rózsakapu. Szép kettős hangzókkal. Jou napot. Régi orosz fejedelemisszonyok. Novgorodi hercegnők Kárpátalján. Hattyúnyakú, lenhajú cárnők. A Leningrád-szimfónia a parasztházak között. Az Allegro non troppo utolsó hangjától az Allegretto kezdetéig.

(KARÁCSONY)

Negyven éve költöztünk a harminc évre épített panelba. Most nyertünk pályázaton új hőszigetelést kívülrre. Az európai technológia és a szovjet vasbeton találkozásában megjelent hangyasereg zúdul befelé. Csak nem mondja senki. Rágja őket a szégyen férgé. A karácsonyi bejgliből. Egyet harap a hangya. Egyet én. Azt az élelmiszert, amelyet nem a hűtőbe teszünk, rudakra akasztjuk a szekrényben. Két paneltramp ahogy. A feleségem meg én. Berendezkedünk télire.

(„S MOST PANNÓNIA IS ONTJA A SZÉP DALOKAT”)

Hajnali ablakom Ázsiára néz. A fényre gyűlnek kint az üvegen a márványpoloskák. Hullanak a réseken befelé. Nálunk évente két nemzedékük is kikel. Mint Olaszországban. Megvalósul végre Janus Pannonius nagy álma. Itália! Leszünk. Itália.

(DARABOLÓS)

„My father was a gamblin' man”
The Animals, 1964

Na most levágom a bal lábát annak a hülye csajnak, aki ült mellettem a csónakházban, és nem hagyta, hogy a térdére tegyem a kezem. Szemben New Orleans. Úgy emlékszem. De ha I. András magyar király nem ott van eltemetve, akkor Tihany. Már vén az arca. Gondolom. A lánynak. Odafelehetne I. András mellé. De a térde, a bal lába, amire rátettem a kezem, maradjon fiatal. Hátha kinő belőle az a nyár. Szöghajjal, szeplőkkel orrtövében. A fehér rassz nyara. Még csak mi vagyunk a parton. Kiűzve és bezárva. Indulásra készen.

TÓTH ERZSÉBET

Öröklét

TÓTH ERZSÉBET (1951) Budapest

nem örökre megyek el innen, tudom
talán eszébe jut valakinek a nevem
Árpádházi Szent Erzsébet vagy Erzsébet királyné említésekor
hiszen királynő voltam magam is néha
babérkoszorú volt a koronám
a Hungária kávéház tükreiben, a márványon földeregek
ahogy Anna Ahmatova is otthagyta árnyékát a moszkvai falakon
előhívhat valaki a felhők közül is
vagy leeshetek egy könyvespolcra
ha már eltűntek valahai lakhelyeim
Nagymama házáat fölverte a gyom
Az Órjárt utcából a Nádastó vendéglő is kikopik lassan
a Bosnyák utca már most sem emlékeztet egykori képére
hol van a Makrapipa vendéglő, ahol annyi velős pirítóst ettünk reggelire
talán már az a barátom sem él, aki gyakran idézett verseimből
„Lassabban, lassabban tavasz”
ki fogja morogni a bajsza alatt folyton
„Elmegyünk. Kihalunk, mint a sárkányok...”
lassan a temetők is elfogynak alólunk
szél fújdogál a halottak ligete fölött
föld alá került egész életem
csak én botorkálok még gyámoltalanul
mint akit ittfelejtettek

Harmincöt simogatás

addig nincs baj
amíg a bokámban a csontokat ki tudom tapintani
és a hátamat is elérem
meg tudom masszírozni az összecsomósodott izomrostokat
nem hiába billegtem annyit a gerendán
röpültem a felemás korláton
szaltóztam a tornaszőnyegen
komoly tornászlány voltam, Kertész Aliz tanítványa
ki hiszi ezt el ma már
elvagyok magamban, tudom a jógapózt
holott harmincöt simogatás járna naponta egy embernek
a jó közérzethez, mondják a szakértők
az is jó, ha ő simogat, az is, ha őt simogatják
de honnan jutok én naponta ennyi simogatáshoz
jó, ha évente összejön annyi
és akkor már a röpke érintéseket is beszámítottam
talán elmegyek egy macskasimogatóba
vagy szerzek egy saját macskát
vajon az okosok megkapják-e simogatásaikat
ha már ilyen precíz számításaik vannak

NAGY LEA (2000) Budapest

NAGY LEA

Nem ez volt a fontos
(Szócs Géza emlékére)

*Mikor majd alvó szeretőd olyan lesz melletted,
mint hanyattfekő meleg vászonszobor,
és bámulod a kis kopasz foltot feje tetején,
mert megöregedett,
suttogod majd, így:
megöregedett,
és megsimogatod majd azt a kis foltot,
ahol már nincs haj,
csak bőr,
nem maradt ott semmi sem,
csak bőr,
milyen selymes, puha,
csillog, ahogy ráragyog a fény.*

A nappali fény ütemesen halad végig
a szoba egyik sarkából a másikba,
kinyitod az ablakot,
hogy jobban megnézhesd sugarait,
majd behunyod a szemed,
kint ömledezik a tenger,
és állsz ott akár egy óriási hegedű,
lehangolódtál már te is, érzed,
majd kijebbn nyitod az ablakot,
milyen lágyan gőzölög az ég,
korábban észre sem vetted ezt,
mert túl sok volt a szép,
nem ez volt a fontos, hogy
állj ott, mint egy lehangolt hegedű, s
nézd az ég gőzölgését kora hajnalban,
miközben hajtalanul alszik egykori szeretőd.

ZSIRAI LÁSZLÓ

Ez + Az = ez + az

ZSIRAI LÁSZLÓ (1956) Budapest

SZIGORÚAN ELLENŐRZÖTT SÉTA Átmenetileg Győrött éltem, 1975-ben. A Művelt Nép Könyvterjesztő Vállalat 251. számú, Jedlik Ányosról elnevezett könyvesboltjában, ahol kilenc hónapon át eladóként dolgoztam, a boltigazgató – olvasva versemet a megyei napilapban – feladatomból szabta ki a verseskötetek polcainak rendezését. Külső városnegyedben működő bolt lévén, akadt időm, amikor beleolvashattam a könyvekbe.

A készletállomány rakosgatása közben kezembe került egy kisalakú könyvecske, a *Bori notesz*. A Sík Sándor-tanítvány Radnóti Miklós utolsó köteté verseivel. Közülük a *Hetedik eclogát* sokáig fejből tudtam. A szépreményű, máig elismert költő sorsa tragikus véget ért. Súlyos betegen a lebombázott győri kórház nem tudta fogadni, ennek következtében, 1944 késő őszén az őt és társait kísérő-szállító katonai különítmény parancsnoka Abda térségében a Rábca partján kivégeztette. A közel két esztendő múlva exhumált tömegsírból lelt zubbonyából előkerült a talajvízzel és testnedveivel átitatott notesze. Ebben a szerb iskolásfüzetben lelték meg többek között a *Razglednicák*at is.

Magyar nyelv- és irodalomból az írásbeli érettségi tételek közül a *Razglednicák* első, második és negyedik részének összehasonlító elemzését választottam és dolgoztam ki 1974-ben. Értesültem a Radnóti Békemenet híreről, amikor – a híradások szerint – tízezer kizes fiatal vonult Győrtől Abdáig „Veled vagyunk, Vietnam!” táblákkal a kézben. Mivel én szervezeten kívüliként nem tartottam velük, de kíváncsi voltam a Radnóti-emlékműre s arra a tájra, ahol utolsót sóhajtott, elhatároztam, hogy egyedül teszem meg ugyanezt az utat.

Napsütésben indultam. Nyári ingem rövid ujját nem lengette szellő. Könnyedén lépegettem, a kíváncsiság lendületétől hajtva sétáltam ki az országútra a megyeszékhely fő forgalmi útjáról. Egyszer csak arra lettem figyelmes, hogy követ egy férfi. Amikor lassítottam, ő is lassított. Amikor gyorsítottam, szintén gyorsított. Mire véljem? Csak nem a megtámadásomat tervezi, esetleg vékonyka összeget tartalmazó pénztárcámra, ezüstgyűrűmre pályázik?

A Rába-hídon utolért. Elkerült, de rögtön szembefordulva valamiféle általam hirtelen azonosíthatatlan igazolványt mutatott, s rögtön kérte az enyémet. Tudakolta, hova megyek. Ismertettem vele ártatlan úti célokat, mire elengedett. Komorodott az idő, amikor az 1-es út szülővárosom irányába tartó elágazásához értem. Gondoltam, a 85-ös útra kanyarodok néhány nosztalgiából megteendő lépéssel, majd a bokrok által rejtett emlékmű mögött visszatérek az Abdára vezető országútra. Ám szétnyílt az útszéli bokor, amiből először egy géppisztoly csöve meredt ki, majd egy kiskatona arca, s a térdénél egy németjuhász kutya fürkésző pófája. Ez a katona is igazoltatott. Kérdezte, hogy ismerem-e ezt meg ezt Sopronban, s hová tartok, mikor jövök onnan vissza. Amikor mondtam, hogy a Radnóti-emlékműhöz, a háromszor eltemetett klasszikus költő sírjához, megennyhülve ennyit szólt: „Értem. Más hasonló hóbortosokkal is találkoztam már...” Na, kösz!

Igazán nem hosszú időt töltöttem a Rábca-parton, talán csak egy imányit, mert sötét felhőt láttam közeledni a város felől. Visszafelé intettem a bokornak az elágazásnál, és egyre inkább igyekeztem, vihartól tartva, mezők között

a nyílt színen. Kisvártatva egy zöld dzsip fékezett mellettem. Civil ruhás, idősebb férfi szállt ki belőle az igazolványomat kérve. Hangsúlyozom, akkor már visszafelé tartottam a városba. Mire mosolygós dühöt színelve mondtam, hogy „két órán belül maga a harmadik, aki kéri”, eltekintett az igazolástól. Megkérdeztem, hogy elvinnének-e Győrig, hiszen útközben eleredhet az eső. „Nem tehetjük. Ez szolgálati kocsi” – szabadkozott. Elköszönt, beült az autóba. Elindultak a város felé.

Szemerkélő esőben már nem találtam első igazoltatómat a Rába-hídon. Talán behúzódhatott a híd alá. Így történt az én honvédelmi sétám 1975-ben. Indokolt a jelző, bár nehéz eldönteni, hogy a hon védett-e engem, netán tölem védték a hont, vagy inkább attól óvtak, nehogy megsértsem a határt. Mindenesre az abdai templom harangjának mezőre hallatszó kondulása valóban megóvott – határőröktől és vihartól egyaránt.

VÉTEK „Tudod, fiam, ha valaki megbolondul és/vagy öngyilkos lesz, az valakinek az áldozata...” – mondta egyszer édesanyám maga elé meredő tekintettel. Elgondoltató kijelentés. Gyereklányként látott teherautóval elvinni egy családot, akik önmaguk áldozataivá válva, mérgező gombától örvongtek.

Kollégámtól, aki egy vidéki folyóirat főszerkesztője volt, kaptam ezt a felkérést: „Tisztelt Zsirai László! A Somogy 3. száma Gárdonyi-émlékszámmal lesz. Szeretnék kéziratot kérni Öntől ebbe a számba, a »Gárdonyi esztétikai elvei« gondolat körében. (A Várban olvastam, hogy Gárdonyi a kedves írója Önnek is.) A terjedelem 8 és fél ezer (nettó) karakter lehet. Határidő: június első hete. Kérem szíves válaszát: számíthatok-e a kéziratára? Barátsággal köszönti: Kósa Csaba” Mivel Fodor András a folyóiratok közül először a Somogyban segítette nyomdafestékhez versemet, persze hogy számíthatott a megrendelt kéziraatra, amit *Gyémántunikum* címmel közölt (Somogy, 2013/3, 7–9.). Nagyjából egy esztendő múlva értesített, hogy nem kíván indulni a főszerkesztői posztért, s mellékelte a Berzsényi Társaság közgyűlésén elmondott indoklását. Ebben Babits gondolatát említő főszerkesztői jegyzetére hivatkozva utalt az őt lemondásra kényszerítő, kialakult helyzetre: „Babits Mihály szavait is idéztem: »Regionális sérelmeket emlegetni ott, ahol irodalmi elvekről van szó, oly gondolkodásmódra vall, amely a legsötétebb Balkánhoz volna csak méltó.« Nem volt kétségem felőle, hogy mi lesz a Somogy sorsa.” Ekkor világosodott meg előttem, hogy miért utalt rá leveleiben Fodor András és Tüskés Tibor, hogy a folyóiratot Kaposváron támadják, nem támogatják. Kósa felszólalásában hangsúlyos helyet kapott: „A nyáron még – a Titkárság felkérésére – elkészítettem a folyóirat 2015. évi NKA-pályázatát, bár tudtam jól, hogy – a konspiráció jegyében – már javában mentek a telefonok ide s oda: lennél-e a Somogy következő főszerkesztője? Holott még közgyűlés sem volt, még új pályázati kiírás sem. De rólam már döntöttek. No, nem a Társaság elnöksége. Annak idején, amikor a part szakadt, ott ültem a lakiteleki sátor alatt. Megesküdünk ott egy demokratikus, szabad, igazságos Magyarország felépítésére. Huszonöt év múltán most semmi kedvem előlről kezdeni a szellemi szabadságharcot – Kaposváron. Nem kívánok én itt, ilyen körülmények között főszerkesztő lenni. Tisztségért sem kívánok indulni. De a Társaság 1985-ös, még élő alapító tagjaként a tagságomat megtartom – jobb időkig, amikor nem a titkárságon szüntetik meg önkényesen a választott tisztségviselők mandátumát, hanem a választott tisztségviselők irányítják a Társaságot. »Ady Endre vonatán ültem« – írta *Naplójában* a hitvallásáról Móricz Zsigmond. Erre a vonatra kapaszkodtam fel én ifjú koromban, és boldog vagyok máig, hogy jutott hely ott számomra is. A magam részéről nem szállok át a »somo gyiság« járatára, megmaradok Ady Endre vonatán.” A Somogy általa szerkesztett utolsó számának nyomdaköltségét a munkatársaival közösen összedobott pénzből fizették ki.

Kósa Csaba öt esztendeje, 2016-ban rejtélyes módon tűnt el. Strand-papucsban távozott velencei otthonából, holttestét egy hét múlva találták meg. A Magyar Újságírók Közossége elnökét, Táncsics-díjas újságírót vitathatatlan teljesítménye miatt is gyászolta az irodalombarát közönség. Vajon kialakult betegségében, halálában mekkora szerepe lehetett a főszerkesztősége körül lezajlott epizódoknak?

„A gondjainkat cipelnünk kell egy életen keresztül, mert senkinek nem adhatjuk el ezeket a piacon” – írta édesanyám az egyik barátnőjéhez címzett levelében. Sokan Istent szidják hirtelen haragjukban, noha Babits megfogalmazása szerint: „Kard ha csörren, vér ha csobban, / csak az ember vétkes abban.” S ezért a vétekért felel-e valaki, amikor egyes emberek önhittsége mások rovására túlburjánzik?

TÉMA Pilinszky János versében, az *Átváltozásban* tömörítve, esszenciálisan fogalmazza meg a pedagógia értelmét: „Rossz voltam, s te azt mondtad, jó vagyok. / Csúf, de te gyönyörűnek találtál. / Végig hallgattad mindig, amit mondtam. / Halandóból így lettem halhatatlan.” Tapasztalatomból ismerem a költő verssorai mögött megbúvó nemes indulat igazságát. Édesanyám hányszor jelentette ki gyengécske versemre is, hogy „nagyon jó, fiam!”. Tanárnőm tekintetében az érdeklődés felfedezésének lángja villant fel, amikor az alliterációra kért példát, ám feleletemben rögtön kiigazította hibázásomat, mert az általam citált Babits-versben nem négy, hanem három kezdőbetű csengett össze. Mégis tetszhetett neki az igyekezetem. Barátaim tekintete és szava akkor is biztatónak bizonyult, ha próbálkozásomat elutasítással „jutalmazta” valamelyik szerkesztőség. Már érett ember voltam, amikor ifjúkori hitoktató tisztelendőm pénzküldeménytel jutalmazott egyik általa olvasott versemért. (Többet küldött, mint akkoriban a kiadók szoktak...)

Az irodalom irányába terelő apró mozzanatokra élénken emlékszem megélt éveimből, de csak utólagosan átgondolva váltak világossá. Megtörtén-tük pillanatában nem igazán. Utólag döbbsentem rá arra is, hogy mi értelmet hordozott a tanórak alatti gyötrődés-szenvedés, a meg nem feleléstől való félelem... A tábla felé fordulva felelés sűgásra nem számító önállóságra nevelt. Nem, nem a tárgyi-lexikális tudás volt a lényeg, hiszen a könyvekben bármikor elérhető vagy visszakereshető bármi. Csak tudni kell, hogy hol, melyikben. A gimnáziumban, ahová jártam, sokkal több történet, mint a tananyag követelményeinek elsajátítása. Élettapasztalattal bőven rendelkező tanáraim – köztük több neves és szeretetten népszerű művész – a teljes embert formálták ki belőlünk, jó példájukkal alakították a bennünk mélyen megbúvó, majd kiteljesítendő humánus készségeit.

„A pedagógia ugyanis erkölcsre is alapoz, tehát lélek- és jellemformálás is” – olvasom Ablonczy László az Országút folyóiratban publikált, *Déryné hol van?* című visszaemlékezésében. Amit a színművészek elsajátítottak tanulmányaik során, az sugárzik át a nézőkre a megtekintett előadásokból. Persze, fontos a mű, amit előadnak, ám kétségtelen, hogy a színész személyisége emeli fel a darab írója által megalkotott mondanivalóját a papírosról. Ha a mondanivaló és a megformálás harmóniába kerül, attól lehet katartikus élménye egy-egy előadás nyomán a közönségnek. Az önmotogató kevés volna. A személyes sikerre törekvés önmagában nem elég. A hiúság, a gőg ellentétet fakaszt. A szolgálat az igazán nemes indítató. Ugyanis az író nem önelégültségét kívánja kiváltani, hanem mások kedvére vagy okulására dolgozik, amikor alkot. A színművész a fürdőkádiban is énekelhetne öntetszelgésére, ám hivatásának célja nem ez, hanem a szórakoztatás, az elgondolkodtatás az élet dolgairól.

Az egyik neves irodalomtörténész sorozatban megjelenő írásaim folytatására ösztökélt hevesen. A szocializmus évtizedeiben elhallgatott, ma már

klasszikusnak számító írásművészek újra köztudatba emelésére biztatott a másik. „A nemes kritika lámpást tart a kezében. A nemtelen csak petróleumot. A nemes kritika értékjelző pecsétet küld a műhöz. A nemtelen rászáll, mint a légy, s másnemű pecsétet ejtve rajta, kiáltja diadalmasan: – Végeztem vele!” Gárdonyi meglátásához annyit fűzök hozzá: Az érték kiemelése, az arra történő figyelemkeltés a kritikus igazi feladata...

Bőven vannak még elrejtett értékei a valláserkölcsi témával foglalkozó magyar irodalomnak. Ezekre érdemes irányítani a figyelmet, pozitív lelki hatásuk okán.

MENTES A címben lévő szó nem ásványvíz jelzője, hanem vezetőknév. Mentess Mihályé (1891–1960), a süttöri származású papé, aki tanár és költő is volt, teológiai doktor. (Személyes vonatkozás, hogy tanítványai közé tartozott dr. Hetény János kanonok-néprajzos, akit gyerekkoromtól elhunytáig lelki pástorként tisztelhettem.) A Papnevelő Intézet rektoraként dolgozott, címzetes prépost már gimnazistaként kezdett verseket írni, kezdetben a Zászlónk közölte. Hazafias versei mellett fő tématerülete szülőföldje természeti szépségeinek megjelenítése. A „Fertő lírikusának” több kötete jelent meg, legutóbb (2001-ben) a *Magyar imádság*. Művein kívül utca, alapítvány, és idők otthona őrzi nevét az utókor számára.

Mentess a két világháború közötti időszakban népszerű katolikus költőként jegyezték. Olyan ismert és ma is gyakorlatban lévő egyházi énekek szövegét szerezte, mint a „Kezdődik az ének az Úr fölségének”, „Isten, hazánkért térdelünk elődbe” kezdetűek. A liturgikus dráma és az iskolai színjáték hagyományait folytató színművei hathatós erkölcsi tartalmakkal bírnak. A Kisfaludy Kör társelnökeként az irodalmi élet szervezésében is jeleskedett. (Életrajzában eligazító forrásom a soproni Széchenyi István Városi Könyvtár honlapja.)

Az *Úr bennem* című verse továbbsugárzóan példázza mindazokat az érzelmeket, tapasztalatokat, amiket a költői lélek összegyűjtött. Iránymutatás a léthez. Micsoda fenséges teljesítmény mindezt nyolc versszakba sűríteni! Isten teremteiből fakadó sorai egyértelműen fejezik ki lírai képességét. „Vette a gyenge nádat az Úr; / Állította a magas hegyre. / És szólt: Tölgy légy, kemény, erős. / Ezer apró virágot fedj be” – kezdi a verset. A második versszakban pedig erre int: „Viharok zúgnak, meg ne hajolj. / Villámok zengnek: meg ne reszkess. / Túl viharon, túl fellegeken / Emeld fejedet az egekhez.” Majd ismét megállapítás következik, amit a következő versszakban az ildomos viselkedésre biztató vigasszal folytat: „Vette a csöppnyi kis ibolyát; / Tetted a kertnek közepére. / S mondotta: Rózsa légy, piros / Az ajkad, arcod, szíved vére. // Lila bánatok könnye ha mos, / Te mosolyogj, míg mások sírnak. / Égi kertemnek szépsége légy, / Mosolygás, béke, öröm, illat.”

Ebben a versében, mint annyi másban, kifejezi, hogy az isteni jószág minden megkövezése ellenére kitartóan példamutató kíván lenni, s ebben állhatatosságra biztat: „Fogta a tudatlan koldust az Úr; / Elindította messze útnak. / S mondotta: Légy az apostolom, / Vezér, ki után ezrek futnak. // Rajongnak érted: vissza ne nézz! / Kővel dobálnak: menj előre! / Akarom, koldus, hogy Te vezess / Ezer lelket a hegytetőre.”

A költő, aki 1945-öt követően önkéntesen elnémult, s akit a társadalom feletti uralmat gyakorló hatalom agyonhallgatott, szellemében felülemelkedett a ködös közegen. Versének zárásaként, alázatos hangon bizonyítja: „Kemény derekam, arcom ragyog; / Zeng a szavam: életem oly dús... / A nád vagyok, a könnyes ibolya / S az útszéli tudatlan koldus. // De magamban hordom Istent, / Az Eget minden sugarastól: / Ő az Erő, Jóság, Igazság, / Ő a tölgy, rózsa és apostol.”

A napjainkra megteremtett keresztény szabadság lehetőségének kiaknázásához, az évtizedek óta annyira áhított, jó irányú morális változáshoz szük-

séges pillérek a szívből keletkezett, ilyen és hasonló sugalmazású írások, mint Mentess Mihályéi. Bőségesen józan felelősséggel ellensúlyozzák egyes másként „gondolkodó” írástudók felelőtlenségét.

ZÚZOROS Az év első hónapját egykor nevezték zúzorosnak is. Eredeti nevét Janusról, a kapuk és átjárók római mitológiai istenéről kapta. A katolikus néphit szerint Boldogasszony hava.

A hideg birodalmából behúzódó embert Radnóti Miklós a következőképpen örökítette meg 1933-ban, a *Januári jelenésben*: „Odakinn sík jeget simogat ilyenkor a szél / s havat kuporgat lágyan az égnek felső polcán; / mint hallgatja melegedő fülekkel a polgár, / hogy csipog nála mégis, jófajta kályhai szén.” Elhíresült, *Naptár* című ciklusának első versében, a tragédiákkal fenyegető időben, 1941-ben fogant *Január* címűben így fogalmazott: „Későn kel a nap, teli van még / csordúltig az ég sűrű sötétrel. / Oly feketén teli még, / szinte lecseppen. / Roppan a jégen a hajnal / lépte a szürke hidegben.”

Viszont a közvetlen mába vezet Kerék Imre, a *Januári rézkarcban* érzékelte egy város téli szendergését: „Hózápor lengő függönyén át / a völgyi város idelátszik, / fölbe magasodva / a Tűztorony / vigyázza téli álmát. / Itt fönna a hegyen vörösfenyők / roskadoznak a hó súlya alatt, / pereg róluk ezüstszirony. [...] Jégpáncélba dermedt a forrás. [...] Hold süt. Vacogó nyúl bukda-csol tova, rejtő zugot keresve. / Varjak: elátkozott / lelkek keringenek, ében / árnyuk keresztje a hóra vetül. / Berkenyék, bükkök dideregnek / csontig-lecsupaszított-pőrén, / védtelenül. / Verődő gallyak fekete / törhegye bökdös / a sűrű, kék homályba. / Közel a tv-torony világít: / lobogó rótlángú fáklya.” *Január lekocog a lépcsőn* címmel írt versében Csukás István téli sétáját örökítette meg: „Vigyázva lépkedek a hóesésben, / meg-megcsúszó sarokkal a Dunáig, / fehér lett üstököm, s a hátamon / habzó angyalszárny világít. // Lábammal írom most a verset, / e séta lesz most a költemény, / bár összevisz-sza ritmusban lépeget, / de azért van benne zene és remény, // hogy lábtörés nélkül elérek a célig, / s mint vérbeli utazó, nem nézek hátra, / válluk vonogatva elmaradnak a fák, / sarkcsillagként pislog egy félszemű lámpa.”

Fekete István, a természet nagy hódolója-élvezője prózában és lírában egyaránt, akinek szíve ablakára cinkék jártak, *Hó* című versében tudósít: „Esik a hó, a csend csak most ébredt. / Csalítok alján fehér a párna. / Ösvények selymén nincs még nyom egy sem. / Nem látszik völgy és nem látszik a hegy. / Az erdő mintha várna, csak várna. // Esik a hó, a hűvös hófelhők / leszállnak néha, nézik: elég-e? / Leszállnak, újra, kérdik: elég-e? / Rázzák a zsákok, hófehér mákot, / s nézik a tájat: elég fehér-e?” Pusztai Sándor, az alázat iskoláját szorgalmazó papköltő imaként mormolható, *Áldassék* című verse szinte naponta felidéződik bennem, belőle egyetlen szakasz: „Minden harc és minden lárma / Csituljon el szívemen. / Te lakjál benn, te légy álma. / Simogass meg Istenem.” A néhai leányfalui plébános hitte, hogy minden halandó számára adott a jóvátevése napja. Hitre és megfigyelésre alapozott, visszagondoló költészete maradandó az emberi lélekben, amint a *Cinkenym* is igazolja: „hajnali hóban / cinkenym / fölbe hajlok / olvasom // mélyülő-ferde / hó-rovás / sorsokat rejtő / ékírás // őseim írtak / így ahogy / egysoros verse / fölragyog”.

Embertársaimra kiterjesztetten személyes kívánságom most aktuálisan egybecseng a Tóth Árpád 1928-ban írott, *Január* című versének befejező szakaszában megfogalmazottakkal: „Csorduljon sok jóval a sok jövő hónap, / Rossz nap elmaradjon, több legyen a jó nap, / A rossz úgy se jöjjön, ha ki tán hivatja, / Ez legyen az új év legszebbik divatja!”

BELSŐ TÁMASZUNK A JÓSÁG Élénkek a megtapasztalás tanulságai. Anselm Grün azt írja: „A szenvedésben gyógyul a lélek.” Magam is rendszeresen átél-

tem, hogy a szenvedés szépirodalmi műveket teremt. A jó iránti vágy szinte kipréseli az alkotóból az üdvös mondanivalót. A német bencés szerzetes továbbá a következőképpen fogalmaz: „Az öröm a lélek jólléte.” Ismert megállapítás, hogy az egészség nem csupán a betegség hiánya, hanem szociális komfortot is jelent. A gyógyulás örömét minden esetben szenvedés előzi meg. Az öröm az irányító lélek, az emberi lelkiismeret helyénvalóságának egyik jellemző iránytűje.

Anselm Grün olvasása közben, mint annyi értékesről, Gárdonyi Géza jut eszembe: „A kritika fújhat hideget, fújhat meleget. De ami értéktelen, nem fújhatja bele a nemzeti kultúra kincstárába. Ami értékes, nem fújhatja semmivé.” A „nemzeti” szó a népszerű német író esetében a „jobb érzésű világ” kifejezéssel helyettesíthető. Nem lehet véletlen, hogy az olvasók mindenféle szakavatott kritikánál hitelesebb véleményt mondtak azzal, hogy tizenöt millió példányban, mintegy harminc nyelven vásárolták a könyveit.

Egy-egy bölcs mondat nem több és nem kevesebb, mint rávezetés a helyes irányban érző lélek tapasztalásainak és figyelmeztetéseinek tanulságaira. A legjobb, leghitelesebb művek szellemi kincsek rejtékének megmutatásával érintik-erősítik igazán az emberi lelket. Lehet-e írónak jelentősebb szolgálata?

Írja az egyik napilap, hogy lopásból származó széfet emelt ki a Tómalomból egy soproni mágneshorgász. Hasznos ténykedés ez a mágneshorgászat, hiszen mindenféle szemetet emel ki a tóból, így szolgálva a környezetvédelem elemi szabályát: a köztisztaságot. Elképzelem: vajon milyen célja lehet a szellemi mágneshorgászat elemeinek: az írásnak és főleg az olvasásnak? A gyakorlott olvasói tevékenységet valóban hasonlíthatjuk akár a mágneshorgászathoz, de a bűvárkodáshoz is. Egy-egy jó könyv vagy értékes gondolat kihalászása a világirodalom tengeréből felér ezekkel a tevékenységekkel. Önkéntes „kutatóbúvárként” szívesen és gyakran meríték a szellemi kutakból épülés(em)re szolgáló kincseket. Méltatlanok arra, hogy a feledés homálya fedje ezeket.

Dr. Lisztóczy László Egerben élő, „Pro Agria” Életműdíjjal elismert, József Attila- és Szervátusz Jenő-díjas irodalomtörténész több mint négy évtizedes, irodalomszeretetre nevelő, tekintélyes tanári pályát tudhat maga mögött. Első publikált ifjúkori alkotásainak egyikében, a *Szívdobbanás* című versében így fejezi ki a szeretetből épített nyugalmas jószágot: „Bennem tüzek égnék, / bennem vágyak égnék, / én szeretni fogok, ameddig csak élek. / Én virágot, csókot fakasztok a Földön, / szomjazók poharát hittel teletöltöm. / Én akarom, testvér legyen minden ember / szívek forrásából gyűljön jószágtenger.” Ezekért a sorokért aljas támadások áldozata lett a hatvanas évek elején, vagyis más városba száműzve végezte el felsőfokú tanulmányait. Olykor meg kell szenvednünk a jóért, állnunk kell az álnokul félreértelmező szellemi szennyezők hamis ítéletének viharát.

Meglepően egyszerűek, ugyanakkor alkalmazható igazságokat tartalmazóak a Dalai Láma interneten terjedő válaszai Leonardo Boff brazil teológus kérdéseire. Melyik a legjobb vallás? „Az a legjobb vallás, amelyik által közelebb kerülünk Istenhez. Az a legjobb vallás, amelyik által jobb emberek leszünk.” Mi tesz jobbá? „Bármilyen, ami Önt könnyőrebbé, érzékenyebbé, tárgyilagosabbá, jobban szeretni tudóvá, emberségesebbé, felelősségteljesebbé, etikusabbá teszi. Ami számomra valóban fontos, az az, hogy Ön miként viselkedik társai, családja előtt, miként viselkedik a munkában, közösségben és a világ előtt. Az akció-reakció törvénye nem csak a fizika törvénye. Az emberi kapcsolatokra is vonatkozik. Ha jószággal cselekszem, én is jószágot kapok. Ha gonoszsággal cselekszem, gonoszságot fogok kapni én is.”

A fent idézett párbeszéd a következő egyetemes gondolatot hozta fel színre: Hogy hogyan jutunk az emberi lét eszményi állapotára? Minden szen-

vedés dacára is, miként lehetünk jók? Victor Hugo eligazít: „A lélek segíti a testet, és bizonyos pillanatokban fölemeli. Ez az egyetlen madár, amely föl-emeli a maga kalitkáját.” Orvosok a megmondható: a jó lélek ereje a legnagyobb szerűbb belső támaszunk egészségben és gyógyulásban egyaránt.

PSZICHIKAI TÉNYEZŐ Időnként rendet kell tenni az ember kusza gondolataiban, mint az elgazosodott kertben. Kigyomlálandóak a rosszak, akár az elburjázott gaz, hogy az igazán értékesek gazdag gyümölcsöt hozva be tudjanak érni. Legvésezebbek a veszteségek, mert az ember lelki életét mélyen érintik, s ha kóros mértékben rögzül a kilátástalanság tudata, külső segítség, rávezetés nélkül szinte lehetetlen belülről kibogozni azt a szellemi hálóból, amelyik fogságban tartja.

Íróársam, akinek kálváriáját részletesen ismerem, összeveszett hivatali főnökével, s szerkesztőként nem talált másik állást. Gondoljunk csak bele, aki évtizedeken át cikkeket, novellákat, regényeket írt, újságokat szerkesztett, egyik napról a másikra azt veszi észre, hogy portás egy vállalatnál. Eleinte a szívével volt gondja, aztán a gyomrára panaszkodott, majd a tüdejét vizsgálták ki szakintézetben. Egyik reggel állt a buszmegállóban, az autóbuszok sorra érkeztek és indultak előtte, ő meg csak állt, csak állt, és azt érezte, hogy szorít a mellkasa, kegyetlenül izzad, alig kap levegőt, s mintha minden furcsán idegenné vált volna körülötte. Aztán felkapaszkodott az ötödik autóbuszra, amelyik a munkahelye előtt állt meg. Kollégám alapos késéssel bement a portára, nem köszönt, csak leült egy székre, és meg sem szólalt. A felesége ment érte, kivizsgálták, nagy sokára rájöttek, hogy pánikbeteg. Kikezelték, két év múlva enyhébb formában ugyan, de visszatértek a tünetei. Bármikor elkapta a hasmenés, amikor indulni kellett volna valahova. Nagyon sajnáltam ezt a barátomat, mert ilyen tünetek néha velem is előfordultak, bár nem ilyen sok egyszerre, és nem ennyire súlyos formában mutatkozva. Újra kikezelték, azóta jól van. Ide fűződik, hogy azon az éjszakán, amelyet követő hajnalon csörgött a telefon, és kaptam édesanyám halálhírét a kórházból, nyugtalan lévén nem tudtam aludni. Felébredtemben, két órakor kezdtem olvasni e barátom egyik külföldi újságban akkoriban megjelent novelláját, a *Menedéket*. Lélektani monológok egyes részei, ám kerek történet. A gyógyulásáról szól, amihez az orvosoknál is fontosabb volt, hogy aggódó felesége vigasztalva állt mellé. Mesélte, hogy a pszichiáter feladatul szabta, menjen el a közeli könyvesboltba, és ott érdeklődjön az eladótól új könyvek iránt. Emlékezett rá, hogy aznap jelenik meg az az újság, amelyik új novelláját közli. Ezért két metrómegállónyira utazott, hogy megvegye az újságot. Ez a cselekedete jelezte gyógyulását.

Másik kollégám felesége arról számolt be, hogy mivel az egyik laptól kirúgták a férjét, a másik lapot pedig kilőtték alóla, egész nap csak fekszik az ágyon. Persze, ezt nem ilyen finoman mondta, hanem az „egész nap itthon döglök” kifejezéssel. Kollégám gyakori fejfájására panaszkodott, meg arra, hogy nem bírta átmenni a parkon. Leült egy padra, és csak ült, csak ült, és nem bírta átmenni a nyílt téren. Mit lehet tenni? Munkánélküli segély, rokkantosítás lett a vége, s nem hitt benne, hogy pszichés gondjai lehetnek. Kórházról kórházra járt. Hol egy vidéki megyei kórházból, hol a Lipótról, hol a Kút völgyiből, hol máshonnan hívott fel telefonon. Igyekeztem vigasztalni, nyugtatni. Ha ott-hon volt, gyakran felhívtam, hosszasan beszélgettünk. Rengeteg bújat-baját elmesélte sokszor. Amikor a depressziójának kezelését vettem fel, megjegyezte, hogy az egyik kórházban híres pszichiáter nyitott a kórterembe, amikor éppen nevettek valamin. Maga nem depressziós, mondta rámutatva az orvos, a depressziós nem nevet... Visszatérően emlegette, hogy a főnöke hülye volt, csak ugatta a szakmát, meg a felesége gyakrabban néz a pohár feneké-

re stb. És mindig az lett a vége, nem tudja, miből tartsa el a családot. Három gyerek meg a munkanélküli apa. Nem tréfadolog.

Egyszer hivatkozott valamiféle kisregény kéziratára, amit egyetemista korában kezdett el. Na, gondoltam, ez a megoldás kulcsa. Kihozta hozzám a kéziratot. Stilizáltam, szerkesztettem, a szokásosnál több tinta fogyott ugyan a golyóstollamból, s azt is érzékeltem, hogy a szakma nem fogja megdicsérni, ám itt most egy család harmóniájáról lévén szó, mit törődtem a szakmával. A kisregény megjelent, sikeresen elfogyott. Azóta több könyve jelent meg, s kollégám el is felejtette krónikus fejfájását. Napjait újabb könyvek írása, menedzselése, szponzorálásának előkerítése, író-olvasó találkozók szervezése és tartása tölti ki.

Sajnos, átesett a ló másik oldalára, ahogy mondani szokták, állandóan csak a sikereivel hivatkozik, minden apróságot felnagyít, s követeli, hogy a családtagjai úgy tiszteljék, mint a szenteket szokás. Tudtam, hogy nem érett művészet, amit művel, és azt is, hogy képességei kiforratlanok a komolyabb szakmai elismertséghez vezető út megtételéhez. Önelégültsége a felületes ember felszínességét takarja. Önállósította magát. Nincs szüksége tanácsra, segítségre, önállóan ír, szerkeszt, korrigál, kiad, dumál a találkozók, rendkívüli órákat ad az iskolákban... Szidja az orvosokat, akik nem ismerték fel az ő hihetetlenül rejtélyes baját, még meg is operálták feleslegesen, a pszichológust meg kinevelte a relaxációval együtt. Nem vette észre, hogy megkérdőjelezhető irodalmi értékű kézirateinak formálása közben tulajdonképpen munkaterápián ment keresztül. Az engem felelősségre vonó irodalmárok – „hogyan lehet ilyen dilettáns műveket kiadásra javasolni” – kijelentéseire is ezzel szoktam megfelelni: munkaterápia. S bár Kossuth-díjat nem remélhet, legalább az életkedve visszatért, s nem halt éhen a család. Ügyes szervező, nagyobb példányszámban képes értékesíteni könyveit, mint sok, lila homályba vesző tekintettel bámuló művészlelek. Hogy nem közölnek munkáiról kritikákat a folyóiratok, az egyáltalán nem zavarja. Nem is érdekli. Azt hirdeti magáról: piaccgazdasági író. Ha ebben leli kedvét, ám tegye. Lényeg, hogy ne fájjon a feje!

Harmadik kollégám évtizedeken keresztül hűséges társát veszítette el, az asszony hirtelen kifejlődött gyógyíthatatlan betegsége következtében. Depresszióba esett, ahogy elszakadt az őket összetartó földi kötelék. Eluralkodott rajta a hatalmas bánat. Öngyilkossági gondolatokkal foglalkozott. A pszichiáter gyógyszerekkel igyekezett segíteni. Munkáinak szerkesztőjeként tudtam, hogy kiadatlan műveken dolgozott, mielőtt a tragédia bekövetkezett. Belátható idő után igyekeztem figyelmét ezekre a félbehagyott munkákra terelni. Ugyan évekbe telt a beletörődés a megváltoztathatatlanba, a szíve mélyén igazából most is dédelgeti a gyászt, de él, és ellátja olvasóit értékes műveivel.

Néha elgondolkozom: nem vagyok-e pályatévészett? Talán nem is szerkesztőnek kellene lennem, hanem inkább pszichológusnak?

SZEPES HÉDI

Szintér, Álomtér

Simon Endre festőművész kiállításáról

SZEPES HÉDI (1953) Budapest

Egy izgalmas életművel rendelkező művésszel ismerkedhettünk meg, aki konzekvens, rendkívül tudatos alkotói utat járt be. A kiállításon bemutatott műegyüttest nem jellemezhetjük az *oeuvre* meghatározással. Törökbálinti műtermében járva festői munkássága még számos feldolgozatlan, analízálásra váró korszakot reprezentáló munkát rejt. A kiállítás azzal a céllal jött létre, hogy felvillantassa Simon Endre festői-grafikusi munkálkodásának összetett jellegét, eddigi stílustörekvéseinek, korszakainak legfontosabb műveit.

Simon Endre Erdélyben, a Maros megyei Székesen született 1936. október 19-én. A marosvásárhelyi Képzőművészeti Líceumban érettségizett 1954-ben, majd a kolozsvári Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskola festészeti szakán szerzett rajztanári oklevelet 1960-ban. Nagy Páltól, Bordy Andrásztól, Incze Istvántól, Piskolti Gábortól, Theodor Harsiától, Miklóssy Gábortól, Petre Abrudntól és Petru Feiertől tanulta mesterségét.

1960–1967, illetve 1972–1986 között a Marosvásárhelyi Képtár muzeológusaként, rövid ideig vezetőként dolgozott. Számos kiállítást szervezett és katalógust publikált. 1986–1990 között a marosvásárhelyi Új Élet folyóirat tördelőszerkesztője volt, mellette a lap képzőművészeti rovatát szerkesztette. Szívesen dolgozott művésztelepeken, 1974–1991 között a gyergyószárhegyi, 1991-ben a marcali és hajdúsági, 1992-ben a hortobágyi telepen tevékenykedett. 1997-től 2002-ig a Barabás Miklós Céh alelnöki tisztét töltötte be.

A rendszerváltás után, 1993-ban települt át Magyarországra, feladva az Erdélyben töltött évek bejáratott biztonságát, műtermének alkotói csendjét, a barátok, pályatársak biztató, értő reakcióit. De sikerült ebben az új közegben is megkapaszkodnia. Tehetsége, szakmai felkészültsége, kísérletező kedve itthon is elismerésre, megbecsülésre talált. Családjával, feleségével, Simon Zsolt grafikusművész fiával, lányával és családjukkal otthonra talált Törökbálinton, ahol most is él és dolgozik, háza, műterme van. Helyet, szerepet talált a magyar művészeti közéletben. Magáévá élte az új hazát, otthont teremtett, s a kínálkozó élmények, a gondolati-környezeti inspirációk hatására a művészeti építkezés újabb és újabb útjaival máig kísérletezik.

Simon Endre festői munkásságában több szakaszt különböztethetünk meg. Korai munkái között nagyobb számban portrék és önarcképek találhatók. Az arcot, magát az embert a külvilág számára felismerhetővé, azonosíthatóvá festette. A kiállítás képei között a hatvanas évek ön- és családi portréi szerepeltek, amelyek az arc karaktere mellett a szülői összetartozást is kifejezésre juttatják (*Zsolt, Önarckép házikámban, Apa és fia, Manyi és Zsolt, Önarckép egy öreg ház ablakából*). Nyugodt formakezeléssel, homogén, egyenletes színezéssel megoldott képek ezek.

Simon Endre életművében a hatvanas évek végén az absztrakció, a festői elvonatkoztatás került előtérbe. Nem tagadta meg a természetelvű, bensőséges hangulatokat, atmoszferikus sugárzású kompozíciókká érlelő alkotásait, de érezhető, hogy az elvonatkoztatás képvilágában megszabadul az ábrázolás konvenciójának nyűgétől, és a határtalanságok szabadságával dolgozhat.

„Két világ él bennem, egyrészt a természet valós formáinak szeretete, másrészt az elvont formák vonzása, melyek élményeimmel keveredve egy szimbolikus-absztrakt egységgé állnak össze. E kettős való-álom tér az én világom” – írta magáról.

Simon Endre absztrakt képei a lényeges hatásokat fogják egybe, megragadják, búvkörükbe vonják a nézőt. Munkáin sikerül felfoghatóvá tenni az e világot átfogó érzelmi tartalmat és az azt rendező formai szerkezetet, amely a képeket, mint egy kicsiny világot, összefogja a maga élő moz-

galmasságában. Ezekről a képekről a konstruktív rend szellemi élvezete és a színek érzékletes öröme, a lét derűs harmóniája sugárzik.

A kép egységét az atmoszféra egysége révén akarta elérni, részben felhasználva az impresszionizmus fényesítését és a posztimpresszionizmus tanulságait. Kereste az egyensúlyt a fényfestés és a telt kolorit között. A természet, az építészeti környezet, a tárgyi világ látványából indult el, de nem a dolgok ábrázoló, denotatív, hanem a par excellence festői jelentést hangsúlyozta (*A Kultúrpalota belső udvara, Tusnádfürdő szürkületi fényben, Csendélet órával*).

Grafikáiban a klasszikus technikáktól a modern kombinált eljárásokig, a figurálistól az absztraktkig az ábrázolásmódok rendkívül gazdag skáláját vonultatja fel. A kiállításon szereplő fametszetek, linómetszetek barokkos formák keretébe foglalt elbeszélések (*Jómadarak, Áldozó oltár*). A hatvanas évek végén készült színes monotípiái az alkotói fantázia birtokában játszanak az anyaggal és formával. A makro- és mikrokozmosz csodáihoz kapcsolódnak. Ezekben az absztrakt képekben a feltörő életerő keres magának utat és kifejezési lehetőséget. A formák feszülése és a színek dinamikus kavargása ellenére is megnyugtató hatást keltenek, valamiféle mediterrán derűt hordoznak. A spontaneitás és a tudatos aktivitás egyensúlyából mintha az önmagára találás boldog pillanatai jelennének meg (*Sokadalom, Sakk-matt, Mozgásban*).

Művésztelepi munkálkodása, élményei hatására otthon van a plein-air világában. A Múcsarnokban kiállított tájképeket már Magyarországon festette 2010–2020 között. Talán nem nagyot tévedek, ha megjegyzem, hogy némi nosztalgia érződik bennük az otthon, az erdélyi táj iránt. Érzéki színeképei engedelmes hangzattal állnak a festői közlés szolgálatában (*Patak, Késő őszi impresszió, Friss hó, Tél az őszben*). Az expresszív hatású, ragyogó kolorittal, érzékeny festőiséggel megoldott tájképek magukban hordozzák a többjelentésű költői képeket. A képmezőn átsuhanó lendületes formák – valóságos motívumok. De valójában szín- és formaütköztetésekről, kompozíciós problémákról szólnak. Több képen szerepel a fa motívuma, amely csaknem absztrakt, organikus jel – emberi sorshelyzetek szimbolizálására alkalmas (*Bogáncsok*). A munkákban megvan a meleg kolorit, a mágikus fényhatás, az álomszerű lebegés. Figyelemre méltó a képek kompozíciós szerkesztése, az árnyékok-fények játéka, a faktúrák bravúros alkalmazása. És persze a színek! Matisse így fogalmazott: „A szín legnemesebb funkciója az, hogy a lehető legjobban érvényre juttassa a kifejezést.” És Simon Endre ezt teszi.

Egy kamarakiállítás nem adhat teljes áttekintést Simon Endre több mint hat évtizedet felölelő, szisztematikus rendszerességgel végzett munkálkodásáról. A korai figurális kompozíciók, csendéletek, majd a natúrához kötődő természetelvű, a posztimpresszionista, a kubisztikus és konstruktivista stílus kör, alkotói szemlélet által megérintett művek mellett érdemes figyelniük a késői alkotóperiódus ciklusokká rendeződő, az életművet megkoronázó munkáira. A 2020 körül készült, fa-rostlemezre, kartonra, papírra, akril technikával készített kollázsok: az egyenesek és görbék által közrefogott, légyságokba és homályosságokba feloldódó, lebegő formavariánsok, illuzionisztikus terekben leledző gomolygások, mikroorganizmus-megjelenések és játékok. A felszín síkja alatt a kettősségek feszültsége munkál: mozgáséledések és mozdulatlanság, lendületek és fékek, állandóságok és változások, egyesülések és elválások, fegyelmettségek és játékoságok. Talán ez a küzdelem az ember belső békéjéért, az egyéniség eredendően az elérhetetlenségekbe transzponált zavartalan lelki harmóniájáért zajlik (*Táltos tánc, Konvergencia, Dimenziók*).

A Múcsarnok kiállítótermében egy olyan alkotóművész munkáival találkoztunk, aki képes az öntörvényűsége, egy sajátos világ megteremtésére. Nem erőszakos újíto modorral, hanem szinte gyermeki hittel, alázattal fogalmazta meg mondandóját. A művészettörténeti értelemben vett narratív festészettől a maga egyediségével és sajátos történeteivel tér el. Nyugodt kedélye megóvta őt a szélsőséges művészi kilengésektől, következetesen, lépésről lépésre haladt előre alkotói pályáján. Simon Endre műveiben a ráció uralja az emóciót. Egy sokoldalú tehetség egészséges útkezesésével, kísérletező kedvével találkozhattunk, akit a feltűnően fejlett színérzéke, a képi felület elrendező hajlama és nem utolsósorban mondanivalójának tartalma, tematikai találékonysága, a különböző hangulatok tolmácsolása avat művésszé. A legújabb alkotásaiból kibontakozó látvány szinte az égen zajló kozmikus vonulásokat idézi. A színek összefolynak, érintik egymást (*Rejtekhely, Bioáram, Bujaság*).

Simon Endre két drámai jellegű festménye is kiállításra került: a *Kis Golgota* és a *Lélekmadár* (1994). Beszélő képek, jelbeszédre utaló kompozíciók, szenzibilis, az emberi lelkiületre koncentrálo

művek ezek. Ott feszül bennük a dráma, de a megnyugvás is. A látványon túl a művész filozófiai mélységeket is feszeget. A narráció szerves részét képezik, ahol a káoszrögzítés és rendteremtés egy művön belül jelenik meg.

A Művész vizuális szellemterében különösen figyelemre méltó, hogy számos szétzilált és újra-teremtett formai és gondolati képelemben nem csupán a festészeti hagyományvilág feldúlt szépsége, hanem képnyelvi játékosság, színbeli eklektikusság is érvényesül. Képeit többpólusú erőter mozgatja. Vagyis az elrejtő bizonyosságot is érzékelteti, hogy a most éppen látható mögött bármikor előbukkanhat a metafizikai láthatatlan.

Szűcs György és Rockenbauer Zoltán művészettörténész-kurátorok Simon Endre több száz alkotásából válogatva hozták létre ezt a változatosságában lélegző egységet, előtérbe helyezve művek kirobbanó dinamizmusát.

Ne tévesszen meg senkit Simon Endre festőművész csaknem hatvanesztendő pályájának sokfélesége. Van művész, aki – karakterének megfelelően – egy vagy két ösvényt jár be. Simon Endre hol derűsen, hol komoran, de mindig szabadon sétál e tágas birodalomban. Gazdag és izgalmas életműve ezt igazolja.

SIMON ENDRE, Vadvízi evezés, 1975, monotípia, papír, 32 x 44 cm

SIMON ENDRE, Áldozati oltár, 2013, fametszet, papír, 80 x 50 cm

SIMON ENDRE, Építkezés, 1960/1977, olaj, vászon, 140 × 182 cm (a diplomamunka másolata)

SIMON ENDRE, Családom a kapualjban, 1964, olaj, vászon, 138 × 181 cm

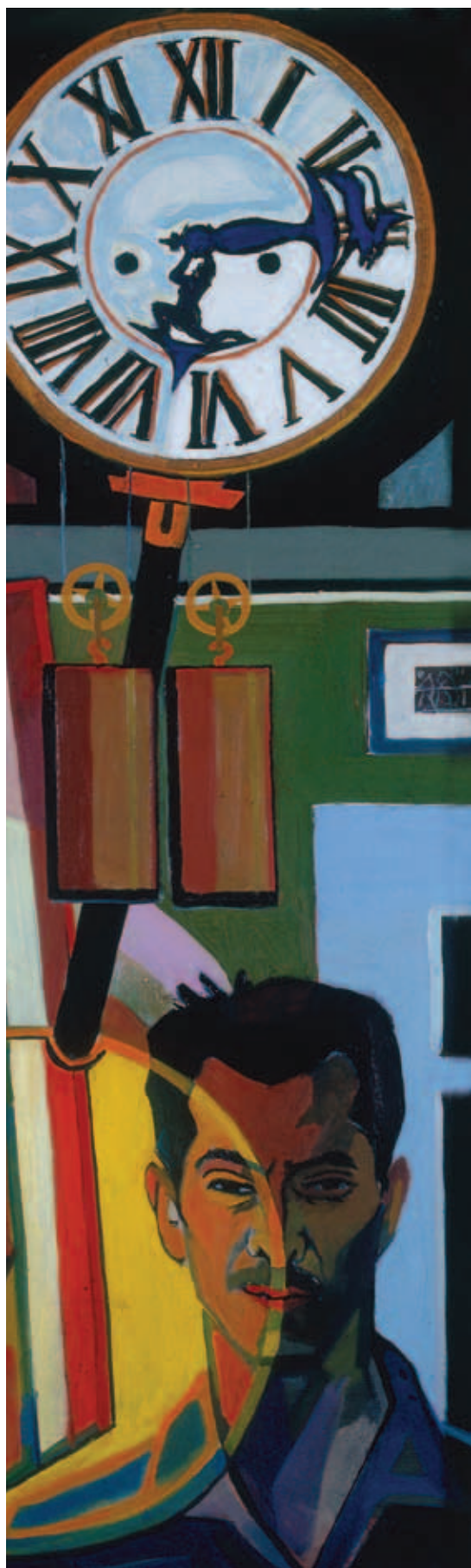

SIMON ENDRE, Önarckép egy öreg ház ablakából, 1961, olaj, vászon, 77 x 64 cm

SIMON ENDRE, A Kultúrpalota belső udvara, 1965, olaj, karton, 73 x 103 cm; Fekete macska, 1962, olaj, karton, 48 x 52 cm

SIMON ENDRE, *Az idő és én*, 1962, olaj, karton, 100 × 35 cm; *Intrika*, 1962, olaj, farostlemez, 138 × 55 cm

SIMON ENDRE, Rém madarak keringője, olaj, farostlemez, 160 x 91 cm

SIMON ENDRE, Felhő, 1998, olaj, farost, 48 x 56 cm;
Ködben, 1980, olaj, farostlemez, 48 x 61 cm

SIMON ENDRE. Természeti monumentum, 1989, olaj, farostlemez, 50 x 60 cm;
Délutáni fényben, 1982, olaj, farostlemez, 62 x 76 cm

SIMON ENDRE, Vörösfenyők, 1976, akvarell, papír, 46 x 64 cm;
Szováta-pataka, 1976, gouache, farostlemez, 71 x 82 cm

SIMON ENDRE, Télutó, 1975, akvarell, papír, 50 x 70 cm;
Tél, 1977, gouache, farostlemez, 81 x 100 cm

SIMON ENDRE, Délutáni napfény, 1985, pasztell, papír, 45 x 65 cm;
Bucsin-tető, 1984, pasztell, papír, 48 x 65 cm

SIMON ENDRE. Hullámzó formák, 1991, pasztell, papír, 50 x 70 cm;
Az idő eszi a hegyet, 2001, pasztell, papír, 50 x 70 cm

SIMON ENDRE, Felső-Marosvölgye télen, 2002, pasztell, papír, 45 x 65 cm;
Kakastaréj, 2002, pasztell, papír, 50 x 70 cm

SIMON ENDRE, Kék Börzsöny, 2010, pasztell, papír, 44 x 64 cm;
Vihar után, 2011, pasztell, papír, 47 x 64 cm

SIMON ENDRE, Mezei bogáncssok, 2010, akril, papír, 70 x 100 cm;
Nyárádmenti táj, 2010, akril, farostlemez, 60 x 80 cm

SIMON ENDRE, *Ér mentén*, 2020, akril, karton, 70 × 100 cm; *Olvadás*, 2020, akril, karton, 70 × 100 cm

SIMON ENDRE, Kikötő; Amfiteátrum; Szikes táj; Sárga domboldal, (4 x) 2020. akril, farostlemez, 50 x 140 cm

LENGYEL ANDRÁS

A mediális pletyka-kommunikáció

A klasszikus apróhirdetés kognitív funkciójáról

(2. rész)

LENGYEL ANDRÁS (1950) Szeged

Cikkünkben az értelmező- s elemzőmunka nem statisztikai érvényességű eredményekre törekszik, hanem jellemzőnek és fontosnak ítélt esetek leírására, fölmutatására. És több, eddigi megközelítés gyakorlatával ellentétben, nem a kereskedelmi marketing megoldására figyel, mert ezek egy másik történeti diszciplína keretei közé visznek; e cikk szempontja elsődlegesen *kognitív*. Ám tény, e hirdetéstípusban szinte mindig jelen van az „üzlet” is, az érdek, legalább jelzésszerűen utalnunk kell tehát a kereskedelmi összefüggésekre is.

Az apróhirdetések kapcsolatteremtő szerepe azonban, amely bennünket most érdekel, az üzletinél nyilvánvalóbb, s e közleménytípus egyik alapfunkcióját demonstrálja. Az ismerkedési lehetőségeket ugyanis korlátozta és meghatározott formákra szorította a társadalmi konvenció, a „polgári illem”. Ám az életforma gyorsuló átalakulása, amely egyebek közt tömegközlekedést és kávéházakat is produkált, megnövelte az „idegenek” egymás mellé sodródását, potenciális ismeretségi lehetőségeket teremtett számukra. Az „illem” tilalmának egyik átlépési lehetősége pedig éppen az üzleties alapon működő, mediális nyilvánosságban rejtett. Az újságok hirdetési felületein ismeretlenek is érintkezhetek egymással, ha az érintettek a megadott kódok (például öltözék, helyszín, beszédrészlet stb.) alapján azonosítani tudták egymást, más számára viszont azonosíthatatlanok maradtak. Ez a lehetőség a sokféle, leginkább szexuális motívációtól hajtva rendszeresen kiaknázásra is került.

Néhány jellemző példa: A Magyarország 1900. augusztus 26-i számában jelent meg a következő hirdetés: „*Király-utcai omnibus kék ruhás szép asszonyt kéri szomszédja, tudassa vele, hol és mikor láthatja, Mihály Főposta*” (A tanulmányban idézett hirdetések forrása: VINCE Mátyás, *Minden megoldás érdekel. A XX. század Magyarországa az apróhirdetések tükrében*, Kossuth, Bp., 2020). A Pesti Hírlap 1902. november 9-i számában egy fiatalember (talán műegyetemi hallgató?) így üzent reménybeli partnerének: „*Damjanich-utca villanyosból kiszállt hölgyhöz könyörgök, tudassa sárgavirágú rajongóval, nem ismerkedhetnék-e meg hogy oltárképét közelről imádhassa.*” Szimptomatikus, hogy e fiatalember fogalmazási készsége nem hibátlan; a pátoszra és a (vallási) sztereotípiára profán hasznosítására viszont mint helyzethez illő eszközökre már gondolt. Ugyanaznap, azaz 1902. november 9-én az elegánsabban fogalmazó „jó kedvű” férfi így adta elő kívánságát: „*Gratia*. Megláttam önt és megszerettem. Mintha villámütés ért volna, így éreztem magamat. Kérem, hogy adjon lehetőséget, hogy önt megismerjem. Kegyes válaszát várom »Jó kedvű« jelige alatt.” Ennek a vallomásnak a hiányzó adatai, amelyek a pontos azonosítást lehetővé tették volna, arra vallanak, a „jó kedvű” már bizonyos információkra építhetett, azaz itt inkább csak megerősítette érzelmi elkötelezettségét. A Magyarország 1902. február 27-i számának ismerkedést kérelmező hirdetője megint más férfitípust képviselt. Jobban igazodott a társadalmi konvenciókhoz, ugyanakkor nem állott tőle távol a „konzervatív” képmutatás sem. Ez a hirdető a maga nehézkes módján így üzent egy hölgynek: „*Azon hosszú csinos hölgy aki tegnap este az Operában »a lant kezeléséről és helyén való alkalmazásáról« beszélt ősz anyjával, kéretik »100 liba egy sorban« jelige alatt címét komoly ismeretség céljából a kiadóhivatalban leadni.*” A jelige formulázása alapján egyaránt lehet buta modortalanság vagy rejtett utalás, amelyet a „hosszú csinos” hölgy értett, a mai olvasó viszont már nem.

Más jellegű üzenet a Budapesti Hírlap 1906. január 21-i számának egyik idevonható hirdetése: „*Gentri családból való úri fiú, kit nevelőjének szigora teljesen elzár a társadalomtól, ez úton szeretne egy szép úri leánykával megismerkedni. Leveleket »Kispajtás« jelige alatt sürgősen kér a főpostára posta restante.*” Hogy fiatal, „tapasztalatlan” úri fiú ártatlan próbálkozása érhető-e itt tetten, avagy csak a „pubi” szerepében föllépő gyors partnerkeresésről van szó, nem teljesen világos. Mindenesetre a partner megtalálása sürgős volt a fiú számára. S a dzsentritempónak ez mindenképpen finomabb változata.

A nőkkel ismerkedők nem mindegyike volt rámenős; óvatosabb, szelídebb vagy éppen áttételekbe bonyolódó, mindenképpen az „illő” mögé húzódást hirdető is akadt. A Magyarország 1900. szeptember 1-jei számában például az egyik így adta elő – abszolút legitim – kívánságát. „*Oly fess fiatal* leánykával szeretnék ismeretséget kötni, kinek hajlama van az angol nyelvet megtanulni. Én beszélem, de nem korrektül, azért szeretném, ha egymást kölcsönösen tanítanánk. Szerény fiatal ember vagyok, s nagy örömömre lenne az, ha ez úton oly szellemes hölgygel ártatlan barátságot köthetnénk.” A felület abszolút sima, szolid, de a megadott – „beszélő” – jelige elárulja, ez esetben sem csak nyelvtanulásról lett volna szó: „Levelet »Első lépés« jelige alatt a kiadóba kérek.” S hogy mi lehetett volna a második lépés, ezt a társadalmi sztereotípiák adott körén belül maradvá már sejteni lehetett.

Az ismerkedés természetesen mindig csak az első lépés a férfi és nő viszonyának alakulástörténetében, s itt, ha lehetett, nem is álltak meg. Volt, amikor már a megismerkedési szándék kommunikálása is meglehetősen nyílt kártyákkal történt. Néhány jellegzetes, a variációkat is jelző példa erre: A Magyarország 1902. január 11-i számában egy úr „csak” útítársat keresett: „Mely hölgy lenne útítársa egy középkorú, de csinos úriembernek, ki huzamosabb ideig fog külföldön utazni.” Itt a jelige is megmarad az utazás körében, de azért elég nyilvánvaló, hogy az úrnak afféle szórakoztató hostessre lett volna szüksége, s a huzamosabb ideig tartó külföldi utazgatás, amelynek költségeit az úr vállalta, már önmagában is illő ellenszolgáltatás lehetett. A Budapesti Hírlap 1906. január 21-i számának hirdetése már fantáziamozgatóbb. Ekkor a hirdetés szerint: „Két jó barát óhajt megismerkedni előkelő, pajzán, jókedélyű úrihölgygel. Leveleket »Kleopátra tűje 37960« címen továbbít a kiadóhivatal.” Itt a már nem is annyira kétértelmű utalást a „pajzán” jelző váltja ki, s az, hogy egy nőt két férfi keres. Ez kimondatlanul is valami szexuális játékra utal. Hogy a hölgy „előkelőként” való meghatározása pusztán retorikai konvenció volt-e, vagy annak jelzése, hogy a hölgy *ne* profi legyen, utólag már nem dönthető el egyértelműen. De akár spontán, akár üzletszerű együttlétről lett is volna szó, az együttlét célja nyilvánvalóan a szex volt. Az Újság 1913. január 12-i számának hirdetése hasonló karakterű: „*Családi estély!* Víg fiúk kedves kis baba résztvevőket keresnek. Enyvesháttal ajánlkozókat »Kedélyes háború békében« jeligére József krt. 68. tőzsdébe.” E szöveg két szava ma esetleg félreérthető: a „baba” itt nem fiatalkorú szereplőt jelent, a „víg fiúk” tehát nem pedofilok voltak, az „enyvesháttal ajánlkozás” pedig valószínűleg csak a levélbélyegre utal – nem a hölgyek esetleges honoráriumára. De hogy a „családi estély” voltaképpen csak egy többszereplős szexparti fedőneve volt, az teljesen világos. (Nota bene: a jelige paradoxona a – „háború a békében” – akaratlan elszólás, árulkodó asszociáció. 1913 bizony az utolsó teljes békeév volt, 1914-ben jött a „nagy háború”; s úgy látszik, ezt még, tudattalanul, a lumpolók is érzékelték.)

A megismerkedés sikerét követő második fázis értelemszerűen a kapcsolat szervezése volt. És ezt a szervezést, ha a társadalmi környezet konspirációra készítette a szereplőket, részben az anonim nyilvánosság, a kódolt üzenetek lehetősége biztosította. Amit más módon nem lehetett kommunikálni, azt az apróhirdetések juttatták célba.

A kialakult kapcsolat ápolásának első szintje a „másiknak” a biztosítása a hirdető érzelmeiről. Szerelmi vallomások ezek, de úgy is mondhatjuk, hogy érzelmek, érzelmi-retorikai sztereotípiák, a szituáció megkövetelte mentális viszonyokat felépítő klisék. A „megszólalóktól” *ab ovo* nem tagadható meg az érzelmek őszintesége, de ez az őszinteség készen talált s általuk legitimnek vélt alakzatokban fejezte ki magát. S mivel a mondandót a médium nemcsak áttételessé tette, de meg is sokszorozta, idegen szemek elé bocsátotta, itt az identitás önmaga ellentétébe fordult, idegenné, külsővé vált. Valójában tehát önkéntelen intimitásparódiák ezek.

E típusra a hirdetések közül igen sok példát lehetne hozni. A Budapesti Hírlap 1908. január 4-i számából például két jellegzeteset is. A *Szívdobogás* címszóval jelölt szöveg egyszerre érzelmős és praktikus: „Édes szavaid vettem, sajnálattal értesültem bánatmaidról, mielőbbi fölépülésed kívánom. Az üdvkivánságokat igen köszönöm. Vajha ezek teljesülnének! Szívem postásait remélem vetted? Oh milyen érzet kívánataim tolmácsai! Hosszú leveled örömmel várom. Folyton reád gondolkodok te édes! Érzelveim egész hevével csókollak.” A *Csibészkirály*, ugyane számban, megerősítést provokáló kételyeiről adott hírt: „Megjöttem. Miért kínl és nem adsz életjelt? Benned is csalódtam volna? Boldogabb újévet kívánok, mégha elfelejtettél is! Szerdán többet. Csókollak isteni Odaliskom.” Az Újság 1912. április 10-i számának hirdetője, egy bizonyos Vili *Bálvány* 32 címszóval jelölte mondandóját – aligha véletlenül: „Kegyetlen levelének minden szavát végigcsókoltam. Ha sosem ír

is, mégsem fogom elfeledni, de jutalmul epedő várakozásomért kérem, legalább hetenként írjon – többet és melegebbet. Viszontlátásig sok csók Vilije.” A Pesti Hírlap 1903. augusztus 12-i számában a *Susanne*-nak címzett levél megnyugtatólag lépett föl: „Szeretlek, jobban mint valaha, csak egyszer karjaimba zárhassalak, feledjük távollét szenvedéseit. Vigyázz egészségedre. Erősödj öröme csókoló Pipidnek.” A meglepő itt az aláírás: „Pipid” – a Pipi ugyanis női név. Nem lehet elvetni a föltevést, hogy ezt az üzenetet nő írta nőnek, a viszony tehát alighanem leszbikus, az üzenet pedig leszbikus szerelmi vallomás.

A kapcsolatot azonban, ha fönn akarták tartani, üzemeltetni, azaz szervezni is kellett. Egy szerelmi viszony tisztára mediális formában „nem az igazi”, csak pótlék. Viszont a tényleges találkozássokat, az együttléteket, ha az élőszavas megbeszélésekre nincs mód, mediálisan is elő lehet készíteni, sőt, bizonyos döntésekre is lehet így jutni. Az apróhirdetéseket, sok példa tanúsítja, e funkciójukban is tetten érhetjük.

Két változatát e szerepkörnek célszerű külön-külön szemügyre venni. Az egyik, mondjuk így, az egyszerű találkaszervezés, esetleg találkapótlék. Ennek egyik szép példája a Magyarország 1900. augusztus 17-i hirdetése: „Az a pár perc mit nálad és veled töltöttem, örökké feledhetetlen boldogító emlékem lesz. Ha van érző szíved, akkor módot fogsz találni, hogy gyakrabban találkozhassunk. Írjál nevemre és így tégy engem boldoggá, addig is míg ismét együtt lehetünk. Ölel, csókol legrégibb híved.” Ez a hirdetés önmagában is komoly társadalmi jelzés – az érintkezési konvenciók (illem) általi erős behatároltságáról árulkodik. A Pesti Hírlap 1905. október 8-i, *Péntek 4* címszóval közölt hirdetése a találkozás sürgetése (s a találkozás indokát kifejező érzelmi argumentáció): „Drága anyucikám, szerdai leveled igazán édes – megérdemlem-e? Nincs türelmem már, repülnék karjaidba, szeretném kezeidet megfogni, arcodat megsímogatni, ajkaid forróan csókolni. Tudod úgy amint szoktuk. Várok gyakran levelet édes Mindenem. Csókol hű rabod.” Ez a szöveg egy sikeres kapcsolat dokumentuma, ismétlődő találkozásokról is informálja a mai olvasót, de – úgy látszik – az emphatikus retorika bevetésére ilyenkor is szükség volt. Nem minden történet alakult ugyanis zökkenőmentesen. A Pesti Hírlap 1905. március 1-jei, *Cicusnak* címzett üzenete például a találkozás meghiúsulását dokumentálja. „Ma ne gyere, nem leszek otthon, mikor jövök nem tudom. Csókol J.” Hogy ez egy alkalmi üzemzavar dokumentuma-e, avagy már a közlgő szakításé, nem lehet eldönteni – de a stílus inkább az utóbbira enged következtetni. J. mintha már lerázni szeretne Cicust.

A másik vonulat az előbbinél valamivel komplikáltabb, bennük a szerelmi háromszög harmadik szereplője is megjelenik mint háttérben mozgó, de figyelembe veendő szereplő. E szituáció ideáltipikus variációja a Budapesti Hírlap 1904. január 5-i számában jelent meg *Szerda* címmel: „Feleséged visszajött? Odautazást még miért helytelenítet? Írj kimerítően fejleményekről. Tiéd.” Itt maga a helyzet tökéletesen diagnosztizált. Teljes a bizonytalanság, s nem lehet tudni, legalábbis a hirdető nő nem tudja, partnere felesége lépett-e be a képbe, vagy valami más kavarta meg a dolgokat. (Ez a bizonytalanság a mediális információáramlás jellegzetes deficitjét mutatja az élőszavas formához képest.) A bizonytalansággal azonban a félrelépőknek együtt kellett élniük – vagy új, jogilag rendezett párkapcsolatot kellett fölépíteniük. Utóbbi azonban, a házasság intézményének nagyon erős jogi, gazdasági és társadalmi beágyazottsága következtében, elég nagy rizikóval és komoly életformaváltással járt. Egy „kaland”, amit egyébként igényelt a kor embere, nem föltétlenül s nem mindenkinek ért meg ennyit. A „háromszög” intézményes átrendezése természetesen apróhirdetésekből is fölbukkant. A Budapesti Hírlap 1907. december 5-i, *Ilona* címszavú hirdetése egy ilyen szituációt, pontosabban egy ilyen szituációban hozott döntést rögzít. A hirdető hölgy ekkor ezt írta: „Az urammal vagyok és maradok. Elválás ki van zárva. Egyéb stiklijük semmi. Maga jön, vagy ő szökik. Slussz! Hitves.” Az alternatíva persze, retrospektíve, beavatatlanul, némileg rejtélyes. A „hitves” és az „ura” jól azonosítható, de hogy ki a „maga”, azaz a címzett, és ki az „ő”, pontosan nem tudjuk azonosítani; a négy szereplő közül a harmadik valószínűleg a címzett férfi. De a pontos azonosíthatóság hiánya egyszerre jelzi a helyzet komplikáltságát és a mediális (kódolt) információáramlás szükségképpen deficitjét. Hogy az ilyen szituációk törvényszerűen többfelé is elágazódnak, és ezeknek az elágazódásoknak a be nem avatottak általi megértése nehézségbe ütközik (hisz a hirdetés szövege eleve hiányos és utalásszerű, csak a közvetlen címzett számára világos), jól mutatja a Budapesti Hírlap 1910. január 6-i, *Bőregér* című hirdetése. Ezt egy önmagát bőregérként megnevező férfi írja partnerének, egy nőnek, továbbá – amennyire megítélhető – a történetnek van egy harmadik és egy negyedik szereplője is. Talán a címzett férje, akinek szintén van (házasságon kívüli)

partnere. „Bőregér” a férj és szeretője ellen instruálja saját partnerét – s ez egészen érdekes alakzatot hoz létre. Érdemes idéznünk, mint társadalomtörténeti adalékot, e hirdetés szövegét. „Édes egyetlenem! A Károlyi-közben lakik [tudniillik a férj szeretője] az emeletes saroképület után közvetlenül következő földszintes házban. Házszám nincs kitéve. Csak nem akarsz beszélni Vele? Vigyázz, meggondolatlanságot ne kövess el. Úgy sem bírhatod sem szakításra, sem arra, hogy bizonyítékot adjon kezedbe. Ezer koronás briliáns függőt kapott karácsonyra tőle [tudniillik a címzett férjétől]. Semmit se tégy mielőtt tanácsomat ki nem kéred. Számtalanszor csókol Bőregered.”

„Bőregér” üzenete önmagában is jelzi, az intim szféra társadalomtörténetének igen széles spektrumát átfogta a hirdetésekben megjelenő mediális kommunikáció. Ennek a kommunikációnak a médiuma is, a nyelve is, és ami a legszembeötlőbb – bár nem a legfontosabb –, a tematikája is fontos tünete a kor polgári társadalmának.

•

A szexualitás, a férfi–nő viszony polgári intézményesülése két fő alakzatot produkált, illetve tartott fenn: a *prostitúciót* és a *házasságot*. Egyik sem új fejleménye volt a polgári kornak, mindkettő ősi, archaikus forma. A két alakzat jogi, erkölcsi igazoltsága nagyon különbözőnek számított, sőt, voltaképpen az *eltűrtnek* (az illegitimnek) és az *idealizáltnak* (a normatívnak) a szélső pólusait képviselték. De komplementaritásuk és összetartozásuk az adott kontextusban kétségtelen. Ám sem a prostitúció, sem a házasság nem pusztán automatikusan öröklődő „hagyomány”, hanem élő, eleven valóság, élő szükségletek kielégítői. S így nem véletlen, hogy mindkét intézmény érdeke megjelenik az üzleties szerveződésű mediális információáramlásban; a szereplők éltek, vagy ha úgy erkölcsösebben hangzik: visszaéltek a médium lehetőségeivel.

A nyilvánosság, ha korlátozva is, a prostitúció (egyik) föltétele volt; keresletnek és kínálatnak egymásra kellett találnia. A bordélyok mint olyanok maguk is a nyilvánosság terében léteztek; mint egyik közismert nevük is utal rá: „nyilvánosházak” voltak. Az apróhirdetések nyilvánosságteremtő szerepére három példa e körből: (1) A Pesti Hírlap 1905. október 22-i számában jelent meg egy „lipótvárosi gentri” igen kevésbé rejtelmeskedő hirdetése: „*Csinos babát*, ki a színi pályára készül örömmel pártfogolna lipótvárosi gentry. Levelek »Maecenás« jelige alatt a lap kiadóhivatába kéretnek.” Ebben az ajánlatban legföljebb az a figyelemre méltó, hogy az ajánlat éppen a színészi pályára készülők közül kereste a kiválaszthatókat. Azaz, a pálya híre már eleve összekapcsolódott a prostitúcióval, az ide készülő növendékek tehát nemcsak fiatalok és csinosak a vélekedés szerint, de eleve erre a szerepre is kondicionáltak. Ugyanakkor, a nyilvánosházak kínálatával ellentétben, még nem profi művelői voltak a szexiparnak. Sőt, egyedileg „programozottak”. Egyéniségek. (2) Ajánlat természetesen női oldalról is érkezett. A Magyarország 1904. március 9-i számában jelent meg egy hirdetés, amely a fiatalságot és a szépséget leplezetlen pumpolásra használta. „*Úri ember* barátságát óhajtja szép fiatal hölgy ki őt 50 frt. adósságától megszabadítaná. Leveleket a kiadóhivatalba kérek. »Szatmári özvegy« jeligére.” Hogy az özvegyi státus itt önmeghatározást jelent-e, avagy csak afféle *captatio benevolentiae* szerepét tölti be, eldönthetetlen. De az tény, az ötven forintért a hirdető csupán szépségét és fiatalságát kínálja. S ami föltételezhető, ő sem profi, legalábbis nem intézménybe integrált szexmunkás; „csak” próbálkozó. Ám opciója így is félreérthetetlen. (3) A Pesti Hírlap 1905. november 30-i számának hirdetése viszont már profizmusról, profi ügyintézésről árulkodik. „*Öreg bácsinak* zárt levelezőlap ment, kívánt helyre, kérem figyelembe venni, nem bánja meg. »Őszirózsa 30«-tól.” Ez a harmincéves hölgy, úgy látszik, az idősebb urakra specializálódott, értett a pszichológiájukhoz („bácsi”, „Őszirózsa”), ugyanakkor célirányosan gyakorlatias – s kellően nyílt volt. Mindez az apróhirdetés keretei között elegendő adatmennyiséggel szolgálta a sikert.

Horváth Zoltán, a neves történész, ki maga is a századfordulón szocializálódott, egyik tanulmányában (HORVÁTH Zoltán, *Magyar századforduló. A második reformnemzedék története 1896–1914*, Bp., 1961) „szép” példákat hoz e gyakorlatról is, s az erkölcsi normák széteséseként értelmezi azokat. Valószínűleg igaza is volt, de nem árt számításba vennünk, mindez a mindennapi konvencionális gyakorlat részének, „természetesnek” számított.

•

Másképpen adnak jelzéseket a szociokulturális viszonyokról a házasságkötést célzó hirdetések. Ezek egyik része „csak” az érintkezési viszonyok deficitjéről árulkodik. A szokásos társadalmi érintkezési formák sokszor nem tették lehetővé a spontán vonzalmak szerinti „másiknak” és a házasságnak mint jogilag is körülhatárolt intézménynek az összehangolását. Ilyenkor csak az intézménynek való megfelelés kapott prioritást a mindennapi életben.

Két példa az érintkezési viszonyok deficitjére – egy „gazdag” és egy „szerény” helyzetű nő gyakorlatából: (1) A Budapesti Hírlap 1910. január 19-i számában jelent meg egy, a szokásos anyagi kondíciókat jóval felülmúló hirdetési ajánlat: „Fiatal leány, róm. kat. 1.000.000 korona hozománnyal férjhez menne, sör-, villam- és textilgyároshoz. Bővebbet Augenstein Károly házasságközvetítőnél. [...] Föltétlen diszkréció, biztos siker. Válasz bélyeg.” Ez a hirdetés a „guba gubához, suba subához” elv jegyében született; itt a személyes vonzalom megléte már nem volt szempont, a tét egyféle vagyonegyesítés lehetett. Méghozzá a pénzügyi biztonság szem előtt tartásával, a választás több oldalról való előkészítésével (házasságközvetítő, hirdetés stb.), jóllehet az ekkora vagyonnal rendelkezők már egy viszonylag szűk, jól áttekinthető kört alkottak. Nem kizárt azonban, hogy volt valami mellékszempont is, a hölgy esetleg konvertita katolikus volt, a megcélzott gyárosok többsége pedig zsidó, s ezt a diszkréanciát kellett valahogy áthidalniuk. (A kitérést a zsidó közösség általában nehezményezte.) (2) A Magyarország 1904. március 3-i számában más karakterű, más magatartást demonstráló hirdetés jelent meg: „Fiatal leány vagyok, előkelő evangélikus családból tele életkedvvel, képesítem, oklevelem van. De hogy tudásomat értékesítsem elhatároztam azt, hogy férjhez megyek egy hozzám illő fiatal emberhez. A hozományomról csak akkor beszélek, ha megtaláltam azon nemes férfiút, kivel az élet tengerén átvitorlázok.” A hang önérzetes, itt-ott érzelmes felhangokkal, de az ismeretségihiány itt is jól érzékelhető. Figyelemre méltó azonban, hogy ez a hirdető „tudása” érvényesítésének feltételét a házasságban látja, azaz női karriert csak férjezett asszonyként remél. A felekezetmegjelölés (evangélikus) azt sejteti, hogy a hirdető vagy szlovák, vagy német etnikai hátterű volt – az utóbbi a valószínűbb; az „igazolt tudás” megszerzése a német származásúakra inkább volt jellemző. Ami a két esetben közös: a házasság elsősorban mint társadalmi intézmény jött szóba, s nem a személyes vonzalom volt az elsődleges.

A házassági hirdetések száma igen nagy, gyakoriságuk a hirdetések között az átlagnál nagyobb; nehéz tehát illusztrációként kiválogatni néhányat. A házastárs keresésének összecsúszó szempontjai azonban elsőrendű szociokulturális jelzések. Nagyon jól belevilágítanak a társadalom szerveződésének módjába.

Néhány, szinte találmányra kiválasztott példa: Előbb két szokványos színezetű eset. (1) „Ida néni” a Magyar Nemzet 1901. február 21-i számában így adta elő tervét: „Férjet keresek 27 éves szép, művelt unokahúgomnak, kinek szép falusi otthona, s 2000 korona jövedelme van. Pályázhatnak nyugdíjas katonatisztek és más előkelő hivatalnokok.” Hogy mi volt a hiba a hölgygel, arról a jelígebe visszahúzódó „Ida néni” nem beszél, de az azért kiderül, a parti addig valahogy nem jött össze. Az unokahúg pedig már huszonhét éves, s számára csak nyugdíjas, azaz már nem fiatal katonatisztek célozhatók meg. A lehetőségei valamiért beszűkültek. (2) A Magyarország 1907. október 17-i számának hirdetése más; itt egy jogász nagy dumával próbál vagyonos feleségre szert tenni. Egyetlen mondat a szövegéből: „Vérforraló csókot jogvégzett férfi parázs ajakáról mely művelt vagyonos hölgy óhajt szívni házasság céljából.” Sapiienti sat. S csak zárójelben jegyezzük meg, az a nő, akit egy ilyen retorika meggyőzött egy házasságkötésről, nem is érdemelt jobbat ennél a himpellénél.

A hirdető többsége persze ennél kevésbé fellengző volt, s igényét is tárgyiasabban adta elő. (1) A Pesti Hírlap 1905. május 21-i számában egy hirdető így érvelt: „Fiatal özvegy ismeretségét keresem, kit tanulmányaim elvégzése után elvehetnék. Leveleket »pártfogásáért 21246« jelige alatt a kiadóhivatal továbbít.” Ez nyílt beszéd, bár azt talán meg kellett volna írnia, milyen tanulmányokról volt szó, azaz a pártfogó utóbb milyen állású férjre számíthatott. (2) Az ilyesféle bartelüzlet azonban egyáltalán nem volt egyedi. A Budapesti Hírlap 1908. december 6-i számában hasonló szellemben hirdetett egy szigorló orvos is. „Beházasodna keresztény szigorló orvos oly úri családba, ki segítené, míg végez. Ajánlatokat névvel »Doktor« címen tizenötödikéig a főpostára kérek.” A dolog a határidőből következően sürgős lehetett a doktor úrnak, nyilván fizetnie kellett valami tanulmányi díjat. (3) De az „üzlet” más példái is előfordultak. A Budapesti Hírlap 1909. január 19-i számában egy úr állásért nősülne. „Hozomány nélkül is nőül venném azon 20-25 éves, föltétlenül ép, egészséges és kellemes külsejű úrleányt, vagy gyermektelen özvegyet, ki által bírósági végrehajtónak kineve-

zódni.” Ez protekciószerzési akció, amelynek csak „melléklete”, járuléka a feleség, s mint ilyen már több mint anyagi megfontolás következménye; ez már a *korruptió* egy neme. (4) Az ilyesféle megoldáskeresés alacsonyabb szinten is előfordult. A Budapesti Hírlap 1911. június 24-i számában egyebek közt egy ilyen hirdetést is olvashatunk: „Szegény, de becsületes fiatal postás nőül venné azon hölgyet, kinek révén postamester lehetne.” (5) S ez a modell már, úgy látszik, jóval korábban is megjelent. A Magyarország 1901. szeptember 10-i számában ezt olvashattuk: „Nőül venném azon özvegyet, vagy leányt, ki engemet mint becsületes, műveltebb osztályhoz tartozó fiatalembert bármilyen megfelelő állandó álláshoz juttathatna.” A jelige itt a „jövő jutalma” lett. A „nőül vevést” ilyen módon hasznosítani akaró elképzelések olvastán nehéz elvetni a föltevést, hogy ezek a korruptió legkevésbé izléses formái voltak. Itt az urak, akik akár becsületességüket is hangoztatták, „férfiaságukkal”, a gender férfiszereppel akarták egzisztenciájukat megalapozni.

Hozzájuk képest már-már üdítő az az anya, aki lányának csupán egy kapitányt akart szerezni. A Pesti Hírlap 1903. augusztus 12-i számában expressis verbis kimondta: „Budapesten állomásozó csinos, szolid gondolkodásmódú, és minden tekintetben kiváló kapitányt szeretnék csinos jó lelkű leányom oldalán boldognak látni.” S az ajánlatokat illetően is leszögezte: „Feltétlen titoktartás és meg nem felelő ajánlatok visszaküldetnek.” Nyilvánvaló, a háttérben itt is voltak anyagi tárgyalások, de ezeket a hirdető mama jó érzéssel, diszkrétan kezelte, háttérben hagyta. Az anyagiakat, legalábbis a hirdetés szintjén, nem tette elsődleges kérdéssé.

Az ilyen házasságokon persze többnyire a kapitány úr nyert, hiszen a katonatiszti állás anyagi kondíciói nem tartoztak a legerősebbek közé.

•

A szexualitás társadalomtörténete a fentiek ismeretében, érthetően, több „diszkrét” szolgáltatás létét teremtette meg. Az egyik ilyen szolgáltatás a szülésznőké, a bábaké volt. Ez a szolgáltatás látszólag nem több, mint a sok régi munkakör egyike. A szülések levezetéséhez mindig is kellett valamilyen segítség a szülő nőknek – a század elejére legfőljebb a bábák szakképzettsége lett korszerűbb, magasabb színvonalú. S maga a munkamegosztás rendszere is differenciáltabb lett, az egészségügyi ellátórendszerben tevékenykedők egymás közötti kapcsolódása összetettebbé vált. De a bábák hirdette szolgáltatást nem emiatt szükséges itt említenünk. A szülés folyamatát ugyanis átszínezte egy társadalom-lélektani összefüggés. A születő gyerekek jogállása eltérően alakult, voltak „törvényes” (házasságban született) gyerekek, és „törvénytelenek”, akik házasságon kívül születtek, jogilag „apa nélkül”. Ezek sorsa a stigmatizáció lett. Ha a szülő nő cselédlány volt, „megesettség” csaknem szokványosnak számított. Ám ha egy úgynevezett jobb körökből való lány szült gyereket, az már skandalumnak minősült, ezért, amennyire lehetett, titkolni kellett a dolgot. S itt kapott speciális színezetet a szülésznő munkája: az első fázisban, a szüléskor ugyanis ők járultak hozzá a leghatékonyabban a konspirációhoz. Szolgáltatásuk része lett a titoktartás, s amikor szolgáltatásukat meghírdették, ezt a titoktartást rendre be is ígérték. Pácienseik egy része éppen ezért választotta éppen őket, mert erre a titoktartásra volt szüksége.

Három titoktartást ígérő hirdetést itt is érdemes idéznünk. (1) A Magyar Nemzet 1901. október 22-i számában ezt olvashattuk: „Hölgyek figyelmébe! 10 forintért lehet nálam *titokban* szülni. 28 éve működöm, özvegy Szántóné Újpest Király-utca 10. saját ház.” Ebben a tömör szövegben minden, ami lényeges, benne van. Megadja a szakmai referenciát is, 28 éve van a pályán, s ez már komoly tapasztalatra vall. S a „saját ház” sem dicsekvés, hanem annak finom jelzése, hogy itt nem kell a pácienseknek idegen szemek elé kerülniük. S magunk közt szólva, az is tünetértékű, hogy Szántóné nem a szakmai, hanem a társadalmi megbízhatóságát hangsúlyozta. (2) Kísértetiesen hasonló hangsúlyokkal élt a Budapesti Hírlap 1905. szeptember 1-jei hirdetése is: „Szülésznő hosszas klinikai gyakorlattal tanácsot, segílyt nyújt, kényelmes lakásán *titoktartással* szülő nőket elfogad. Nagy Istvánné, Baross tér 16. I. 11. Keleti Pályaudvarnál.” (3) A Budapesti Hírlap 1900. március 19-i hirdetése is lényegben megegyezik az előbbiekkal, csak a hirdető földrajzi paraméterei térnek el azoktól. „Szülésznő több évi klinikai gyakorlattal kényelmes lakásán helybeli, valamint vidéki szülőnőket fogad *titoktartással*. Özv. Bárdosné, VI., Dalnok u. 27., I. em. 15. Nyugati Pályaudvar közelében.” Bárdosné praxisának újdonsága a vidékiek ügyfélként való fogadása, ez arra enged következtetni,

hogy még az utazást is megérte a titoktartás. (Nem lehetetlen, hogy a pályaudvar közelségére való utalás már Nagynénál is a vidéki páciensekre tekintettel történt.)

Ha ezeket s az itt most nem idézett hasonló szövegeket értékükön kezeljük, észre kell vennünk, itt nemcsak az egészségügyi viszonyokról kapunk jelzéseket, hanem a mentális történetek egyik központi jelentőségű mozzanatáról is. S bár a képmutatás itt is hangsúlyosan megjelenik – létezett egy szexuális gyakorlat, amelynek „eredményéről” nem illett beszélni –, ez a titoktartást igénylő képmutatás már nem anomália volt, hanem a szociokulturális rendszer lényegéhez tartozó törvényszerű fejlemény. Enélkül nem működött volna a rendszer.

•

A mentális viszonyokba közvetlenül belevilágító másik egészségügyi szolgáltatás kétségkívül a „titkos betegségek” gyógyítását ígérő hirdetések sorozata. Ezeket a szövegeket az orvostörténeti kutatás a bőr- és nemi betegségek történetének adalékaiként is kezelheti, mert tárgyi értelemben csakugyan e betegségek, illetve gyógyításuk tematizálódnak bennük. Ám e témakörnek speciális értelmezési keretet teremt a szociálpszichológiai kontextus, amely e betegségeket titkosította, hallgatólagosan dehonesztálónak minősítette. Erre persze azt lehetne mondani, a betegség az betegség, ám e kör kórjai, például a szifilisz, elég nagy mértékben a „szabados” szexuális élettel, az ellenőrizhetetlen partnerekkel, például prostituáltakkal kapcsolatot létesítő gyakorlat következménye volt. Azaz a társadalmi konvenciók s az azokat hagyományosan irányító valláserkölcsei normák fölrúgása és e gyakran végzetes következményű betegségek „beszerzése” a társadalom szemében összekapcsolódott, s így a betegségek fölött is kimondódott az erkölcsi ítélet – a „vérbaj” például eleve „erkölcstelen” kórnak számított; azaz a beteg maga is megbélyegződött. Ám tetszik vagy sem, a szexuális élet normasértő változata a gyakorlatban létezett, sőt, a századelő inkább a növekedés, mint a csökkenés ideje volt e téren is. A fertőzések elkerülhetetlenek voltak. A betegeket tehát valamiképpen kezelni kellett. S bár a betegeknek elég bajt jelentett maga a betegség is, a társadalom elítélő, megbélyegző minősítéseivel is szembesülniük kellett. Azok az orvosok tehát, akik e tárgykörben hirdették szolgáltatásaikat, nem pusztán orvosi feladatot láttak el (általában gyöngye hatáskorral), de egyfajta bizalmi viszonyt is ígértek a betegeknek. Így hirdetéseik a társadalmi nyilvánosság története szempontjából is releváns, a habitusviszonyokba belevilágító anyagot kínálnak föl. A hirdetések léte és nyelve magát a problémát is jelzi, de a gyakorlatot körülvevő, illúziókat teremtő képmutatást is nyilvánvalóvá teszi.

Az orvoslás, saját nyilvános kommunikációja tanúsága szerint, az általános társadalmi hipokrizis részét képezte. A hirdető orvos anyagi megfontolásból visszaélt a szorult helyzetben lévő beteg vágyaival és reményeivel, és gyógyulást ígért akkor is, amikor ennek tárgyi, orvostudományi föltételei igazában hiányoztak. Ugyanakkor a szifilisznek (s hasonlóknak) a „titkos betegségek” körébe utalása a látszólagos tapintat ellenére valójában megbélyegezte a beteget, s fönntartott, sőt megerősített egy közösségi előítélet-rendszert. S tény, ami tény, a hirdetési anyagban elég sok ilyen hirdetést lehet találni; nem egyes izolált esetekről volt tehát szó, hanem általános érvényű jelenségről.

Választott korszakunk első évében, 1900-ban már ott van a meggyőzőre hangszerelt hirdetés: „Titkos betegségek minden nemét, impotenciát még idősebbeknél is meglepő sikerrel alaposan gyógyítja med. univ. Dr. Fabinyi v. kórházi orvos, specialista oly módszerrel, melyet sokezer betegnél biztos eredménnyel alkalmazott számos évi kórházi gyakorlatában. Biztos siker folytán honorárium utólag is fizethető. Levelekre díjtalanul válasz: kívánatra gyógyszerek. Lakás: Budapest Erzsébet körút 12. I. em. Bejárat a lépcsőháznál. Külön várótermek. Rendel De. 9-3-ig este 6-8 ig.” Ebben a hirdetésben föltűnő a referenciák sorjázása, a gyógyító munkának és eredményének hangsúlyozása. S a szöveg minden eleme a bizalom fölkeltését szolgálja. Ám miközben a doktor úr „minden” ilyen betegség sikeres gyógyítását ígéri, csak egyet nevez meg, egy olyat, az impotenciát, amely lehetett ugyan kellemetlen, de a legkevésbé volt végzetes. Azaz amelynek a kúrája, akár sikeres, akár nem, a beteg életét közvetlenül nem veszélyezteti. Az igazán veszélyesekről e hirdetés még hallgat. Ez még egy naiv, illúziókat tápláló, „régí vágású” hirdetés, ám az üzleti szempont már itt is jól érzékelhető. Később a képmutatás már durvább lett, a jóhiszeműség pedig kevésbé fönntartható.

A gyógyítani ígért betegségek megnevezése viszont utóbb konkrétabb lett, a „titkos betegségek” kiléptek az általánosságok homályából. A sejtelmesség aurája, úgy látszik, egy idő után már

kevés a páciensfogáshoz, a konkrét betegséget is, amely a beteget aggasztotta, föl kellett venni az ígéretlistába. Ezzel persze a „titkos betegségek” titkossága csökkent, a páciens immár a hirdetés csak a páciensként való közvetlen azonosítás veszélyétől óvta meg.

Érdekes, hogy dr. Fabinyi még egy évtizeddel később is hirdetett. A Budapest című lap 1910. augusztus 2-i hirdetése most ezt közli praxisáról: „Titkos betegség minden neme, syphillis, húgycsőbajok, és férfi gyengeség gyökeres gyógyítására, mint kiválóan képzett szakorvost ajánljuk Dr. Fabinyi v. kórházi orvost a húgyszervi és bújakór osztályon. Címe most ez: Rákóczi-út 8/a.” A stílusváltás már itt is jól érzékelhető, még a metaforikus „bújakór” megnevezés szemantikai aurája is félreérthetetlen volt. De jellemző, hogy a Budapestnek ugyanebben a számában már egy rivális hirdetése is olvasható: „Biztos gyógyulást keresőknek, kik bármely nemi betegségben szenvednek, mint húgycsőfolyás, húgycsőszűkület, vizeleti nehézségek, hólyagbajok, altesti sebek, bújakór (syphillis), éjjeli magömlések, elgyengült férfierő, bőrbetegségek, mindenféle női bajok, fehérfolyás, méhbajok, stb., alapos, gyors és gyökeres gyógyítására bevált lelkiismeretes és nagy gyakorlaton alapuló gyógymódjánál fogva, a foglalkozás zavarása nélkül legjobban ajánljuk: Dr. Garai hírneves szakorvosi rendelőintézetét. Budapest VI. ker. Andrassy-út 24. sz.” (Dr. Garai egyébként, aki itt is széles körű kínálatot jelentkezett, biztosra igyekezett menni, a Pesti Napló 1910. február 1-jei számába is hirdette magát, ott *Titkos betegségek* főcím alatt. De a két lap olvasóközöisége különbözött, általában tehát más-más kör „beteganyaga” is elérhető volt.)

Meg kell itt említenünk az egyik legismertebb s alighanem a leghírhedtebb bújakór-specialista, a volt katonaorvos, dr. Kajdacs József hirdetését is. A Friss Újság 1910. január 1-i számában egyszerre hirdette könyvét és rendelését (ami direkt marketingfogásként is figyelemre méltó). „Dr. Kajdacs v. cs. és kir. ezredorvos és kórházi főorvos »Bizalmas barát« című könyvét, amely az összes férfi és női nemi betegségeket foglalja magában, teljesen ingyen küldi bárkinek zárt borítékban 20 fillér bélyeg (postaköltség) beküldése ellenében. – A szerző a könyvben felsorolt nemi betegségek ellen Rendel 9-4-ig este 7-8-ig.” Természetesen megadja a címét is: „Budapest, VII. József-krt. 2.” S a híradást jellemző módon ezzel zárta: „Levél útján is biztos gyógyszer.” Ez a záró, tehát hangsúlyos megjegyzés, vegyük észre, az egyik jellegzetesen sarlatán gesztus e tárgykörben – ám sok jel szerint máig hatásos.

Érdekes, hogy a titkos betegségekről a Népszava, a szociáldemokraták pártlapja is közölt hirdetést. Itt 1910. január 1-jén dr. Füredit ajánlották olvasóik figyelmébe: „Titkos betegségek minden neme bőrbetegség, bújakór, gyengeségi állapot és női bajok alapos és gyors gyógyítására mint kiválóan képzett szakorvost legmelegebben ajánljuk Dr. Füredit, v. kórházi, megyei és ker. pénztári főorvost, a Medgidian-rend lovagja rendel: Budapest, Rákóczi-út 6/A egész napon át, iparosoknak fele árban, esetleg részletfizetésre is. – Levél útján is biztos gyógyszer.”

Ez a hirdetés is önmagáért beszél. Legföljebb annyit szükséges hozzátennünk, a „pénztári főorvos” státus voltaképpen a Munkásbiztosító Pénztárra utal, Füredi doktor tehát a szervezett munkások e fontos intézményének alkalmazásában állt, jelentős pozícióban. Ugyancsak e helyzettel függött össze az „iparosoknak” kilátásba helyezett félár is; az iparosok egy része ugyanis, bár tőkepiaci helyzetük különbözött a gyári munkásokétól, szintén szocdem volt. Ugyanakkor vegyük észre, ez a Népszava-hirdetés is a polgári nyilvánosság nyelvéhez, sztereotípiáihoz igazodott, itt is „tudták”, hogyan kell e tárgykörben megszólalni, mi a kód, amelyet mindenki ért.

•

Ugyanez az összefüggés figyelhető meg egy másik szolgáltatás esetében is. A „privát-kutató” vagy későbbi megnevezésével „magánnyomozó” föllépésében.

A háttérben mélyreható átalakulások zajlottak. A viszonyok egyre komplikáltabbá, ellentmondásosabbá és – több ponton – átláthatatlanná válása egyre több területen megkövetelte a speciális pótlólagos információkat. A holt munkára, „tőkére” épülő, profitot termelő „modern” üzlet racionalitása ugyanis valójában maga volt a tömény irracionalizmus. Kiszámíthatatlan „véletlenek”, ingadozó konjunktúrák, makrogazdasági ciklusok, az egyedi kisvállalkozások által nemcsak irányíthatatlan, de föl sem igen mérhető mozgások, az új kommunikációs eszközök (például távíró, telefon, bankátutalási rendszer stb.) által fölgyorsuló üzleti döntési folyamatok kényszere s még sok más tényező magában hordta a bukás fokozott kockázatát, a svindliknek mindenna-

posszá válását – általánosítva: a *bizonytalanságot*. S a magánélet sem volt sokkal problémamentesebb. A vágy és az üzlet szétválásán fölépülő, intézményesülő jogi és társadalmi konvencióktól alakított „családi élet” sokakban hiányérzetet vagy unalmat keltett, és a „változatosság” (akár illegitim formákban való) keresése és kielégülése megkettőzte a magánéletet is. A lehetséges egyéni viselkedések körében egy *látható*, a nyilvánosság előtt zajló és egy *rejtett*, csak sejthető, de mások által pontosan át nem látható szféra jött létre. A „titkos élet” a polgári élet szerves kiegészítője, rutinjainak feszültségoldó és feszültséget teremtő ellensúlyozója lett. (A „kaland”, a félrelépés, sőt a nyílt házasságtörés, amely 1895-től már egészen a válásig vezethetett, viszonylag széles körben színezte és komplikálta az életet.) A mindennapokat uraló üzlet szempontjai azonban megkövetelték mindennek a szemmel tartását, szélső esetben megbélyegző nyilvánossá tételét vagy más elaborációját.

A gondot okozó fejlemények kinyomozása, átvilágítása egy, a korra jellemző új intézmény, a „magánnyomozó” feladata lett. A magánnyomozó (egy ideig: „privát-kutató”) a legitim állami erőszakszervezetektől elkülönülő, önállósuló szerepkört jelenített meg. Specialitása s legfőbb értéke az volt, hogy profi fölkészültséggel, de a magánszféra szereplőjeként végezte munkáját. Magánemberek magánemberekről, magánemberek megbízásából és érdekében, eseti megállapodások szerint speciális információkat gyűjtöttek. S ami nagyon fontos, az adatok fölhasználhatóságáról nem valami állami szerv, joghatóság, közület döntött, hanem a megbízó magánember, aki a pénzéért kapott „adatokat” saját belátása szerint, mint magánember használta föl – vagy ha az érdeke úgy kívánta, sülyesztette el.

A magánnyomozó cégek (általában egyszemélyes vállalkozások) munkaköre hirdetéseikből jól kirajzolódik. S hogy volt rájuk kereslet, mutatja: a piac viszonylag sok ilyen kis céget eltartott, igényelték munkájukat. Néhány ilyen hirdetést szemléltetésként itt is érdemes idéznünk.

(1) A Pesti Hírlap 1903. február 22-i számában ez a hirdetés jelent meg: „*Privát-kutató* Budapest, József-körút 48. elvállalja a házasságtörések diszkrét kinyomozását, kutatásokat, megfigyeléseket, tudakozásokat, kényes családi és magánügyekben.” A szöveg önmagáért beszél, legföljebb arra érdemes a figyelmet fölhívni, hogy az ajánlat kiemelt első tétele éppen a házasságtörések esetét tematizálja. Nyilván erre, az ilyesféle ügyekre volt a legnagyobb kereslet. S talán azt is célszerű megemlíteni, hogy a felsorolt többi ajánlat igen tág körű lehetőségekre utal. (2) A Budapesti Hírlap 1908. december 6-i hirdetése önmagát némi eufemizmussal fejezi ki, de valami lényegeset így is kimond: „*Ne házassodjék*, ne kössön ismeretséget, míg a személy származásáról, előéletéről és vagyoni helyzetéről nincs informálva.” Ezek az információk, mondja a hirdető, „legmegbízhatóbban beszerezhetők Székely Sándor tudakozó és értesítő irodájában”. (3) A Pesti Napló 1912. április 6-i számának hirdetése egy „intézet” nevében szólal meg: „*Nick Robinson Privát-kutató Intézet* Aggteleky-utca 4. II. em. 8. kutat, nyomoz, informál, elvállalja legkényesebb ügyeknek diszkrét elintézését, házassági ügyekben is.” Ez a cég vidékieknek is dolgozott; „Vidékiek válaszbélyeg” – figyelmeztet a hirdetés. A *kutatás* és a *nyomozás* ismétlődő szétválasztása arra enged következtetni, hogy nemcsak klasszikus nyomozást végeztek, hanem a nyilvános adatforrásokban is kutattak a megadott szempontok szerint. Ez pedig nemcsak a megbízók esetleges „kényelmességére”, de arra is utal, hogy bizonyos összefüggések már csak szisztematikus elemző adatfeltárással voltak fölszínre hozhatók.

Roppant jellemző, hogy a Pesti Hírlap 1910. január 1-jei számának gazdag apróhirdetési anyagában egyetlen oldalon, a századikon négy magánnyomozó cég is hirdette magát. Barna Libor János, aki „magánkutató” névvel adta közre ajánlatát, az Illés-utcai „Express”, amely „Privat-detektív” szóval élt, s az Erzsébet körúti Baker, aki „magánnyomozó intézetről”, méghozzá „amerikai rendszerűről” beszél. A lényeg azonban mindig ugyanaz. A legérdekesebb s a leghosszabb hirdetés a negyedik, amely *Argus* cím alatt ajánlja szolgáltatásait. Ezt itt is érdemes idéznünk: „Nyomozások kényes természetű, bizalmi, házassági, örökségi ügyekben, bel- és külföldön. Névtelen levelek íróinak, rágalmak szerzőinek, eltűnt egyének kikutatása. Nappali és éjjeli megfigyelések. Liaisonok kiderítése. Bizonyítékok beszerzése válóperekben és egyéb perekben. Megbízható információk. Utazási megbízásokat bárhová, a tengeren túlra is elfogadunk. Értekezés, levelezés minden nyelven. Legszigorúbb diszkréció. »Argus« törvényszékieleg bejegyzett tudakozó vállalat. Budapest József-körút 33. Telefon: 118-14” Az *Argus* a jelek szerint már nem egyszemélyes kis cég volt, a vállalat egy egész munkatársi hálózatot mozgatott, illetl tehát a nevet is

ehhez igazítania. De a felderítésre váró rejtett szférát ez a leírás jellemzi a legrészletesebben. S ennyiből is látszik, ez a speciális, megismerésre váró szféra már elég nagy volt.

•

A hirdetésanyag elemzése alkalmat ad néhány összefüggés fölismerésére. Mindenekelőtt a hirdető és a hirdetés címzettje nem azonos pozíciójú. Nemcsak azért, mert a hirdető a kezdeményező, az aktív fél, a címzett pedig mindig a történet bizonytalan pontja: létezik, de reakciója opcionális. Vagy belemegy a fölkinált viszonyba, vagy nem. De azért is, mert a hirdetők egyik csoportja nyilvános személyiségű; megadja nevét, címét, referenciával szolgál stb. A diszkréció, a titoktartás csak a szolgáltatás része, s csak a szolgáltatás igénybe vevőjét védi. Ilyen hirdető például a szülésznő, az orvos, „az intim” eszközökkel kereskedő stb. A hirdetők másik csoportja viszont, bár aktív kezdeményező fél, rejtőzködő; inkognitóban marad. De azt, amit el akar érni, csak akkor éri el, ha a címzett számára azonosíthatóvá teszi magát. Ennek a kettős szerepnek legfőbb eszköze a jelige és a „postaláda” megadása, ahová a válasz küldhető (kiadóhivatal, a poste restante szolgáltatás, esetleg valamely más intézmény igénybevétele). A hirdetőre leginkább a jelige vall, amely a hirdető valamely tulajdonságát („jókedvű”), szándékait vagy pozícióját jelöli meg. A jelíggel a hirdető kódolja magát, ennek a kódolásnak azonban megfejthetőnek kell lennie. (A föltörhetetlen kódolású hirdetés nem érheti el célját.) A hirdetők önmegjelenítése és igénye sztereotipizált. Ezekben bizonyos kíválmak pszichológiai képlete és a társadalmi, vagyoni pozíció jelenik meg. A személyiségképlet explicit alakban a *becsület*, a *szoliditás* és a *szépség* (csinosság) körében mozog, implicite azonban a megvásárolhatóság, a korrupció sem idegen e képletektől. A megvásárolhatóság (prostituáció) elsősorban, de nem kizárólagosan szexuális összefüggésben érhető tetten, a korrupció azonban, amely a prostituációtól nem áll olyan távol, pozícióra (állás) vagy anyagi kombinációkra irányul. Ezek is a kereskedelmi forgalom részét alkotják. (A hirdetési anyagot közlő egyik könyv joggal emelhetette címmé az összefüggést: „eladó az egész világ”. S persze ennek másik oldala is érvényes. „Megvásárolható az egész világ.”) A hirdetések inherens tulajdonsága a képmutatás. Vagy magam is hipokrata vagyok, vagy „csak” ilyen szolgáltatást veszek igénybe. A nyilvánosság, amelyet a hirdetések teremtenek, a kimondás és az elrejtés kettősségére épül; kódolt nyilvánosság ez, jelkulcs kell hozzá. De ezzel a jelkulccsal rendelkeztek a szereplők. Ezt a hirdetésekől kibomló mentális világot maguknak, a maguk preferenciái szerint teremtették.

A hirdetésanyag a szemiotikai elemzések nagy kincsesbányája, gazdag szemantikai anyagot kínál a történészek számára.

•

Az eddig tárgyalt s úgy-ahogy bemutatott közleménytípus létmódjának értéséhez hozzátartozik még egy összefüggés. A hirdetés pénzbe került, a lap oldaláról nézve pedig bevételt hozott. De mennyit? Az összeg nagysága nyilvánvalóan alakította a forgalmat, szabályozta a hirdetési kedvet, és föltehetően szűkítette a hirdetési alkalmakat. Nem árt tehát ide jegyezni, milyen tarifa szerint zajlott a hirdetés. Illusztrációként egyetlen lap adatsorára hivatkozunk. A Pesti Hírlap nem árult zsákmacskát, a rovat fejlécében ott az információ. 1906-ban: „Minden szó 4 fillér, vastagabb betűből 8 fillér, a legkisebb hirdetés 40 fillér.” Ugyanez az adatsor 1910-ben már 5, 10 és 50 fillér. Mit jelent ez 1910-es árakon? Egy nem túl terjedelmes, mondjuk, tízszavas, kétszónyi című hirdetés 70 fillér, egy nagyobb, mondjuk, harmincöt szavas, ebből tíz fett szedésű, címet és kiemelést is tartalmazó szöveg közreadása 275 fillér, azaz 2 és háromnegyed korona. A hirdetésekhez előre nyomtatott levelezőlapokat is árusítottak, amelyekbe be lehetett írni a kívánt szöveget, s ennek árában már a hirdetés díja is benne volt. „Apróhirdetési levelező-lapok 10 szóig 40 fillérért, 15 szóig 60 fillérért, 20 szóig 80 fillérért mindenütt kaphatók” (Budapest, 1910. augusztus 2.). Ezek a levelezőlapokra föltett tarifák arra engednek következtetni, hogy az apróhirdetések zöme belefért ebbe a tíztől húsz szóig tartó sávba – a nagyobbak, bár természetesen voltak, ilyen előzetes sematizációt nem igényeltek, azokat megérte egyedileg intézni. (A keretes, esetleg rajzzal is kombinált hirdetés már külön tarifát s külön ügyintézkést követelt.)

A hirdetőnek tekintettel kellett lennie az elérhető eredményre. Az egyetlen konkrét személynek szóló üzenetet célszerű volt rövidre fognia, egy „titkos betegséget” gyógyító s pácienseket fogni akaró hirdető viszont, éppen a páciensek várható létszáma következtében, megengedhette magának a nagyobb hirdetési költséget. (Utóbbi esetben a terjedelem, azaz a szöveg részletezettsége fokozhatta a siker lehetőségét – tehát ebből a nézőpontból is megérte.) A költség azonban mindenképpen a szavakkal való takarékosagra készítette a hirdetőköt (A rossz mondatok részben, alighanem innen adódtak; tömören fogalmazni mindig nehezebb, mint fecsegni. S az apróhirdetők zöme laikus, nem hivatásos fogalmazó volt, spontánul, konvenciókat követve használta a nyelvet. Az ő szájukból, tollukból a közösség sztereotípiá-készlete szólal meg.) A rossz mondatok azonban paradox módon, olykor célirányosan voltak homályosak; a „levelezési” szituáció olykor éppen ezt a közös fráziskészletet, a „fecseget” igényelte. Egy „szerelmi” szituációban például az érzélgés lehet a nyerő nyelvi megoldás, az „érzés” hőfokát éppen a frázis, az ismert, bejáratott fordulat fejezte ki hatékonyan, azaz a másik számára jól érthetően.

Egy biztos: nagy mennyiségű apróhirdetés jelent meg, ami arra vall, hogy ez a kommunikációs forma sok ember számára kíváncsú és megfizethető is volt.

•

A fentiekben az apróhirdetéseknél mint közleménytípusnak kognitív szerkezetét próbáltuk jellemezni, leírni, érzékeltetni az elvont szerkezet tárgyi és tartalmi világát is. Ez a kísérlet természetesen két szempontból is csak részleges eredményű lehetett. A leírás így nem eléggé éles körvonalú, az elvont szerkezet kontúrjait alighanem célszerű lesz még élesebbre húzni – még akkor is, ha ezáltal a kirajzolódó szerkezet elvontabb, sőt bizonyos értelemben sterilebb is lesz. Az úgynevezett „érdekesség”, az olvasmányosság ezzel ugyan jórészt elvész majd, a mediális kommunikáció természetének megértése azonban elmélyül. De részleges ez a mostani értelmezési mód azért is, mert az a tárgyi sokrétűség és sokszínűség, amely ezekben a hirdetésekben együtt jelenik meg, amely a teljes szövegben befagyva, benne rejlik, így most csak egy kis részen át, leszűkítve látható vagy inkább csak sejlik föl. Mondhatnánk erre, hogy ez a választott módszer szükségképpen deficitje, s a tárgyi és tartalmi dimenzió másféle elemzés, illetve bemutatás feladata. Ám ami veszteség, az veszteség. Abban a sokmillió apró szövegben ugyanis, amelyeket az apróhirdetések szövegkorpusza jelent, az egykor volt élet olyan gazdagsága van befagyasztva, hogy ha ezt az adat-tömeget a történeti elemzés „kiolvasztja”, a szokásos történeti monográfiák anyagánál lényegesen gazdagabb és differenciáltabb kép válik elérhetővé. Ehhez persze szükséges lesz az apróhirdetések sokféleképpen kódolt, változatos nyelvi idiómájának dekódolására is. Ez azonban nem megoldhatatlan, s a dekódolást minden más történeti forrás is megkívánja.

Annyi bizonyos, hogy a nyelvi és tematikai kuriózumok mélyén történeti-szociológiai összefüggések húzódnak, s ezek fölismeréséről és megértéséről hosszú távon kár lenne lemondani. De a fenti cikk ebből a kétféle ágazó értelmezési lehetőségéből, úgy hisszük, valamicskét mégiscsak föl tud villantani. S ennyi egyelőre elég is; már ennyi is legendó megemészteni-, megértenivalót ad.

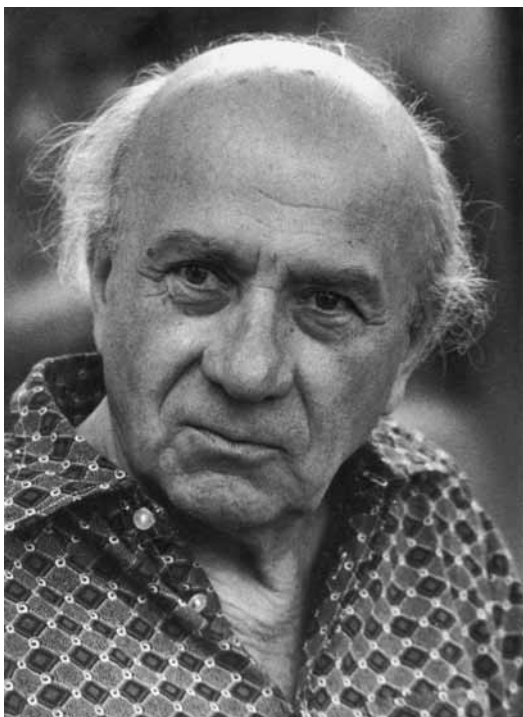
MÓSER ZOLTÁN

Pár-vers: hiányok, távolságok

I.

„Emlékszik maga valami ékszerekre?”

1965-ben a Kortársban jelent meg *Hiány a kéziratban* című Illyés-vers. Ezt azért emelem ki most, mert akkor olvastam először, és azóta is, immár fél évszázada folyton próbálom érteni, értelmezni, röviden: megfejtani rejtelseit! Ha élne Illyés Gyula, egyenesen hozzá fordulnék, hogy árulja el, miről is szól ez a vers. De mondhatom, hogy kérdés nélkül is tudom a választ, hisz ott van a címben: a hiányról. De minek a hiányáról? Próbáljuk megfejtani úgy, ahogy a versben is olvasható: „Rakjunk rendet csak vén fejünkben.”

Különös, de úgy vélem, hogy a cím a vers legfontosabb sora, mert kimondva és ki nem mondva az egészet beárnyékolja a hiány. Talán nem meglepő, ha azt mondom, hogy az egészre érvényes József Attila szomorúan szép sora: „átjár hiányod, mint huzat a házon”. Itt jegyzem meg, hogy József Attila élete utolsó évében még kétszer szól a hiányról:

mint űrben égitest, kering
a lelkemben hiányod.

(Az árnyékok)

Miként a tiszta űrben a világok,
lebeg keringve bennem a hiányod.

(Töredékek)

A hiányról Tompa Mihály többször is ír verseiben. Idézem, mert hangulatában közel áll Illyés verseéhez.

S mi a gyönyörnek véget vet vala:
Nincs semmi ok! – csak ... a gyönyör maga;
A szegfű bágyadt, – elszórt, halavány,
Gyötri valami nem ösmert hiány.

(A szegfű)

•

Illyés versének időpontja is karácsonyra, karácsony estéjére esik, és az egész egy betlehemes szokásra épül. Illetve egy karácsonnyal kapcsolatos homályos legendára. Ahogy ott is, itt is a (szín)játék többszereplős. A háromkirályok már elvonultak, s „el a tömeg, mely bámészan velük tolt”.

Ezután hárman maradtak, s így egyszerre megteremtődött a múlt (az idős férfi), a jelen (a megesett leány) és a jövő (a gyermek). A vers egyik rejtélyét az adja, hogy egyszerre három idősíkból játszódik: a van, a volt és a lesz együtt, egyszerre van jelen. A másik rejtély, hogy itt most akkor milyen játékról,

színjátékról is van szó. A harmadik rejtély: ki ez a férfi és a leány? Nem nehéz belelátni Máriát és Józsefet, akik egy istállóban találnak helyet éjszakára. Ott van (számár helyett) az öszvér, és ott vannak a barmok, akiknek lehetete ad kevés meleget. Közben a férfi szeme leltárt készít és megrémül:

Az aranyedények, a gyöngyök,
a kápráztató keleti ruhák,
– futtathatta a sarkokig okos szemét –
sehol; aranyat, bíbort csak a szalma
ötvözött-szött a mécsvilággal.
S az élelmiszer? A kosár füge?
Még az a – de milyen ötletből is hozott –
mirha is eltűnt
és el – no lám – az itató-vödör.

Minden verset legalább kétszer kell elolvasni. (Vagy többször.) Először a szövegre figyelünk, aztán a költői eszközökre, s közben leltárba vesszük a tárgyakat: vajon csak tárgyak, vagy inkább jelképek, netán allegóriák? (Talán nem tévedek, ha azt állítom, hogy minden vers megértésének ez az első, fontos feladata.) Ebben a versben nagyon is valós tárgy az itatóvödör. Egyetlen kocsirol sem hiányozhatott! Hátul, a saroglyához vagy az alsó rúdszárnyakhoz kötve himbálózott. És itt, lám, az is eltűnt. Varázslat részesei vagyunk, vagy egy álomnak? A többi, az arany, a bíbor, a füge, a mirha a *Háromkirályok imádása* jelene- tet ábrázoló festményekből kerülhetett ide, és így utalhatnak a karácsony misztériumára. Ott, akkor és azóta is jelképes minden, a három király is, a betlehemi istálló is. De itt is van istálló – nem jelképes! –, ahol hálnak, ahol az ajtólap alá almot kellett szórni, rá trágyát, hogy a fagy ne kígyózzon befelé, ahol mind láthatóbbra, hosszabbra és festőibbre nyújtotta bent a legenda a barmok hú lehetét.

És akkor jön a meglepő kérdés: „De mit jelentett ugyanakkor ez / a helyzetismerőnek?–:” A kérdőjel rendben, de a gondolatjel meg a kettőspont így együtt! Hogyan kell ezt mondani, mire kell gondolni, mire kell válaszolni, és kinek? Bartók Béla operájára, *A kékszakállú herceg vára* bevezetőjére, a prolog- ra gondoljunk csak, és az ottani kérdésre: Hol a színpad, kint-e vagy bent, urak s asszonyaságok?

A versbeni történet szerint észrevétlen elmúlt az éjszaka, és mennek hazafelé. Ekkor tanúi vagyunk egy szaggyatottan folyó rövid párbeszédnek, ahol a válasz sírással és könnyezéssel zárul: „Emlékszik maga valami ékszerekre?” És itt merült fel bennem másodszor a gyanú, hogy ez a vers egy ön- vallomás.

Hadd tegyek egy személyes kitérőt, és röviden szól- jak a farkasok órájáról. Erről készített filmet Berg- man, és versben vallott Baka István. Ez az időszak az éjfél utáni két, két és fél órát jelenti, amely na- gyon nehéz időszak, de – mi okból, nem tudom – életem része. Mindennap meg kell küzdenem, mert lélekölő, hisz sok minden eszembe jut, amit rég el- felejtettem. A napokban egyszer csak hallok egy hangot: *Emlékszik maga valamire?* Ki mondja ezt? – ültem fel az ágyon. Igen, Illyés Gyula szólt a felesé- géhez. Nem a versben, de a valóságban. Csak né- hányszor voltam Illyés Gyula és felesége társasá- gában, és megdöbbenem, hogy magázódnak. És ez a „maga”, ez a hang nyitotta ki szememet, és látva látom a vers szereplőit, az Illyés családot: a férjet, a feleséget és a leánygyermeket. Ez az egy szó, ez a megszólítás győzött meg végleg arról, hogy ez egy rejtett (hiányos!) önvallomás. A sírás nem az eltűnt „valami ékszereknek” szólt, hanem az időnek és kornak: „a kiszolgáltatottság lett félelmetes”. És ez- által a jövő, mert mi lesz a gyermekkel? És hová lett az a sok kincs? Ezek olvasása közben Kosztolányira gondoltam, az ő válasz nélküli kérdéseire, aki így vall a *Boldog, szomorú dalban*:

De néha megállok az éjen,
gyötrődve, halálba hanyatlón,
úgy ásom a kincset a mélyen,
a kincset, a régít, a padlón,
mint lázbeteg, aki föleszmél,
álmát hüvelyezve, zavartan,
kezem kotorászva keresgél,
hogy, jaj, valaha mit akartam.
Mert nincs meg a kincs, mire vágytam,
a kincs, amiért porig égtem.
Itthon vagyok itt e világban
s már nem vagyok otthon az égben.

Bennem testvériesült ez a két vers, de itt Illyés talán nem azt kérdezi, valaha mit is akartam, hanem hogy mit is akarok, akarhatok még itthon e földön. Csakhogy... És itt a szövegből – milyen szövegből? – talán néhány sor kimaradt! Ezzel elérkeztünk a beígért hiányhoz, és kérdezve kérdezzük: mi lehe- tett abban a néhány sorban? Önkényesen sorolom: használati utasítás, rendezői utasítás, hogy ki mit kérdez, és ki mit válaszol, egy tipp, hogy hol is van- nak az ékszerek, egy javaslat, hogy ne bánd, eddig is megvoltunk valahogy, ezután is megleszünk... Mert ezzel fejeződik be ez a (szín)játék: „és folyt azontul minden aprólékosan / ahogy a korok kezde- tén megíratott”. A hiány mértékét nem tudtuk meg, a rejtelem nem tárult fel.

II.

„Mert nincs, ami kell”

A *Fejfáknak fejfa* a Tiszatájban jelent meg először, a Nagy László ötvenedik születésnapját köszöntő szám élén, 1975 júliusában. Ezt állította később a *Jönnek a harangok értem* kötet *Fejfák* című ciklusának élére.

Görömbei András írja, hogy Nagy László ezzel a reménytelenséget manifesztáló versével a folklórnak azzal az archaikus hitével számol le, amelyik a halottak továbbélését mutató szimbólumokat teremtetten meg a fejfákon is („Hit s rege rongyban, kár érte, kár”). De olyan költői erővel, szemléleti árnyaltsággal, gazdagsággal veszi számba a zord időnek meztelenül kitett, szélben, esőben, fagyban rendületlenül álló fejfák jelképi üzeneteit, hogy motívumaikból az élet gyönyörűségét és szenvedéseit olvassa ki.¹

A *Rege a tűzről és jácinról* című, szüleit megismerő, „virágnyelven” szóló hosszúénekében még így könyörög: „sivár s halálos térképét a hiánynak / új kontinenssel ne növeljétek!” A hiánynak ezen új kontinensén élt Illyés Gyula is, Nagy László is a hatvanas, hetvenes években.

Egészen másként olvassa ezt a „delejes” verset,² aki tudja (és látja), hogy egy fejfás temetőről szóló fotóalbum elé íródott.³ És másként, ha Nagy László verseskötetében olvassuk egy ciklus élén, s mert ott nem látjuk a fejfás temetőt, gyászversnek gondolnók.

Ez a rejtélyes vers (ezért is) több irányból is megközelíthető, ha érteni, értelmezni akarjuk. Hisz már a cím is magyarázatra szorul: mintha a cím folytatását, másik felét nekünk kellene kitalálni. Vagyis: fejfáknak fejfa a társa; fejfáknak mondom én, mert én is fejfa vagyok, de így is érthetem: fejfáknak egy fejfa válaszol. Mert kérdéseket tesz fel, ahogy az első sorokban is olvashatjuk:

Virágot habzó zöld lovakon:
sírdombokon sírjelek, sírfák,
kengyelben álló hű lovasok,
fura bálványvitézek ügetnek.
Fejemben s pántja alatt az égnek
hova hajt s hova ér ez a sok
sisakos, fátylan, ékes alakzat?

A zöld sírdombokon álló sírjelek (pontos megnevezés) olyanok, mint a lovon üllő bálványvitézek. És álljunk meg a *bálvány* szónál. Erdélyben a kiskaput tartó díszes oszlopot *kapuzábénak* vagy *kapubálványnak* hívják. Ugyanazok az asztalosok, bognárok faragják, akik a temető fejfáit, és méretben is hasonlóak. Itt a díszítésük, cífrázatuk virágos, „fejformájuk” nagyjából hasonló. Ezzel ellentétben a temetők fejfái, mert jelrendszerük kidolgozott, sokféle: más a férfi és más a női, más az ifjan elhaltak fejfája, amelyek kemény, általában tölgyfából készültek, és hogy tartós legyen, bevonják szurokkal:

tölgyfa-fiúnak bárd kifarag,
térdig széncsizmát süt rám a láng,
színt ad, sötétet, ecettel rámkent
vaspor, tüköri fényt bikamáj –

De a fejfaformák a versben is szerepelnek:

Koponyám hallja: rost ahogy rostot
elhagy s meghasad gömb-fejetek,
tulipán-fejetek, rózsza-, és csillag-
ormotok omlik el s kívül hordott
szívetek megreped, jaj, ti naivak!

•

Az első rész legfontosabb sorai a *nincsről* szólnak, a hiányról és valami reményről:

Mintha az ember-cirkuszos gömböt
húznák e pisle sár-csillagot,
mintha csak volna valami remény
másutt, egy másik delej övében,
ott mintha volna, itt ami nincs.
Hóval meg lánggal bútoros minden
tér a világban s nincs ami kell.
Hol van, ha nem a hiedelemben,
temetők fejfás hadai, hol?

A válaszban, a versben szó van a falun valaha őrzött hagyományról, a hitről, a regéről, később a babonáról is, amely megszűnt, de amelyek emlékét a látott és az albumban látható fejfás temetők és képek is felidéznek:

Hit s rege rongyban, kár érte, kár,
ügettek úrbeli forgás szerint
fegyvertelenül mind a sugárzás
nyílózönébe, záporoső
kopogó sorozatába, a fagy
haderejébe roppanni, rogni.

•

Az utolsó öt sor a vers talán legszebb, de legtalányosabb sora:

Savaim, sóim, szép fele-vállam
elhagyva fájok emberien:
jussomért, legjobb részemért hajtok
csonkán e mindig hiánnyal síró,
szimmetriásra tervelt világban.

Hogy ez milyen nehezen született meg, arról a *Naplójában* is olvasható két feljegyzés:

1975. április 20., vasárnap: „Térek a fejfa-vershez. – Elkezdtém a verset, de aztán nem nagyon törtem magam, borzongtam, ásítottam. Rendezkedtem kicsit a szobámban, újságokat s más fölösleges papírt eldobtam. Olyan betegségeket kutattam könyvekben, amik a tölgyfát támadják, mert általában a fejfák tölgyből készülnek. Nem nagyon hiszek (eddig) a versben. Magosba kell emelnem. Csak jókedvű és erős legyek! –”

1975. május 2-án: „Hajnalban fél 3-kor feküdtem le, addig csináltam a vers végét. A vers nagyon tiltakozott, hogy a húséggel fejezzem be. Mert kínálta, hogy a félvállú fejfa-alak jussát, a legjobb részét (nem a testit) akarja.”⁴

De mi is ez a mindig hiánnyal küzdő, síró, szimmetriásra tervelt világ? A hóval és lánggal bútoros világ, amelynek magyarázata megtalálható az előzményekben, amikor felsorolja az élet szépségeit, élményeit:

Eleven hozza vélt elevennek,
ki amit kedvelt vala nagyon:
játék, cukorka, báb, tüköralma,
hús java, jó bor, ízlelni illik,
s hordani illik selyemszalagot,
hóban is nászinget, s bár odafagy:
nem rezdül meg a váll, se a vésett
zsinórszemöldök – szép babonába
ájulva...

De szól szomorú emlékekről, a nehéz élet fájdalmáról, a gyászról, a siratók jajáról:

mennyi menyegzőt, szüretet, vért,
úr-derest, gúzsbeli kék daganást,
úr-köpödelmet, de sugaras csínt,
csodát és találmányt, mennyi fehér
s fekete gyászt is húztok az idő
zengésein át, siratók jaját,
hitvesek ájulatát, a halál
homályát hímző gyertyavilágot,
embert idéző konok és lelkes
pávaszem-lángot – s mennyi ajándék
ragyog és romlik el zöld lovatok
futtán...

A Kárpát-medencében számos helyen sok temetőt bejártam, és sok képet készítettem. Ezek közül több tucat megtalálható Balassa Iván *A magyar falvak temetői* című, 1989-ben megjelent könyvében. Ezt csupán csak egy dolog miatt említettem meg. A néprajzkutató azt kérte tőlem, küldjek neki olyan fotókat is, ahol a síron nem öröközöldek, de gyümölcsfák látha-

tók. Kétkedve kutakodtam a fotókat őrző fiókokban, mert ilyenre nem emlékeztem, de végül is – a legnagyobb csodálkozásomra – előkerült nem is egy ilyen képem (az itt látható Telkibányán készült). Ezeknek a sírhalomra ültetett, virágzó és termő gyümölcsfáknak az az üzenete, hogy ezek a temetők a folyton megújuló természetre és így a világ rendjére emlékeztetnek. És a fejfáknak is hasonló az üzenete, szemben a márványlapokkal és kőszobrokkal: addig vagyunk, amíg szép lassan, idővel el nem süllyedünk. Együtt, vagy később, mint az élők emlékezete.

hattyútozását hordva üregben,
hűen magamhoz, úgy is ha ellep
észak mohája s dél kifakít.

Ps. *A Fejfáknak fejfa* című, nagy ívű vers – már idézett – utolsó soraiban megfogalmazott vallomás, hogy jussomért küzdök, a legjobb részemért hajtók, csonkán is, meg elhagyatva, mára is érvényes parancs lehet minden ember számára, még akkor is, ha tudjuk, hogy úgylap az észak mohája, és fejfák is meghalnak egyszer.

JEGYZETEK

Amit az elején írtam a címmel kapcsolatban, a legvégén derül ki: hogy a „fejfáknak fejfa” úgy érthető és értelmezhető, hogy a fejfáknak fejfa én vagyok, a költő. Ezért és így ügethetek „jó hadatokkal, fejem ormába / fúrt lobogóval”.⁵ Ezért érhető a hiány is, a másodsor is leírt *hiedelem* hiánya, amelyet Nagy László, de az egész, a falvakról a városba felkerült generáció – jó okkal – félve féltett:

lovam szügyén,
nyargalok érte, ami hiányzik,
hiedelemben, soha ijedten,
bár sebesülten, likacsosan,
lepke-kiköltő résekkel, hónap

¹ GÖRÖMBEI András, *Nagy László költészete*, Magvető, Budapest, 1992. 336.

² A *delej* szó mágnesességet, emberi tulajdonság tekintetében pedig vonzerőt jelent.

³ OLASZ Ferenc, *Fejfák*, Magyar Helikon, Budapest, 1975. Az itt látható képek nem abból az albumból, hanem az én kollekcióból valók.

⁴ Ez nekem arról is szól, hogy az anyag nem engedte, hogy mást írjon, bár másról akart szólni a végén, mint amit üzennek azok a képek, azok a fejfák!

⁵ Korondon még fényképeztem olyan fejfát, amelynek tetejébe „lobogót”, halotti kendőt helyeztek. Hogy ez a hagyomány a középkorból való, a „lobogós hadikopja” származéka-e, arra nem tudnék felelni. De Korond kapcsán fontos megemlítenem, hogy ez a temető (de több ilyen is van) azt is jelzi, hogy valaha a katolikus temetőkben is állítottak fejfát.

SIMON ENDRE, Székesi fák, 2013, fametszet, papír, 50 x 80 cm

SÜMEGI ISTVÁN

Emlékezés a közboldogság¹ tűnő mámorára

A Németh László Szakkollégiumról

„A tanácsházát egy részeg éjszakán ketten
oldalba vizeltük – fejenként másfél liter –,
a sötét sárga foltot, amivé összefolytunk,
Magyarországnak
neveztük akkor el.”

Cseh Tamás – Csengey Dénes: *Mélyrepülés* (1988)

SÜMEGI ISTVÁN (1966) Szombathely

Mi adhat értelmet az életnek? – kérdezi Hannah Arendt, s azt válaszolja (meghökkenően leszűkítve a lehetőségeket), hogy a gondolkodás vagy a politikai cselekvés.² (Ráadásul – alább majd látni fogjuk – a kettő nála voltaképpen ugyanaz.) „Legjobb meg se születni a földlakóknak, / vagy ha igen, Hádesz kapuján átjutni sietve” – idézi *A forradalom* című munkája végén az *Oidipusz Kolónoszbán* egyik kardalát, majd ekképpen kommentálja: „Itt mondja el Szophoklész Thészeusz, Athén legendás alapítója és ezért eszméinek szószólója révén azt is, hogy mi teszi képessé a közönséges embereket – öreget és fiatalt – arra, hogy elviseljék az élet terhét: a *polis*, amely az ember szabad tetteinek és eleven szavainak tere, s amely eléri, hogy messzire ragyogjon az élet...”³

Annak, amit Arendt politikának hív – lehet, hogy okosabb lett volna egy másik kifejezést választania –, semmi köze a hatalomért folyó harchoz, a közösség jólétének biztosításához vagy a külföldi elkerülése érdekében folytatott manőverekhez. Vagyis sok minden, amit mi oda szoktunk sorolni, nála nem része a politikának, sőt, egyenesen így nyilatkozik: „A politikum mint olyan oly kevésbé létezett mindig és mindenütt, hogy történelmileg szólva csak igen kevés nagyszerű kor ismerte és valósította meg.”⁴

Mi hát akkor szerinte a politika? Egyenrangú emberek együttgondolkodása és együttcselekvése egy olyan közös térben, amely mindenféle kényszersztől (ínségtől, elnyomó hierarchiától, külső fenyegetettségtől) mentes – válaszolja. Ő ilyennek álmodta meg az ókori Athént, ennek felvillanását vélte megpillantani a 18. századi amerikai és francia, valamint néhány 20. századi forradalomban – köztük a mi ’56-unkbán is⁵ –, és ezt rekonstruálta René Char második világháború alatt írt azon feljegyzéseiből,⁶ amelyekben a költő a partizánmozgalomban szerzett élményeit próbálta – igen bizonytalanul és tétován – rögzíteni.

Az együttgondolkodás és együttcselekvés maga az élő és alkotó szabadság – állítja. Mert szabadnak lenni annyi, mint megtörni a múltból fakadó determinánsok uralmát, és létrehozni valami újat, valami olyat, ami korábban nem volt.⁷ Szabad tehát csak az lehet, aki részesül a döntéshozatal lehetőségéből. Ám nem azon van a hangsúly, hogy végül az történjen, amit én akarok (aki ezt hiszi, és ennek megfelelően cselekszik, már hozzá is látott a szabadság terének fölszámolásához), hanem azon, hogy részt vehessünk a politikai vitákban, s hogy a határozatokat a magunkénak, azok végrehajtóit pedig közülünk valónak tudhassuk és érezhessük.⁸

Ez a szabadságfogalom eggyé forrasztja a gondolkodást és a cselekvést.⁹ Amikor a politika nyilvános terében időzünk, a gondolkodásunk elsődleges és végső tárgya mindig maga a politika, azaz a cselekvés lehetősége. (Szüntelenül értelmezzük azt, ami van, és keressük azt, aminek lennie kellene.) A politikai cselekvés pedig ebből adódóan nem más, mint a gondolkodás inkarnációja.

Az együttcselekvés aztán szükségképpen megteremti – ha korábban nem létezett – az együttcselekvők közösségét,¹⁰ és minél nagyobb a tét, minél intenzívebb a közös tett, annál sűrűbb szövésű lesz a közösség. S minél erősebbek a kötelek, annál jobban halványodnak és tűnnek el azok a jellegzetesen modern életproblémák, amelyek a természet adta közösségek pusztulása és az in-

dividualitás megerősödése következtében keletkeztek. Nem választ el többé szakadék a többiektől, bőséges lehetőségem lesz elnyerni azokat az elismerő tekinteteket, amelyek létezésemet igazolják,¹¹ és egyáltalán: a korábban talán céltalannak tűnő élet magától értetődő értelmet nyer.¹²

Sejtelmes, homályos gondolatok és fogalmak. Még az Arendt-szakértők is értetlenkedve állnak előttük¹³ – azt hiszem, azért, mert nem ismerik és ezért nem is érthetik azt az élményt, amit a filozófus rögzíteni próbált. Az alább következő történet segítségével ezt próbálom meg elcsípni és gombostűre tűzni.

•

Olyan világban nőttem föl, ahol a kényszer volt az úr, a szabadság pedig legfeljebb csak szükségszerűségek közötti résekből dughatta ki a fejét – mint a csenevész virág a megrepedezett betonból. És úgy tűnt, hogy nem is lehet ez másképpen. Minden ezt erősítette bennem: a kisiskolás kori első tapasztalataim a szülőfalumban, a gimnáziumi és kollégiumi évek Kőszegen, és – mindennek betetőzéseként – az úgynevezett katonai szolgálat, ami valójában egyszerű, alanyi jogon kirótt börtönbüntetés volt. Nem számítottam hát sokkal jobbra akkor sem, amikor elkezdtem tanulmányaimat a szombathelyi főiskolán, s eleinte úgy is zajlott minden, ahogyan azt az előzményekből sejteni lehetett.

Aztán egyszer csak jött a szakkollégium. Az egyik minden lében kanál csoporttársam mondta először, hogy '87 őszén elindul valami, lesznek különféle kurzusok, a Sorostól kapunk rá irgalmatlan mennyiségű pénzt. Először elég képtelennek tűnt az ötlet, mert rengeteget kellett tanulnunk, és (számomra) elképzelhetetlen volt, hogy ezenfelül még újabb terhet is magunkra vegyünk. Úgy rémlik, hogy első reakcióként mindenféle hülyeséget összehordtam arról, miért nem fog ez menni. De aztán mégis belevágtam.

Eleinte nem volt kollégiumunk, volt viszont mindenféle tanrenden kívüli kurzus, amire eljárhat az érdeklődők. És volt a főiskolai klub, ami egyre inkább a szakkollégium – persze mindenki előtt nyitott – rendezvényeinek helyszíne lett, és voltak a híres-neves veleimi hétvégi szemináriumok. Az utóbbiakat egy régi NÉKOSZ-os művelődéstörténet-tanár, Kiss Gyula kezdte el szervezni abban a gyönyörű kővillában, ahol Szálasiék az utolsó kormányülést tartották.

Aztán a sokféle kurzusból lassanként kirajzolódott valami. A klubbeli programok utáni kocsmányások során és főleg a veleimi szemináriumokon kezdtünk összerázódni. Az események motorja Szabó Gábor volt, aki nélkül – meg vagyok erről győződve – nem lett volna szombathelyi szakkollégium. Eleinte közművelődési titkárként, később pedig a szakkollégium titkáráként szervezte a programokat – olyan lelkesedéssel, hittel és permanens szellemi izgalomban égve, hogy még a langyosakat is képes volt magával ragadni.

A kurzusosdin való túllépésnek egyszerű materiális feltétele volt: egy ahhoz hasonló épület – önálló kollégium vagy kollégiumrész –, mint amivel a nálunk korábban induló budapesti barátaink, a Rajk és a Bibó Szakkollégiumok kezdettől fogva rendelkeztek. Aztán ez is megadatott. Az 1989–90-es tanév kezdetére kiürítették a Marxizmus–Leninizmus Esti Egyetem impozáns zöldövezeti épületét, amit (átmenetileg) a főiskola vett bérbe. Paradicsomi volt. A diákok kényelmes szobákban laktak, voltak mindenféle közösségi helyiségek, udvar, focipálya, az épülettel szemben még egy festői sörkert is. Nagyon sajnáltam, hogy nem lakhatok együtt a többiekkel, de állandóan ott lógtam. (Szombathelyi voltam, s ezért irracionális lett volna beköltözni, s talán nem is engedték volna, hiszen kellett a kollégiumi hely a vidékieknek.)

A szakkollégium vezetősége – ennek a fele, sőt, egy idő után több mint a fele maga is diák volt – folyamatos küzdelmet folytatott azért, hogy a hallgatók valamilyen hivatalos oktatáson túli tudományos produktummal is előrukkoljanak. Csak az lehet szakkollégista, aki jár valamilyen kurzusra, részt vesz valamelyik szakkollégium által szervezett nyelvtanfolyamon, és valamilyen éves záródolgozatot is elkészít – szólt a verdict.

Ezek az elvárások egyfelől érthetőek voltak, valahogyan identifikálni akarta magát az új közösség, s vigyáznia kellett arra is, hogy ne lepjék el azok, akik semmi másra nem vágytak, csak egy nagy permanens bulira. Másfelől azonban (szinte) teljesíthetetlennek bizonyultak. A főiskola amúgy is túlságosan sok (nagyraoszt fölösleges) feladatot lőcsölt a diákokra, s igen elszántnak kellett lennie annak, aki ezek mellett még további terheket is magára vett. Voltaképpen egy alternatív egyetemet kívántunk működtetni (amint ezt egyik ifjú mentorunk, Tokaji Erzszi szépen megfogalmazta az

egyik rendezvényünkön),¹⁴ ám eközben a hivatalos feladatokat is teljesítenünk kellett. Arra, hogy ez a lehetetlen vállalkozás úgy-ahogy és ideig-óráig mégis sikerült, a hivatalos oktatási rendszer összeomlása ad magyarázatot. Mind a marxizmust, mind a pedagógiát tanítók tudták, s ugyanígy a népművelés szakon oktatók egy része is (én oda jártam), hogy azokat az ideológiával mélyen átítatott bornírtságokat, amiket eddig verkliztek, most már nem adhatják elő, mást meg nemigen tudtak helyette mondani. Mi meg jöttünk Max Weberrel, Polányi Károllyal meg mindenféle, számukra legfeljebb hírből ismert szerzővel. (Mi sem értettük ezeket olyan nagyon, hivatkozni azonban remekül tudtunk rájuk.) Órára meg egy '87-ben hozott új szabály szerint nem volt többé kötelező járnia annak, aki egyéni tanulmányi rendet kért és kapott. Így fordulhatott elő, hogy néhányszor úgy vizsgáztam le, hogy sem előadásra, szemináriumra nem tettem be a lábamat, sem a vizsgára nem készültem egyetlen percet sem.

•

Mindeközben azonban igen intenzíven tanultunk, tanultam. Utólag visszatekintve teljesen világos, hogy mi izgatott bennünket.

Először is az, hogy mi történt valójában Magyarországon és Közép-Európában. Mi történt 1948-ban és '56-ban? És 1918 előtt? És az előző évszázadban? Miért más a mi történelmünk és jelenkori helyzetünk, mint a nyugatiaké? Mikor kanyarodtunk el az európai trendtől? Vagy mindig is más úton jártunk? Miben rejlik a bolsevizmus lényege? Miért utálnak bennünket a szomszéd népek? Miért volt és van itt antiszemitizmus? Stb.

Másodszor, hogy mit lehetne fölépíteni ahelyett, ami most van. Át lehet-e venni azt, ami Nyugaton működik? (A kapitalizmust.) S egyáltalán mi van ott? Kizsákmányolás és luxusban való elidegenedés, vagy politikai szabadság, demokrácia és autonóm társadalom? És melyek azok a magyar hagyományok, amiket folytathatnánk? A Horthy-kor nem tűnt vonzónak. Nemcsak a hivatalos oktatás festett róla sötét képet, hanem a több ízben visszatérő vendégtanáraink – Litván György és Szabó Miklós – is. A dualizmus viszont sokkal kecsegtetőbbnek látszott. Abból, ami akkor volt, talán kialakulhatott volna egy rendes ország – ha nem jön a háború, és lezajlik egy radikális politikai modernizáció. Talán egy ahhoz hasonló, mint amit Jászi Oszkárék vizionáltak és követeltek.

Ezért lett Jászi az egyik lobogónk, őt olvastunk és idéztük nyakra-főre. A másik meg persze Bibó István volt, aki, nem tudom miért, de egy kicsit később került a fókuszba. Végül azonban Gábor meghívta Bilecz Endrét, s ő igen okosan és áttekinthetően összefoglalta nekünk a legfontosabb Bibó-szövegeket. Emlékszem, másodpercre pontosan fejezte be az óráit, majd következett a ráadás: Hogyan fest a mai Magyarország és Közép-Európa Bibó eszméinek fényében? S ilyenkor aztán szépen lassan átcsúsztunk a politikába.

Ha egy kicsit jobban meg akarnánk érteni akkori önmagunkat, érdemes volna talán írni egy részletes összehasonlító elemzést erről a két nagy magyar gondolkodóról.¹⁵ Rengeteg párhuzamot találunk közöttük: (mindenekelőtt) mind a ketten demokraták voltak (ritka fajta mifelénk), mindketten őszinte és mély együttérzéssel fordultak a szegények és az elnyomottak felé, egyszerre voltak társadalomtudósok és politikusok, európai Magyarországot akartak, és csak etikai koordináták között tudtak s akartak gondolkodni. Nemcsak tisztességes emberek voltak, de – szembeszegülve a machiavellista európai hagyománnyal – a politikát is az etikának rendelték alá.

S nekem volt még az említettek mellett egy filozófus hősöm is, nevezetesen Thomas Kuhn, a hatvanas-hetvenes évek nagy tudományfilozófiai vitáinak egyik legendás alakja. A *tudományos forradalmak szerkezete* című, nem túl vastag könyvében azzal állt elő, hogy az egymástól gyökeresen eltérő tudományos iskolák – vagy ahogyan híres terminusával megnevezte ezeket: paradigmák (mondjuk, az arisztotelai és a galilei fizika paradigmái) – egymással összevethetetlenek (inkommenzurábilisek), mert voltaképpen nem ugyanarról a világról beszélnek. Ugyanis a paradigmák nemcsak leírják, hanem konstituálják is a világot. Ergo invariáns (minden paradigma számára közös) tények nincsenek, s ezért olyan közös alapot sem találunk, ami az összevetést lehetővé tenné. S persze mindebből következően a tudomány fejlődéséről is értelmetlenség beszélni. (A tudomány nem is létezik, csak a különböző paradigmák.)

Hogy miért hozott engem lázba az arisztotelai és a galilei fizika vélelmezett inkommenzurábilisége, miközben arról sem volt fogalmam, hogy a fizika mi fán terem? Hát azért, mert ha

a fizikában és a többi egzakt tudományban így állnak a dolgok, akkor még inkább így állnak a társadalomtudományokban, a politikában, de még a magánéletben is! „Igazság nincs, csak igazságok vannak, a mi dolgunk pedig az, hogy megtanuljunk együtt élni mások igazságaival. Ezt hívják demokráciának” – azt hiszem, ez volt az első saját gondolatom. Belátom, nem valami nagy reveláció – de az enyém volt. (Arról szólt volna a szakdolgozatom, hogy hányféle érvényes elbeszélése van az osztrák–magyar kiegyezésnek, ám végül az elméleti alapvetés is jócskán meghaladta a kívánt terjedelmet, így aztán a konkrétumokra már nem került sor.)

Aki nem élt át a bemutatottakhoz hasonló – belátom, a külső szemlélő számára teljességgel abszurd – intellektuális izgalmakat, az nemigen értheti meg, miért jön ilyesmitől lázba egy amúgy egészséges, a szokásostól nem divergáló hajlamokkal rendelkező huszonéves fiatal. De hát mi lehet izgalmasabb és felajzóbb annál, mint világot csinálni? Kívülről nézve biztosan röhejes – Karinthynek tökéletesen igaza van –, ha valaki azt hiszi, hogy „bebizonyítjuk fentieket, és minden jobbra fordul”,¹⁶ átélve azonban már nem az. Mert ha megtanulunk másképpen gondolkodni, akkor a világ is más arcát mutatja felénk (vagy talán még át is alakul – legalábbis számukra), s ha ezt sokan együtt csináljuk, akkor akár az egész világot megforgathatjuk holnapra.

•

A szakkollégium autonóm közösség volt. Hogy ez mit jelent, azt – attól tartok – még a világ boldogabb részein sem igen tudja senki. A közösség még csak-csak világos: együtt lenni másokkal, osztolni a többiekkel jóban és rosszban, ismerni a másik minden titkát, és tudni, hogy nekünk sem lehet semmiféle, a többiekétől eltérő privát életünk – ergo szégyenkezni sincsen miért –, hiszen egymáshoz vagyunk préselődve. Ismerjük a másik testszagát, láttuk már egymást sírni és nevetni, lealjasulni és fölmagasztosulni.

Egy közösség akkor lesz autonóm, ha megvan a lehetősége arra, hogy meghatározza önmagát, és szabadon alakíthassa az életét. S ez az, ami ritka – olyannyira, hogy szinte nem is akad rá példa. Mert a közösségek a legtöbbször – úgy sejtem, mindenütt a világon – vagy természet adta módon léteznek, vagy valamilyen predesztinált cél megvalósítása végett jönnek létre, és egy kész szervezeti rend keretein belül – ezt a rendet kétségbe nem vonva – működnek. (Különböző módon és mértékben, de érvényes ez az archaikus faluközösségekre, a kollégiumokra, a lakóközösségekre, a vallási csoportokra, a sport- és egyéb egyesületekre vagy a politikai pártokra is.) A szakkollégiumok viszont szabadok voltak. Egyszer csak megszülettek, kaptak pénzt, paripát, fegyvert, és azt csinálhattak, amit akartak. Már-már ahhoz hasonló determinátlanságban találtuk magunkat, mint a gyerekek William Golding *A legyek ura* című regényében. Nemcsak arról dönthettünk, hogy mit akarunk pontosan, hanem azokról a játékszabályokról is, amelyek segítségével életünk közös szegmensét bonyolíthattuk. Hadd idézzek illusztrációképpen néhány mondatot az 1987 őszén rendezett velemi szakkollégiumi találkozó jegyzőkönyvéből. (Sajnos nem derül ki, hogy ki beszél, homályosan rémlik, hogy egy lány a rajkosok közül. Nevezzük őt az Ismeretlen Szakkollégistának.) „Azt hiszem, először a szakkollégium hatására éltem át olyan dolgokat, amiért igazán tudtam lelkesedni, azonkívül azonosulni valamivel. Nem a szakkollégiumi mozgalommal, hanem programokkal, amik ennek hatására történtek. Először éreztem életemben azt, hogy valamiről döntök, hogy a saját életemről dönthetek, tehát nem a fejem fölött döntenek emberek. A kollégiumi szabályzatba beleszólhatok, tehát a saját életemet, azt, hogy mi történik velem, azt én meghatározhatom, ezt először éreztem életemben. Először éreztem életemben azt, hogy valamit intézményi keretek közt cselekedni tudok. Aztán az önképzéshez szükséges kereteket először itt találtam. Ezt és így érzem. Például elmondok egy történetet. Boldogan cipeltem a két karom között a filmeket, volt egy filmklubunk, amit két éve szerveztünk, és kezdetben nagyon lelkesek voltunk.”¹⁷

Sajnos mi jóval kisebb mértékben élhettük át ezt a boldogságot, mert csupán egy tanéven keresztül volt saját kollégiumunk. Így aztán, ha a szakkollégiumra gondolkodok, először mindig a velemi hétvégék jutnak eszembe. Mert ott tényleg együtt lehettünk: hallgattuk a sokszor beavatási szertartásokkal felérő, Titkokat föltáró előadásokat, lázasan vitatkoztunk, ábrándoztunk fönn a hegyen a Szent Vid-templom előtt, vagy éppen együtt ettünk és mulattunk.

•

A történészek és a politológusok között többé-kevésbé konszenzus van abban, hogy Közép-Európa inkább elszenvetde, mintsem megcselekedte az 1990-es rendszerváltozást, s magam sem vitatom, hogy így volt. S éppen ezért tartom számon életem egyik legnagyobb ajándékaként és csodájaként, hogy én mégis a rendszerváltók közé tartozhattam.

Amikor 1986 őszén elkezdtem a főiskolai tanulmányaimat, még elképzelhetetlenek voltak a gyökeres politikai változások. Sőt, még '87 őszén sem reménykedtünk semmiben. Határozottan emlékszem arra, amikor egyik igazán bennfentes tanárunk (közelről ismerte a demokratikus ellenzék, s alighanem a párt [mármint az MSZMP] belső vitáiról is sokkal többet tudott, mint az egyszerű földi halandók) valahogy így fogalmazott ekkortájt: ezt a rendszert olyan belső ellentmondások feszítik, hogy előbb-utóbb biztosan megszűnik majd. Az azonban teljességgel valószínűtlen, hogy ez a mi életünkben bekövetkezik. Közeli reformokban, méghozzá gyökeres reformokban viszont reménykedhetünk talán.

Aztán egyszerre csak megindult a lavina: Lakitelek (1987. szeptember 27.), Szabad Kezdeményezések Hálózata (1988. március 17.), Fidesz (1988. március 30.), Erdély-tüntetés (1988. június 29.). S innentől már nem volt megállás. Emlékszem, a Szárszó '88 tábor első napján (1988. augusztus 26-án¹⁸) elkapott bennünket (engem és a barátomat) egy lengyel újságíró, és hosszú interjút készített velünk. (Illetve jól bevodkáztatott bennünket. Polák, Wegier dwa bratanki... stb.) Neki már arról keseregünk, hogy nem látjuk a következő, a döntő lépést. Ellenzék már van, de hogy lesz ebből átmenet? Talán majd a Pozsgay...

Az első pillanattól kezdve magától értetődő volt, hogy a szakkollégium tevékeny részese ezeknek az eseményeknek. Még hivatalosan meg sem alakultunk, amikor 1987. május elsején, légvonalban csupán pár méterre az ünnepi nagygyűlés színhelyétől, a borzalmas szombathelyi felszabadulási (nekem inkább: megszállási) emlékműtől (még mindig megvan...) a nevezetes *Fordulat és reform*¹⁹ apropóján zajlott egy konferencia. Ez már rendes ellenzéki eseménynek számított, ennek megfelelően le is hallgatták, sőt, megakadályozni is megpróbálták. (Eredetileg Velemben lett volna, ám az utolsó pillanatban közölte a velemi villa üzemeltetője, hogy sajnos mégsem adhatják oda az épületet, s hasonlóképpen a többi hirtelen szóba jöhető helyszín tulajdonosai is a kezüket tördelték... Nyilvánvalóan főntről kapták a verdiktet. Végül aztán egy majdnem romos kollégiumot [a Jégvillát] mégiscsak bérbe vehettek a szervezők.²⁰)

Aztán '87 őszén következett a szakkollégiumi találkozó Velemben. Óriási élmény volt, pedig látószólag csupán végeérhetetlen szócséplés, önagyonülésezés folyt. (A magnófelvételek alapján készült jegyzőkönyvek számottevő hányada megmaradt, fönt már hivatkoztam ezekre.)

Itt láttam először igazi politikai vitát. Egyik nap váratlanul és hívatlanul megjelent Nagy Imre országos KISZ-führer, és baráti tónust megütve, de alig leplezetten megfenyegetett bennünket. Nem árt vigyázni, mert odafönt az elvtársak már összevonták a szemöldöküket – közölte jóakaratóan. (Ő, a jó rendőr.) Miszlivetz Feri pedig azonnal visszalőtt, és megkérdezte, hogy ő miként vélekedik rólunk, meg arról, amit volt szíves elővezetni. (Éppen úgy, ahogyan Nagy hozzánk intézett szózata, ez is egy performatív aktus volt, voltaképpen csak egy félvállról odavetett „Nem kérünk a fenyegetőzésedből!”) Legalább fél nap meg azzal telt el, hogy a nyári szakkollégiumi tábor (a későbbi Szárszó '88) programjáról és felhívásáról vitakoztak a jelen lévő nagyfiúk, a végzős vagy már végzett, tulajdonképpen kész értelmiségiek (többek között Kövér, Orbán és Németh Zsolt – ők nyűgöztek le a leginkább) és a fiatal tanáraik (Bilecz, Chikán, Miszlivetz). Én meg tátott szájjal hallgattam őket. Olyan nyelven beszéltek, amit én éppen csak elkezdtem tanulni: diktatúra, autonómia, alternatíva, jogállam, alanyi jog, konszenzus – ezekhez hasonló szavak röpködtek, s ezekben megfürösztve egészen más képét kezdte mutatni a létező szocializmus.

S azt hiszem, azt is megsejtettem, hogy itt a Demokráciát látom működni. Azért érdemes hosszú órákon keresztül nagy önfegyellemmel hallgatni egymást – sokszor mindenféle hülyeséget is –, mert csak így születhet meg végül a Közsabadság, mindannyiunk együttes alkotása. (Emlékszem – és a jegyzőkönyv tanúsága szerint meglepően pontosan emlékszem –, hosszú órákon keresztül folyt a vita arról, hogy egy Klubtanács nevű – a Hazafias Népfront kebelén belül működő – szervezet részt vegyen-e nyári tábor megszervezésében; aztán Németh Zsolt előállt azzal, hogy a '43-as Szárszó a református egyház rendezvénye volt, s ezért nem volna illendő kihagyni őket most sem; majd ezen felbuzdulva szólásra emelkedett egy KISZ-es gyerek, hogy ők is beszálnának. Végül Orbán Viktor öt mondatban helyre rakta ezt az egészet, és a vita eldőlt. De muszáj volt végighallgatni

az előző kétezer mondatot is. Nem is tudom pontosan, miért. Persze azért, mert így volt demokrati-
kus, de ezzel még nem magyaráztam meg mindent. Talán leginkább a hegymászáshoz lehetne ha-
sonlítni a folyamatot. Sokszor felvonóval is föl lehet menni olyan helyekre, ahová máskülönben
hét-nyolc órát kell mászni. De (nekem legalábbis) semmit sem érne a látvány, ha csak föllanovkáz-
nék. Muszáj hozzá gyalog menni és mászni.

Igen izgalmas volt kifigyelni azt is, hogyan formálódik és formálható a közakarat. Úgy rémlik,
már az első nap észrevettem, hogy az ablakban ülő két jó dumájú, sármos csávó (az egyik volt a
Miszlivetz, a másik meg az Orbán) másokhoz képest ritkán megszólalva, de mégis ügyesen terelik
valahová a beszélgetést. Valamit kavarnak – gondoltam Rejtő Jenő és Fülöp Jimmy nyomán. (Már a
pozíció elfoglalása is sok mindent elárult: nem az asztalnál ültek, hanem egy kicsit magasabban,
mint a többiek.) Aztán lassanként fölfogtam, hogy mit kavarnak. Egy olyan nagyobb szervezet létre-
hozása felé próbálták terelgetni a jelenlévőket, ami egységbe fogja össze a szakkollégiumokat. Utó-
lag visszatekintve teljesen világos, hogy valójában ezért jöttünk ott össze...

S lám, '88 márciusában megalakult a Fidesz. (Úgy rémlik, Szombathelyen senki sem tudott er-
ről korábban, gondolom, szükség volt egy kis konspirációra a *fait accompli*hoz.) Másnap (vagy legfel-
jebb egy-két nappal később) megérkezett régi mentorunk, barátunk és előadónk, Miszlivetz Feri, és
az akkor már törzshelyünknek számító Bagolyvár Sörözőben elmondta, hogy nagyon fontos lenne,
ha minél többen belépnénk, mert a létszámmal fordított arányban áll a szankció esélye. Aztán ami-
kor a következő nap bementem a főiskolára, már ott ült a folyosón az egyik legagilisabb diáktársam,
Mayer Jutka, és gyűjtötte az aláírásokat. Egy időre én is mellételepedtem, s ha jött egy-egy olyan is-
merős, akiből kinéztük, hogy aláírná, megszólítottuk. Úgy rémlik, sokan beléptek, de sokan inkább
elsomfordáltak. Alighanem féltek, s akkor még tényleg nem lehetett tudni, mi lesz ebből.

Innentől kezdve a szakkollégium életét mindinkább átitatta a politika. Ez egyrészt fölfoghatat-
lanul izgalmas volt, és én is nagyon élveztem. Azt hiszem, ekkor már tudtuk, hogy itt bizony törté-
nelmi eseményeknek vagyunk a tanúi és egy icipicit az alakítói is. Másrészt azért engem még akkor
is a filozófia érdekelt és kötött le istenigazából, s ezért egy kicsit sajnáltam, hogy nem a nembeli-
ségről (vagy valami hasonló elvontságról) beszélgetünk Velemben, hanem az új pártok és mozgal-
mak vezetői mutatkoznak be ehelyett. Egy kicsit untam őket.

Így aztán '88–'89–'90 félig politizálással, félig tanulással telt. 1990 tavaszán szimultán gyűjtöt-
tem az ajánlócédulákat Hajnal Áginak, az egyik szombathelyi fideszes országgyűlési képviselője-
löltnek, és olvastam órák hosszat Lukács György ifjúkori ultrabalos alapvetését, a *Történelem és*
*osztálytudat*ot. De persze sok minden más is volt. Kirándultunk, fociztunk, tanítási gyakorlatra kel-
lett menni, és voltam szerelmes is, aztán meg csalódott. Ahogyan egy huszonéves ifjanc élete foly-
ni szokott.

•

1990 áprilisában a szabad választások lezárták a jogi értelemben vett rendszerváltást, s ezzel szin-
te egy időben a szakkollégium történetének első (vitathatatlanul legszebb) szakasza is véget ért.

A társaság jelentős része éppen befejezte tanulmányait (volt, aki többéves halasztást követő-
en), utánpótlás pedig nem érkezett. Nem tudom hézagmentesen megválaszolni, miért nem. Azért
mi mindig kisebbség voltunk a főiskolán belül, amolyan csudabogarak. Aztán továbbra is elvártuk a
hivatalos tanulmányi kötelezettségeket meghaladó többletmunkát, ez pedig nem tett bennünket
vonzóvá. S valahogy mindenki – mi is, és a főiskola többi diákja is – megértette, hogy véget ért egy
korszak, s hogy az új világban nemcsak a második gazdaság és a második nyilvánosság veszítette
értelmét, hanem a „második egyetem” is.²¹

S nemcsak fontos diákokat, hanem fontos tanárokat is elveszítettünk. Jöttek a helyhatósági vá-
lasztások, és jó néhányan – tulajdonképpen következetesen folytatva azt, amit már évekkel koráb-
ban elkezdtek – helyi politikusok lettek, ami ugyan nem volt teljes állású elfoglaltság, de azért még-
iscsak lekötötte az érintettek idejének számottevő hányadát.

Hozzá tartozik a történethez az is, hogy a Jókai utcai kollégium lakóinak döntő többsége nem
teljesítette a szakkollégiumi tagság egyik alapfeltételét, egyszerűen nem írták meg az éves
záródolgozatukat. Természetesen bőségesen volt mire hivatkozni (közéleti munka, rendszerváltás,
miegyenese), de a póre igazság mégiscsak az volt, hogy köttetett egy szerződés, s ezt a diákok nem

tartották be. (Némi malíciával azt mondhatnám, hogy így kezdtük el fölépíteni a magyar jogállamot, de azért ez nem volna teljesen igazságos. Amint arra már többször utaltam, túlságosan szigorúak voltak a követelmények.)

S ráadásul úgy jártunk, mint a Pál utcai fiúk. Miután győztünk, kiderült, hogy el fogják venni tőlünk az épületünket, ami ellen talán lehetett volna eredményesen tiltakozni, de az előző bekezdésben taglaltak után nem nagyon maradt erre erkölcsi alapunk, s így aztán bele sem vágtunk.²² Kollégium nélkül pedig tovább folytatódott a bomlás, ami meg sem állt egészen addig, amíg egy-két évnyi tetszhalál után új ars poeticával el nem indult valami gyökeresen más.

•

Talán most már világos: fönt azért hozakodtam elő Hannah Arendttel és az általa elemzett René Charral, mert a közszabadságról és a közboldogságról adott leírása pontról pontra megegyezik azzal, amit a szak kollégiumról elmeséltem. Ezzel azonban még nem jutottunk el a jelenség kimerítő megértéséig. Nem véletlenül volt Char tétova, és nem véletlenül futott Arendt is ismételten neki a problémának.

A filozófusnak két olyan észrevétele van, amelynek segítségével talán egy kicsit előbbre juthatunk. Az egyik szerint a politika közös terének újkori megteremtőit fűtötte valamilyen szekuláris vált, de gyökereit illetően mégis mélyen vallásos sóvárgás.²³ A másik szerint pedig a szabadság bemutatott fogalma egy sajátos – az idő linearitásáról vallott felfogásunknak ellentmondó – időtápasztalatot implicál. A gondolkodás és a cselekvés pillanatában ugyanis mindig megtörik az idő vonala, és létrejön egy olyan erőparalelogramma múlt és jövő között, ahol az új kezdet – a múlt determinációiból nem következő tett – megszületik.²⁴ S ebben megint csak van valami vallásos vagy legalább metafizikai,²⁵ hiszen annak, aki kilép az időből – legalább átmenetileg –, a világot is el kell hagynia. (Engedtessek meg nekem az arendti metafora átértelmezése. [Egyszerűen azért, mert így jobban értem.] Én inkább egy olyan időbuborékot tudok elképzelni, amely azáltal keletkezik, hogy sikeresen ellenállunk a múlt kényszerítő erejének. Lábunkat jól megvetve a minket előresodró időnek vetjük a hátunkat, s ennek hatására az idő egy pillanatra megtorpan, majd minden irányból megkeverülve bennünket buborékot képez körülöttünk. Mi pedig ott állunk a buborék közepében, mintha egy akváriumban lennénk, vagy valami ahhoz hasonló helyen, amilyen az anyaméh lehetett. [Ne feledjük el, hogy bizonyos értelemben ott voltunk a legszabadabbak. Mert akkor még nem determinált bennünket a saját múltunk: tetteink, döntéseink s mindaz, ami velünk megesett.] Aztán az idő hömpölygő hullámai szétpukkasztják a buborékunkat, mi pedig sodródunk tovább, egészen addig, amíg újra végre nem hajtjuk ugyanazt a mutatót.)

Számomra meglepő, hogy Arendt nem kapcsolta össze ezt a két „vallásos” élményt,²⁶ pedig kézenfekvőnek látszik: a sóvárgás (egyik) tárgya lehet az időből és a világból való átmeneti kilépés. A kilépésre pedig két, egymásnak gyökeresen ellentmondó cél is sarkallhat bennünket. Vagy a determinációinktól, kényszereinktől és kötelezettségeinktől akarunk szabadulni (ez egyfajta halálöszön), vagy egy olyan archimedesi pont meghódítására vágyunk, ahonnan kimozdíthatjuk a helyéből a világot.

A fönt hivatkozott művek – és főleg *A forradalom* záró fejezete – egyértelművé teszik, hogy Arendt megvalósítandó utópiaként tekintett a közszabadságra és a közboldogságra, olyan elvesztett örökségként gondolt rájuk, amelyet kötelességünk visszaszerezni. Pedig mindeközben azzal is tisztában volt, hogy a politika nyilvános tere eddig mindig csak tűnő pillanatokig tudta tartani magát, majd a buborék ismételten szétpukkad. Athénban csak addig élt a közszabadság, amíg Szókratész kivégzése véget nem vetett neki. Aztán hosszú évszázadokra szépen elfeledkeztek az emberek az egészről, s csupán a keresztény kor után bukkant föl újra, ám mindig csak rendkívüli történelmi helyzetekben, s csupán néhány röpké pillanatra.²⁷

Ráadásul igen korán, már a francia forradalom radikalizálódása idején felszínre került az arendti értelemben vett politika sötét oldala is: az egyén szabad tetteinek és önmegvalósításának teret adó közösség helyét elfoglalta a végletes önátadást követelő hatalom, a közboldogság pedig olyan eksztatikus állapotba fordult, amelyben az individualitás teljesen háttérbe szorult, vagy akár meg is szűnt.²⁸ A végeredmény ismert: állami terror és gyilkos tömeghisztéria. A 20. századi totalitarizmusok pedig még pusztítóbbá fejlesztették ezt a perversitást, olyan újabb „találmányok” beépítésével, mint az antiszemitizmus, az imperializmus és az osztályharc.²⁹

S nincsen ez másképpen a civil mozgalmakban sem. Nem ritka, hogy a közszabadság és a közboldogság lázában égő közösség – kivált, ha még egy karizmatikus vezér is akad közöttük – elkezd szembefordulni a „szkeptikusokkal” és a „langyosakkal”, s lépésről lépésre átalakul totalitárius szektává. (Nem ez volt a jellemző, de voltak erre tendenciák minálunk is. Emlékszem például, hogy a – szinte csak szakkollégistákból álló – Fidesz-csoportunk egyik motorja azzal állt elő, hogy valahogyan szankcionálnunk kellene azokat, akik nem végeznek önszántukból elegendő közösségi munkát. [Tehát hogy tegyük kötelezővé az önkéntességet.] Aki pedig még ezek után is ellenáll, azt zárjuk ki.)

De nem azért nem tudok együtt haladni Arendttel a közboldogság permanenssé tétele felé vezető úton, mert ez veszélyes lehet. (Neki is vannak hasonló ötletei, mint az imént idézett Fidesz-aktivistának: A *forradalom* végén azt javasolja, hogy töröljük el az általános választójogot, és csak azoknak adjunk lehetőséget politizálásra, akik önként részt vesznek a helyi közéletben, s ezzel bizonyítják, hogy megvan bennük a közszabadság élvezetére való képesség és elszántság.³⁰) Egészen egyszerűen úgy gondolom, hogy ez a különös, eksztatikus állapot lényege szerint csak átmeneti és rendkívüli lehet. Olyan, mint az ünnep: csak akkor van értelme, ha vannak hétköznapok, amelyeket megszakíthat.

Felnőttem, felnőtünk, és éljük az életünket, úgy, ahogyan lehet. Újra jönnek a kényszerek, mi pedig mindig léptünk egyet, amikor kell. (Ahogyan azt Köves Gyuri elmagyarázza a *Sorstalanság* végén.) A régi élmény pedig fokozatosan elhomályosul, és a „szabadság” jelentése egyre üresebbé kopik.

Sőt, ha jobban meggondoljuk, beláthatjuk, hogy a szabadság voltaképpen nem is fér össze (inkommenzurábilis) a mindennapi élettel és annak logikájával. (Kant precízen megragadja ezt: a szabadság nem a fenomenon-, hanem a noumenonvilág ténye, vagyis nem evilágból való.) Mégsem volna jó, ha egészen elfelejtenénk, amit egyszer megtapasztaltunk. Ellenkezőleg: kötelességünk emlékezni, és amennyire tőlünk telik, mindenkit emlékeztetni arra, hogy a közszabadság létezett, tehát lehetséges.

JEGYZETEK

¹ „...az amerikai szóhasználat [...] »közboldogságot (public happiness) mond ott, ahol a francia közszabadságról beszél...« ...az amerikaiak tudták, hogy a köz szabadsága abban áll, hogy az emberek részt vesznek a közügyekben, és hogy az ezekkel összefüggő tennivalók egyáltalán nem terhesek, hanem olyan boldogságérzettel töltik el vállalóikat, amilyen sehol másutt nem jutna osztályrészükül.” Hannah ARENDT, *A forradalom*, ford. PAP Mária, Európa, Budapest, 1991, 155.

² Az alábbi néhány bekezdésben írtak és ezek folytatása az írás vége felé bővebben kifejtve, de másképpen súlypontosítva megtalálhatók a *Metafizika és politika között* című hosszabb esszémben is. SÜMEGI István, *Alanyi filozófia*, Savaria University Press, Szombathely, 2011.

³ ARENDT, *A forradalom*, i. m., 367. Az idézet forrását ld. SOPHOKLES, *Oedipus Kolonosban*, ford. Babits Mihály = *Uő Drámái*. Magyar Helikon, 1224–1227, 1970. Az általam főnt citált mondat azonban nem Babitsé, hanem Kányádi Sándoré, aki a *Sörény és koponya* című versében idézi ilyen szépen Szophoklész. Holmi, 2002/4.

⁴ ARENDT, *Mi a politika?*, ford. MESÉS Péter = *A sivatag és az oázisok*, Gond–Palatinus, Budapest, 2002, 59.

⁵ ARENDT, *A totalitarizmus gyökerei*, ford. BERÉNYI Gábor, BRAUN Róbert, ERŐS Ferenc, SERES Iván, Európa, Budapest, 1992, 616.

⁶ René CHAR, *A könyvtár lángokban áll*, ford. PARANCS János, Európa, Budapest, 1989.

⁷ ARENDT: *Mi a politika?*, i. m., 48.; *Uő, Múlt és jövő között*, ford. Módos Magdolna, Osiris–Readers International, Budapest, 1995. 18.

⁸ ARENDT, *A forradalom*, i. m., 319.

⁹ ARENDT: *Mi a politika?*, i. m., 65. Vö. hivatkozott írásom *Vita activa és vita contemplativa* című szakaszával és az ott szóba került Arendt-művek megfelelő helyeivel. SÜMEGI, *Alanyi filozófia*, i. m., 177.

¹⁰ Arendt szerint a modern forradalmak közösségei az események során vagy következtében formálódtak meg, míg a görög polisokat mint a politikára alkalmas tereket a már létező közösségek hozták létre. ARENDT: *Mi a politika?*, i. m., 65. Vö. ARENDT, *The Human Condition*, 5. fejezet, The University of Chicago Press, Chicago, 1958.

¹¹ Vö. ARENDT, *A forradalom*, i. m., 89.

¹² ARENDT, *Múlt és jövő között*, i. m., 12.

¹³ Ld. pl. Hanna Fenichel PITKIN, *Justice: On Relating Public and Private. Political Theory*, 9/3, 1981. August, 336.; Dana R. VILLA, *Arendt and Heidegger*, Princeton University Press, Princeton–New Jersey, 1996, 36.

¹⁴ Az 1987. november 2–3-i *velemi szakkollégiumi találkozó jegyzőkönyve*, kézirat. A találkozóról magnetofon-felvétel készült, amit a szombathelyi szakkollégisták nem sokkal később kézzel leírtak. A felvétel sajnos nincsen már meg, a kéziratok azonban megmaradtak. Ezekből egy szerkesztett válogatást a közeli jövőben várhatóan

közéteszünk a kőszegi Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete (iASK) kapcsolódó kutatásait publikáló *Daliás idők* című kötetben, valamint az intézet weboldalán.

¹⁵ Több kiváló írás is született kettőjükéről. BORBÁNDI Gyula, *Jászi és Bibó*, Új Látóhatár, 1959/1–2; BORSODY István, *Jászi és Bibó*, Új Látóhatár, 1980/2; GÁLL Ernő, *Jászi és Bibó: a dunai nacionalizmusok elemzői*, Korunk, 1990/1; LITVÁN György, *Jászi és Bibó = A hatalom humanizálása*, szerk. DÉNES Iván Zoltán, Tanulmány, Pécs, é. n. (A kötet az 1992-es szegedi Bibó-konferencia anyagát tartalmazza. Ld. *i. m.*, 8.)

¹⁶ KARINTHY Frigyes, *Balázs Béla = Így írtok ti*, Athenaeum, Budapest, é. n., 98.

¹⁷ Az 1987. november 2–3-i... *i. m.*

¹⁸ BÉKI Gabriella, *Szárszó '88*, Beszélő, 1988/3, 25.

¹⁹ Ld. *Fordulat és reform*. A Medvetánc 1987/2. számának melléklete.

²⁰ A szakkollégium történetét földolgozó interjúkban többen is elmesélik a történetet, és megmaradtak a kapcsolódó titkosszolgálati jelentések is. Vö. *Daliás idők*. Megjelenés előtt.

²¹ Az 1987. november 2–3-i... *i. m.*

²² Ld. SZABÓ Gábor, *Eseménytörténet helyett = Kollégium–Szakkollégium. Egy kis történelem*, Budapest, 1991, 83–88.

²³ ARENDT, *A forradalom*, *i. m.*, 303.

²⁴ ARENDT, *Múlt és jövő között*, *i. m.*, 19.; Uő, *The Life of the Mind–One: Thinking*, Harcourt Brace Jovanovich, New York–London, 1971, 202., 210. Ezen igen inspiráló időkonceptió mögött nyilvánvalóan ott van Nietzsche, Husserl és Heidegger.

²⁵ „Mi más volna ez, mint az a régi álom, amelyet a nyugati metafizika Parmenidésztől Hegelig az időtlen, helyhez nem kötődő érzékek feletti birodalomról, a gondolkodás számára legmegfelelőbb régióról álmodott?” – ARENDT, *Múlt és jövő között*, *i. m.*, 19.

²⁶ Talán azért nem, mert az előbbi az Örök Város iránti ősi vágy örököseként azonosította, s mint ilyet a jövőhöz (nem pedig a jelenhez) kapcsolta. ARENDT, *A forradalom*, *i. m.* Az időből való kilépés vágyáról értekeztem az „... így telik velünk az idő, rettenetesen és csodálatosan” című írásomban. Kortárs, 2019/5.

²⁷ Vö. ARENDT, *The Human Condition*... *i. m.*, VI.

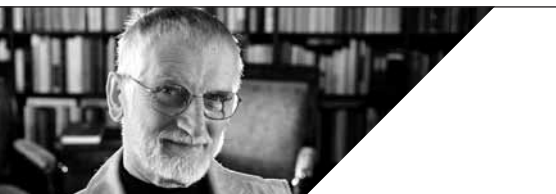
²⁸ Vö. ARENDT, *A forradalom*, *i. m.*, 307.

²⁹ Csupán a pontosság kedvéért szeretném megjegyezni, hogy *A totalitarizmus gyökerei* című vaskos könyvében, emlékeim szerint, sehol sem állítja Arendt, hogy a sztálinizmus és a náciizmus az athéni „politika” végletes eltorzulásai, és *A forradalom* vagy – a számunkra most releváns másik két munka – a *The Human Condition* és a *Múlt és jövő között* sem nagyon beszél arról, hogy a közszabadság és a közboldogság egyik lehetséges kiemelése a totalitarizmus. Az előbbi magyarázata világos és egyszerű: amikor *A totalitarizmus gyökerei* született (1951), Arendt még nem dolgozta ki a szóban forgó fogalmakat. Az utóbbié viszont már bizonytalanabb: úgy sejtem, hogy mind a három könyv elsősorban pozitív eszményként és megvalósítandó lehetőségként kívánta a figyelmünkbe ajánlani az antik politikát, s ezért nem taglalta kellő nyomatékkal a negatív eshetőségeket.

³⁰ ARENDT, *A forradalom*, *i. m.*, 365.

SIMON ENDRE, Nyár, 2013, linómetszet, papír, 40 x 44 cm

SZIGETHY GÁBOR (1942) Budapest

SZIGETHY GÁBOR

Egy korty magyar bor VII.

(Vesztergombi Kadarka) A remek borra jellemző-e, vagy az emberre, aki azt issza, hogy a jóízű kortyolgatás közben időben, térben gondolatai merre kalandoznak? Izgalmasabb, tartalmasabb élmény okosan gondolkodni a poharunkban csábítóan csillogó borról, vagy a remek borral lelkünket, szellemünket melegítve, izsítva izgalmasabb, tartalmasabb töprengeni a világ dolgairól, életről, halálról? Felejtést vagy megvilágosodást várunk a bortól? Menekülünk, amikor a pohár fenekére nézünk, vagy feltüzeltlen harcra készülődünk?

Borkóstoló társam ma este – 2021. augusztus 16-án – Csák János: sikeres üzletember, fordító, címzetes egyetemi tanár, hol itt, hol ott vezérigazgató, igazgatósági tag, elnök, 2011 és 2014 között hazánk londoni nagykövete. Negyedszázaddal ezelőtt baráti társaságban ivócimborám volt, ma *messziről* a barátom. A Vesztergombi Pincészet három Kadarkájának – 2017, 2018, 2019 – jó hangulatú beszélgetéssel fűszerezett élvezetes kortyolgatására készülődünk.

A világhírű angol bortudós, Hugh Johnson szerint a Kadarka: „Egészséges, megbízható, elfogadható vörösborok készülnek belőle Magyarországon.” Miközben nyitom a 2019-es csavaros palackot, elgondolkodom a kifejezés elegánsan goromba tartalmán: *elfogadható*. Hazánkban ivott Kadarkát a nagy tudású angol úr, vagy csak olvasott róla? Ha ivott: kinek a borát itta? Hol itta? Vásárolta? Ajándékba kapta? Egy Kadarka nem Kadarka. Ittam olyan Chiantit, amely nem volt *elfogadható*, de csak az a palack bor volt pocsék, nem a remek olasz Chianti.

Poharunkban ez a kétéves szekszárdi Kadarka igazi, kellemesen könnyed (12% alkohol) asztali bor; ízében parányi keserűség – szeretem. Csák János – másodszor töltök – mesél: éveken keresztül esténként mindig Kadarkát ivott, mindig olyan borász borát, akit ismert, mindig olyan bort, amelynek már járt a termőhelyén. Igen, ez a kétéves Kadarka igazi jóízű, jól iható asztali bor, mindennap boldogan innánk ebédidőben, egy pohárral a leves után, kettővel a főétel közben.

A harmadik pohár Kadarkánál tartunk.

Nagykövet korában tapasztalta barátom, hogy az angolok népszerű, mindennapi asztali bora a Clairette. Francia bor, Dél-Franciaországban valaha

sokfelé termelték, leginkább vermouthezt készítettek belőle – aztán hosszú időre elfelejtették. 2003-ban Hugh Johnson szerint „újjáéledőben van”. Nem tévedett: 2013-ban Angliában már közkedvelt, sokak által fogyasztott asztali bor.

Változik a világ. Hugh Johnson idő múltán beleszeretett a magyar borokba, legfőképpen a tokaji Furmintba. Diplomata barátom segítségével magyar állampolgárságot kapott. Befogadott magyar-ként hirdette immár a magyar borok nagyszerűségét.

Dugóhúzó, nyitom a második palackot: Kadarka, 2018. Selymesebb, mint az egy évvel fiatalabb, de János szerint abban volt valami füledt érzékiség (nem részletezi, mire gondol), én úgy érzem: az könnyedebben, csábítóbban, fűszerebben volt *kadarkás*. Ez... A fiatalabb bort (Vesztergombi Csaba barátom jóvoltából hűtőben a másik palack) szívesen iszom majd holnap délidőben, feleségem főzte, füstölt sonkával ízesített fejtettbab-leves után, a hároméves Kadarkát uzsonnára, friss-ropogós töpörtyűt rágcsgálva.

János visszakanyarodik az első borhoz. Nekem a hároméves borról a barátaimtól kapott („tegnap reggel még röfögött ez a disznó”), szájban olvadó töpörtyű jutott eszembe, Jánosnak a kétéves bort kortyolva – negyedik pohár – az Obama elnök tiszteletére 2011 tavaszán Erzsébet királynő által adott pompadús londoni fogadáson történtek.

Diplomáciai protokoll: az ebédre az USA nyolcvantagú küldöttségén kívül a meghívó és a meghívott ország közvetlen szomszédainak nagykövetei hivatalosak. Mexikó londoni nagykövete és a kanadai főmegbízott Amerikából, Európából az Európai Unió soros elnökségét betöltő Magyarország nagykövete. A Buckingham-palota díszterméből az ebéd után a társaság egyik fele jobbra, a másik fele balra indult el, hogy a hatalmas épületben a körfolyosón idő múltán mindenki mindenkivel szembetalálkozzon és kezet fogjon.

A királynő férje, Fülöp herceg, amikor megpillantotta a szembejövő Csák Jánost, elismerően „nyilatkozott”: *Gyönyörű a bajusza!* Barátom udvariasan bemutatkozott: *Magyarország nagykövete*. A herceg barátságosan mosolygott: *I love Hungary!* Nem meglepő: többször járt hazánkban, fogathajtóként versenyzett Kecskeméten, Szilvásváradon.

(Nemzetközi fogathajtó versenyeken nem minősül előnynek az arisztokrata származás.) Fülöp herceg, miután megtudta, kinek dicsérte meg a bajuszát, félrevonta a magyar nagykövetet, bizalmasan vallótóra fogta.

– Mondja, igaz az, hogy Magyarországon a reggelt pálinkaivással kezdik az emberek?

– Felség, ez nem szóbeszéd, ez kőkemény valóság – válaszolt udvariasan a nagykövet –, Pannóniában valóban sokak számára kezdődik pohárka pálinkával a nap.

Fülöp herceget nem elégitette ki a válasz, kíváncsi, újabb kérdés.

– Jó, jó, de hány pohárkával?

Mit válaszolt, arra már nem emlékszik a hajdani londoni magyar nagykövet. (Létezik pontos válasz erre a kérdésre?)

Dugóhúzó, nyitom a harmadik Vesztergombi Kadarkát. A 2017-es az előzőeknél súlyosabb bor (12,5% alkohol); mélylila csillogás a pohárban, orromban finoman távoli paprikaillat, árnyalatnyi fűszeres keserűség a szájban. Ez olyan *kedvelem* bor – minősítem a négyéves Kadarkát. A bort iszogatva János legszívesebben kolozsvári szalonnát falatozna, frissen sült fehérkenyérrel. Kamránkban akad kolozsvári szalonna, sült, füstölt, erdélyi császárhús, tegnapi fehérkenyér. Falatozunk, iszunk, beszélgetünk.

– Amikor kikerültem Londonba, a nagykövetségre – idézi barátom a múltat –, a fogadásokon a külföldi diplomatáknak borász barátaimtól „begyűjtött” borokat kínáltam, magyar borokat: Kéknyelűt, Furmintot, Kadarkát, Kékfrankost. Aztán amikor – végre! – a Külügyminisztérium Gál Helga borszakértő által rangos, fajsúlyos borokat küldött a külképviseletre a korábban megszokott alsó polcos italok helyett, már könnyű dolgom volt. Jó magyar borokkal itattam, bővöltem el a diplomatákat. Például Vesztergombi Kadarkával. A magyar bor személyes titkokat csalt ki a diplomata urakból. Megtudtam, hogy a brazil nagykövetnek magyar barátnője van. Kiderült: a japán nagykövet megszállott Puskás-ralongó, még azt a lábtartást is meg tudta mutatni – nem az első pohár Kadarka után –, ahogy Puskás Öcsi futott a pályán, maga előtt terelve a labdát...

Két palack és a tányérok már üresek. Négyéves Vesztergombi Kadarkát kortyolunk. Kíváncsisodom.

– János, ha már magadban, késő esti órán barátkozol ezzel a borral, milyen könyvet veszel le a polcról, mit olvasol?

Nem késik a válasz.

– Homéroszt! A borászok hasonlítanak Odüsszeuszra; mint az antik hős és világjáró, a magyar

borászok is sok mindenhez értő emberek: földművesek, pincemesterek, fogadósok, adószakértők, kereskedők, s a borászokban is, mint a kalandor Odüsszeuszban, van valami jófajta, büszke önértet, harcias rártartás. Minden borász „tudja”, hogy az ő bora a legjobb bor a világon!

Éjfélre jár, töltöm a bort, harmadik palack, az utolsó pohár.

Már nem a borról – a bor által hangoltan beszélgetünk. Barátom Szent Ágostont idézi: emberi létünkben roppant fontos a *vita activa* és a *vita contemplativa*, a cselekvő és a gondolkodó életvitel egyensúlya. Ideje van a töprengésnek, ideje van a cselekvésnek... Boldog az az ember, aki tudja, mikor kell töprengeni, gondolkodni, mérlegelni, s mikor cselekedni, harcolni, teremteni. Élete olyan, mint ez a bor: kiegyensúlyozott, harmonikus, boldogságos.

Már éjszaka van. Apámtól örökölt, születésem évében, 1942-ben nyomtatott régi könyvet emelek le a polcról: *Szent Ágoston vallomásai*.

„Nem üres az idő, nem gördül át tétlenül érzéseinken; csodálatos dolgokat művel lelkünkben. Íme, napról napra jött és tovatűnt, és amint jött meg távozott, új képeket s új emlékeket oltott belém. Így lassanként bekapcsolt a régi örömeimbe...”

Még éjszaka van. Hajnalig olvasok.

(Tokaji Furmint) Magyar borok múltjában, jelenében jártas író barátom, Ambrus Lajos szerint: „A Furmint végül is olyan, mint egy Beethoven-zongoraszonáta: minden megvan benne. Mélység, koncentráció és az idő emlékezete. S különösen a szenvedélyes szólamvezetés képessége. Én a jó Furmintban még meditációs titkokat is érzékelek...”

Az első, már őszillatú nyári este 2021. augusztus 23-án. Keményné Koncz Ildikó, a Pannónia Női Borrend tiszteletbeli nagymestere, a Magyar Bor Akadémia főtitkára társaságában tokaji Furmintok kóstolására készülünk. Pontosabban: furmint-mámorú baráti beszélgetésre.

(Beethoven: *Sonata pathétique*, c-moll, 1. tétel: *Grave, Allegro di molto e con brio*. Súlyosan, nagyon vidáman, élénken.)

Elsőként Áts Károly ötvenéves tőkékről szüretelt szőlőből készült bora – Szent Tamás Furmint, 2018 – csillog rótsárgán a poharunkban. Ez a bor súlyos, vidám, élénk, nagyon koncentrált, összefogott. Hasonlít a barátomra: súlyos, vidám, élénk. Nem hasonlít a barátomra: nagyon koncentrált, összefogott. Órák múltán úgy ítéljük meg, hogy az öt kóstolt bor közül ez a Furmint a legharmonikusabb. Belegömbölyödöm a hároméves Áts Furmintba: békét teremtem bennem.

(2. tétel: *Adagio cantabile*. Lassan, énekelve.)

Nyitom a következő palackot: Ferdinánd Pincészet Padihegy Furmint, 2016. Igazi meglepetés: sűrűbb, sötétebb, mint az előző bor, idősebb két évvel, már nem fiatal, még nem merengően nagykorú. Arra gondolok: húszéves vagyok, állok egy szakadék szélén, vonz és szédít a mélység, de át akarok jutni a túlsó partra.

(3. tétel: *Rondo, Allegro*. Tánclépésben, vidáman.)

Bihari Ákos Ferdinánd kamaszkorában régész akart lenni, de mint örvény ragadta magával a családi hagyomány: 1563 óta él Mádon a Bihari család, minden férfi tagjának második neve Ferdinánd, évszázadok óta művelnek szőlőt, készítenek bort. Amit most kortyolunk, a szakértő szerint – aki még 2017-ben hordóból kóstolta – „citrusos és grapefruitos karakterű bor”. Ildikó úgy gondolja: kicsit sok a sava, ezért nem igazán harmonikus. Arra gondolok, hogy ez a bor 1563-tól 2021-ig ívelő, képzeletben létező, szakadékokat átívelő híd, összeköti azt, ami volt, azzal, ami van. El kellene utazni Mádra, a fiatal gazdával borozgatás közben cserélni eszmét múlttól, jelenről, jövőről, álmokról, borokról...

(Beethoven: *Mondschein szonáta*, cisz-moll, 1. tétel: *Adagio sostenuto*. Igen lassan, kímérten.)

Árvey Tokaji Birtok Furmint, 2016 – az álmodozások bora. Igaza van az angol bortudós Hugh Johnsonnak, a „Furmint nagyszerű karakterrel rendelkező fajta, Magyarország védjegye a tokaji aszú fő szőlőfajtájaként, illetve ragyogó, erőteljes, almás ízű asztali borként egyaránt. Nagyszerű ízek, savak és tűz.” Ildikónak már az első kortynál fehér húsú, ezerízű halételek jutnak eszébe. Olvasom a palackon a borász üzenetét: „Az igazi titok a kövekben rejlik. Boraink a dűlőinkben található kövektől kaphatnak egyedi karaktert, arcot, egyéniséget.” Négy éve ittam Árvey János lánya, Angelika társaságában 2015-ös Istenhegy-dűlő Furmintot; úgy emlékszem, kovakő illata volt.

Egy korty Árvey Birtok Furmint, 2016: ha értenék az ásványokhoz, meg tudnám mondani, de nem értek az ásványokhoz, ezért nem tudom megmondani, hogy ennek a bornak milyen kövekből, kőzetekből, ásványokból, földben rejtőző fémekből származik az illata. Bölcselkedés nélkül, jóízűen iszogatom a bort: testemben-lelkemben *áldás, áldomás*.

(2. tétel: *Allegretto*. Gyorsacskán.)

Ildikó mesél: Árvey János ma alig rendelkezik modern szőlőfeldolgozó berendezésekkel, a semmiből hozta létre a csodát. Egyetértek dunántúli íróbarátommal, pompás ez a Furmint: *minden megvan benne*.

A borász vallomása 2001-ben: „Célunk, hogy visszatérjünk a történelemhez és a hegyaljai hagyományokhoz. Így alakult ki a hétfürtösségünk.

Visszaszámoltam, hogy régen mennyi bor termett egy hektáron, és az mennyi szőlőnek felel meg. Eszerint egy mostani kordonos szőlőtőkéen hét fűrtöt kell meghagyni ahhoz, hogy koncentrált, jó bort adjon. Rendkívül koncentrált bort szeretnénk, minél egészségesebb és a lehető legzamatosabb szőlőből.”

Az Árvey birtok 2000-ben 25 hektár, 2003-ban már 80 hektár, ma 14 hektár.

(3. tétel: *Presto agitato*. Gyorsan, izgatottan.)

Fájdalmasan elégikus zongorafutamok egymásra tornyosuló, újra és újra a végtelenbe induló hulláma: a borász kalandos életútján töprengnek; szakértők úgy mondják: meditációs titkok labirintusában bolyongok. Egyszer fent, aztán lent, aztán fölfelé... A semmiből is lehet – hit, tehetség, szakértelem – csodát teremteni: „A dogmákkal nincs mit kezdeni. A bor élőlény.” Kortyolom a csodát: Árvey Tokaji Birtok Furmint, 2016.

(Beethoven: *Appassionata*, f-moll, 1. tétel: *Allegro assai*. Nagyon gyorsan.)

Negyedik palack, a 2002-ben alapított Kikelet Pincészet bora: Tokaji Furmint, 2014. Miközben nyitom a palackot, Ildikóval lelkesedünk: Berecz Stephanie – „Kikelet lett a pince neve, mert számkra ez jelenti a *tavaszi robbanását, az újjászületést*” – remek borász, megnyerő személyiség, hajdan francia, ma már tokaji magyar.

1994-ben jött Berecz Stephanie munkavállalóként Magyarországra, 2002-ben már *ittthon* volt hazánkban. „Akkor dőlt el, hogy letelepszem itt, amikor megismerkedtünk és egymásba szerettünk a leendő férjemmel. Gyerekünk is született már, és én szeretek itt élni. Olykor előbb mondom azt, hogy tokaji vagyok, mint hogy francia. Hiába: ha valahol letelepszünk, egy ideig nehéz, de utána megszokjuk, és gyökeret eresztünk.”

Ez a Furmint valóban *kikelet*: szenvedélyes varázslás, izgalmas lüktetés, bennünk születő napfelkelte. Mélyből a magasba, magasból a mélybe: mint Beethoven világromboló, világépítő, szenvedélyesen száguldó futamai, úgy hullámszik bennem ez a bor. Kicsit sok benne az alkohol? Igen. Elbűvöl az illata? Igen. Ittam már ennél izgalmasabb bort? Igen. Boldogan kortyolom most ezt a Furmintot? Igen. *Carpe diem!* – írta kétezer éve Horatius, álmodta magyarul kétszáz éve Berzsenyi Dániel: *Légy vidg, légy te okos, míg lehet, élj s örülj*.

Ürülnek a palackok, szalad az idő.

(2. tétel: *Andante con moto*. Lendületesen lépegetve.)

Ma este az utolsó bor: Szepsy Úrágya Furmint, 2017. Súlyos ital (14% alkohol), az Úrágya-dűlőt illik tisztelettel emlegetni. Úrágya: az idő emlékezete.

Mindkettőnk nyelvét megoldja a sokadik pohár Furmint.

Ildikó évtizede mint a Magyar Bor Akadémia új főtitkára tájékozódni akart a tokaji borvidék „személyi” titkairól. Találkozót kért Szepsy Istvántól.

– Mádon, kilenc órára várom, fél tizenegykor sajnos indulnom kell Budapestre – hívta baráti beszélgetésre Szepsy István a főtitkár asszonyt.

Ildikó egy órán át hallgatta a nagy rangú borász lebilincselő elbeszélését a különleges tokaji talajokról, a földben rejtőző ásványdús kőzetekről, az itteni napfény erejéről, a domboldalak fénygyűjtő dőlésszögéről... Tíz órakor a főtitkár asszony figyelmeztette a borászt, hogy hivatalos ügyeit intézni indulnia kellene a fővárosba. Szepsy István javasolta: nézzenek szét a különböző dűlőkben. Szétnéztek: Úrágya, Betsek, Király... Délután 4 órakor Ildikó emlékeztette a szenvedélyesen mesélő kedvű borászt, hogy nagyon éhes, ideje lenne megebédelni. Megébédeltek.

(3. tétel: *Allegro ma non troppo*. Vidáman, nem elsietve.)

Mesélek én is. 2003 tavaszán hivatali szobájában találkoztunk Szepsy Istvánnal. Napsütötte délután volt. Kölcsönösen tartózkodó, udvarias üdvözlés, bemutatkozás után, mielőtt leült volna, könyvespolcához lépett a borász, leemelt egy akkoriban megjelent vaskos könyvet – *Tokaj. A szabadság bora* –, és nekünk ajándékozta.

– Ez a könyv jó kalauz – mondta –, ha valóban meg akarják ismerni a világ legcsodálatosabb adottságú borvidékét.

Lenyűgözött az a természetes őszinteség és megfellebbezhetetlen felsőfokhasználat, ahogy Tokajt a világ legcsodálatosabb adottságú borvidékének nevezte. Négy órakor kopogtattunk az iroda ajtaján, négy óra tíz perckor kezdett el mesélni a borról, szőlőről, talajfajtákról, kőzetekről, Tokaj történetéről.

– A csupa kő hegyoldalban terem a legjobb szőlő, mert ott a tőkének meg kell harcolni az életben maradásért, nagyon mélyre kell ásnia magát a talajban, küzdenie kell az életben tartó vízért, ásványokért...

Elbűvölten hallgattuk. Hat órakor hirtelen eltörte a mondatot, ránk nézett.

– Elnézést, gondolom, valamit kóstolni is szeretnének. Elszaladt az idő... akkor most talán menjünk le a pincébe. Mentünk, kóstoltunk – sötét este indultunk álmodozva hazafelé.

Az utolsó korty négyéves Úrágya Furmint.

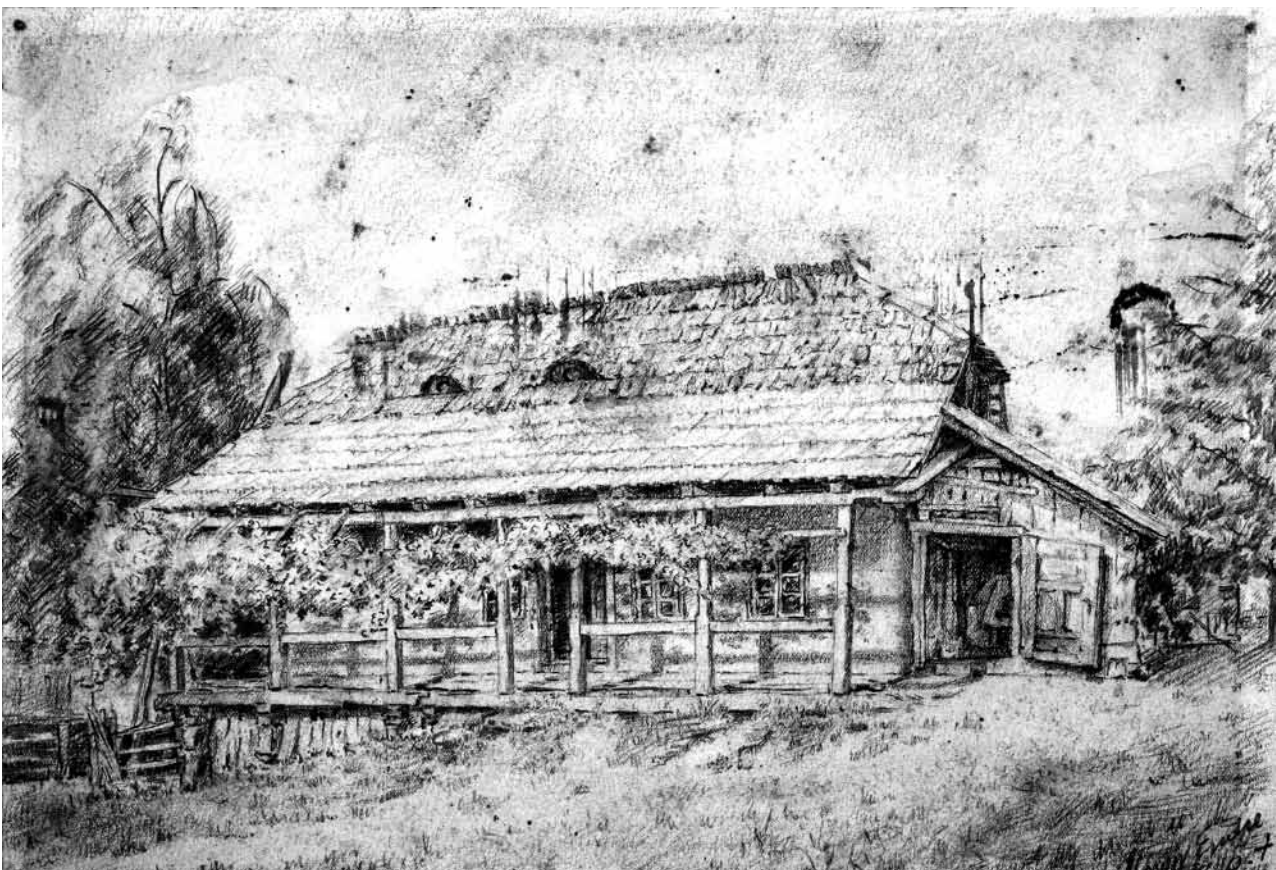
Az *Appassionata* utolsó futamai.

A zenetudós Szabolcsi Bence bölcs gondolata: „Beethoven zenéje részt követel az életből, fellázít, megráz, megríkat és megkacagtat, magadba térít és harcba küld: állást foglal, cselekszik, harcol minden pillanatban.”

A Furmint végül is olyan, mint egy Beethoven-zongoraszónáta. Szenvedélyesen kényszerít töprengésre, mélységekbe ránt, múltunkat idéző titkokat tár fel bennünk, és szembesít földi időnk múlásával, elmúlásával.

Muzsika. Bor. Furmint. Beethoven.

Néhány perc örökélet.

SIMON ENDRE, Nagypapám háza, 1951, ceruza, papír, 21 x 30 cm

GRÓH GÁSPÁR (1953) Budapest

GRÓH GÁSPÁR

Tóth Erzsébet: Kínai legyező

Nap, 2021

Tóth Erzsébet, azaz Erzsi olykor főlív telefonon. Máskor meg én hívom fel őt. Jókat beszélgetünk, többnyire ő bontja a vonalat, mert egy költő tudja, hogy mit mikor kell abbahagyni, legyen az beszélgetés vagy vers. Azt is tudja, hogy egyszer majd az életet is abba kell hagyni, de azt az élet dönti el, mikor. Az itt a csapda, hogy meghalni csak az tud, aki él. Nem ebből következik, de ezzel függ össze, hogy ez a kötete, sok más tudomásulvétellel, nagyon szomorú. Sőt, keserű. Mint a világ, a gőzeivel és a gázaival. Azt még valahogy el lehet, mert el kell fogadni, hogy végesek vagyunk, nemcsak térben, időben is. De az elfogadhatatlan, hogy a (relatív, praktikus) végtelennek gondolt, egyetemes emberi lét és földi világunk is gyors süllyedést mutató, leszál- ló ágba kerül. Mert a világnak rossz párái vannak. Pedig valaha éppen a párázata volt a legszebb. Vagy a legérdekesebb, mint Mészöly Miklós távoli moz- donyának szilárd anyaggá változott füstje.

Most meg csak nézünk nagyokat.

Tóth Erzsébet *Kínai legyező* című új kötetének címszereplője egy egzotikus, valaha Európában is divatos divattárgy, metafizikai szinten Kosztolányi kínai kancsójának rokona. Ez a kancsó, vagy inkább valami vázaféleség, egy lecsúszóban lévő (azaz már lecsúszott) házaspár egyetlen értéke, amely- hez családi örökség lévén is ragaszkodnak. Hogy pontosan mennyit ér, nem tudják, de sejtik, hogy so- kat. Annyit, amennyiből egész életüket meg tudnák újítani. A régi, szebb időkből egy roppant gazdag bar- rájuk is megmaradt, aki időről időre meglátogatja őket. Ezek a látogatások ugyanúgy részét jelentik méltóságuk őrzésének, mint a kínai kancsó. Egy al- kalommal látogatójuk eltöri a csodavázát, amikor már elszánják magukat, hogy eladják, és arról ál- modoznak, hogy árából miként emelkedhetnek vissza oda, ahonnan a történelmi nyomorúság leta- szította őket. A kínai kancsó romjai és emléke fölött arról fantáziálnak, hogy miként fogja kárpótolni őket barátjuk, akinek tudnia kell, mekkora kárt oko- zott. És hogy a jóvátétel reményeik szerinti össze- géből miként alapozzák újra az ő szintjükön nyomo- rúságosnak mondható életüket. De nem történik semmi: a gazdag barát egyszerűen elfelejtkezik ar- ról, hogy mekkora kárt okozott. Az is lehet, fel sem

tűnt neki, hogy e szegények utolsó kincsét semmi- sítette meg. Ami másnak utolsó esélyt ígérő érték, neki semmiség. Más tragédiája neki bagatell ügy.

Tóth Erzsébet kínai legyezője valamiképpen ugyanaz, mint a novella kínai kancsója. Jelképe va- lami nagyszabású létezőnek, a létnek, az életnek. Amit az idő összetör, és nem ad kárpótlást érte. A mi véges tragédiáink az örök idő dimenziójában jelentéktelen ügyek. Ennek a versnek egyetlen köz- vetlen motívuma sem idézi a Kosztolányi-novellát, mégis valamiként az a közérzet kísért benne, ami Kosztolányi egész írói-költői világát belengi. (Elvég- re ő írta, hogy „ha halál nem lenne, művészet sem lenne”). Az időnek nem számítunk, nem veheti ész- re, hogy elveszi tőlünk, akiket szeretünk, amiben bíztunk. Apát, anyát, szerelmet, tisztességes szív- működést. Aztán elvesz-elvisz minket is. Miközben egyre csak készülődünk az életre, az igazira, és közben kiderül, hogy az élet ez a készülődés volt. Egyebek közt a legfontosabbra, amiről a kötet leg- fájdalmasabb sorában Tóth Erzsébet azt írja: „nin- csenek tapasztalataim a boldogságról” (*Lesz egy reggel*). Ez is egy olyan vers, amit talán nem muta- tott meg édesanyjának...

Leginkább erről a hiányról szól Tóth Erzsébet kötete, egy hiányzó érzés köti össze verseinek sok- szor egymástól távolinak látszó világát. Ez nagyon valóságos, konkrét témákban mutatkozik meg: köl- tészetének tárgyai tudatosan és sokszor sokkolóan köznapiak. Újsághírek, vírusveszély, a technika cso- dás új eszközeinek a hazugság (vagyis az elnyo- más) szolgálatába állítása, a megelőző napok kime- rültsége okán átaludt karácsonyi vacsora. Vagy ép- pen az a szörnyű üresség, amikor egy ismeretlen zsarnok le akar részegedni az emberben. Ezek a té- mák nem egyszerűen hétköznapiak, néha ugyan azok is, de fontosabb, hogy Tóth Erzsébet költészet- be emelt közérzete egyúttal köz-érzet: bárki által átélhető és többnyire át is élt helyzetek. Sorolhatók tovább is: betegségek, elvesztett vagy elveszőben lévő szülők, elemi fájdalmak, a magány, ami az iro- dalomban már sok százados közhelynek számít, mégsem az, csak annyira, ahogyan minden élet és halál is közhely, hiszen elmúlunk mindannyian, de nekünk az az egyetlen életünk és halálunk. Nem

közhely, hanem egzisztenciális egyediség, más a mi időnk, mint az az Idő, amely úr mindenkiben. Ezért mondja Tóth Erzsébet: „rengeteg órá van, pontosabban ilyen-olyan időmutató szerkezetek, csak időm van kevés” (*Madárbosszú*).

Tóth Erzsébet az egyik vagy talán az első költőnk, aki tüntetően él a vers publicisztikus szintjének felstilizálásával, és úgy tesz, mintha a verset szállítaná le a publicisztika közelébe – miközben azt bizonyítja, hogy a mindennapok elemi tényeinek nemcsak lehet, hanem van is metafizikai távlata. Csak éppen meg kell élni. Akik még a pártállamban nőttek fel, és abban kellett magukat megkeresniük, azok számára magától értetődött, hogy minden többet jelent, mint ami. Eget kereső szabadságvágy lehetett egy ünnepi fehér ing viseletében, egy gyertyagyújtásban, egy tétova mozdulatban, egy költeményben. „A vers kiáltvány volt, / a kiáltvány verssé olvadt” – írja Tóth Erzsébet, hogy hozzátegye: „Az utcán utolsó lélegzetével / tányér levesért koldul a szabadság” (*Vér*). Vagyis ezekben a versekben ugyanaz az emelkedett közéletiség jelenik meg, ami a *Hidegbéke* című prózakötetében is. Csak közben valahogy ez a szenvedély is mintha magára maradóban volna. Mondhatja erre a ma gyermeke, aki szerencséjére nem élte meg a kiszolgáltatottság korát, hogy ugyan, minek erről beszélni: ma korlátlanul, tét nélkül élheti a szabadságát mindenki. Csakhogy nem tudja, mi a szabadság. Ahogyan nem élheti meg a jóllakás élményét az, aki nem éhezett. Aki tudja, mit jelent vágyani a szabadságra, zavarban van, ha az utána jövőknek arról beszél, mit jelentett a szabadsághiányos élet, hiszen még abban sem lehet biztos, hogy sajnálja vagy irigyelje azokat, akiknek erről magyaráz. Az viszont így is szíven üti, hogy a szabadságba születettek oly természetesnek veszik az elnyomás hiányát, hogy nem tudják, mit jelent vágyani a szabadságra. Nincs akaratuk arra, hogy szabadok legyenek, így aztán a forradalom golyónyomait viselő házakon nincsenek ott az emlékezés zászlói. De Tóth Erzsébet le meri írni: „Ha lenne merszem felvágni az ereimet, / és biztos lehetnék benne, / hogy piros, fehér, zöld vér csöpögne onnan, / felajánlanám a zászlógyártóknak” (*Hol vannak a zászlók?*).

A kötetnek azonban csak egyik része ez a bátran vállalt tartalmú közéletiség. Ami egyáltalán nem szívderítő. Igazán fájdalmasak azonban a nagy elmúlás-versek. Tudjuk, hogy a magyar költészet a kezdetektől a halál közelségével jegyezte el magát, se szeri, se száma szebbnél szebb és mé-

lyebbnél mélyebb elmúlás-verseinknek. Tóth Erzsébet is csatlakozik ehhez a vonulathoz. Szívszorítóan szépen emlékezik meg az elvesztett apáról (*Nincs többé, Exit*), és rettegő szeretettel ír a már elköszönőfélben lévő édesanyja közelgő búcsújáról: „Meghalok, kislányom. / Mondja Anyám köszönés helyett a telefonba. / Mi lesz velem, ha te meghalsz?” – mondja és kérdi (*Emberi számítás*). A saját elmúlás küszöbén megélt halálközeli élményeknek van egy köznapibb, fájóbb fajtája: mások halálközelségének „élménye”. Ezt rögzíti kivételes érzékenységgel Tóth Erzsébet nagyon idős és beteg édesanyjához való viszonyáról tűnődve, azért nem idézem, mert legszívesebben az egész verset ide írnám, azért nem teszem, mert helye lesz minden anya-verseket közreadó antológiában (*Gyerekségek*).

Élhetünk bármennyi függésben, de igazán csak egyetlen, megfoghatatlan zsarnoknak vagyunk kiszolgáltatva: az idő minden másnál kegyetlenebb diktátor. Elvitet végül mindenkit, stílszerűen nagy, fekete kocsikkal... De a költészet vele szemben is szabadságharc: ettől is simul mindig olyan természetesen össze Tóth Erzsébet költészetének közösségi és személyes világa. Nem jó észrevenni, hogy az idő múltával az ő generációja (a generációnk) is eljutott oda, hogy az elmúlás nemcsak a másoké, nemcsak elvont költői téma, hanem velünk lévő, napi kérdés. Az idő nem nyit vitát: marad elfogadhatatlan, legfőbb parancsának tudomásulvétele: „nem élhetek már sokáig, tudom” (*Nincs válasz*), de azért kis győzelmeket a vesztesek is arathatnak: „Azokban a nyarakban más volt a szatyorban, más volt az

agyban / az öröklét fénye vont a bőrömet, / és volt, ami volt, az élet ragyogott, mint az Isten” (*Mindenki, aki él*). És ez akkor is visszavonhatatlan, ha költőként el kell sorolnia az irodalom világából elszenvedett személyes veszteségeit, Kormos Istvántól Csoóri Sándoron át Esterházy Péterig (sokkal többek neve áll ebben a felsorolásban, csak jellemzőként emeltem ki hármójukat): „velük éltem, velük voltam fiatal és öreg” –

mondja (*Ha még élek*). Így nem is kell súlyosabb egészségi gond ahhoz, hogy nehezebben viselhető hőségnapokon felmerüljön a kérdés: „próbálgatod-e olykor a halált? / hogy elég kemény lesz-e a koporsó neked?” (*Te mit csinálsz ilyen napokon?*), vagy ártatlanul ábrázoljon „betegutakat”.

Ilyen korban élünk, saját életünket és az emberiség mai korszakát tekintve is. Tóth Erzsébet gyermekkori vidék-, azaz ebben az összefüggésben ter-

mészetélménye is rendre ezt súgja. Amikor azt kérdezi, hogy „el tudod képzelni az ember nélküli Földet? / a magukra hagyott égtájakat?” (*Borsóevők*), akkor érezhetjük, hogy a kérdésbe rejtett szorongás mögött egyszerre van ott a nélkülünk is tovább keringő Föld további útjára való kíváncsiság és a mai útján veszte felé törtető emberiség sorsa miatti aggodalom.

Hiteles beszámoló ez a kötet a tágabb értelemben vett ezredforduló közérzetéről, sok-sok költői telitalálattal, maradandó versekkel. Amennyi rosszról tudósít, annyi jót lehet róla mondani. Tóth Erzsébet megerősít minket Füst Milán (a kötetben is idézett) igazában: „A költőt nem kritizálni kell, hanem szeretni.” Ezért aztán olykor felhívom Tóth Erzsit telefonon. Vagy ő hív fel engem.

OLÁH ANDRÁS (1959) Mátészalka

OLÁH ANDRÁS

Tóth Erzsébet: Kínai legyező

Nap, 2021

A múltba fordulás, az emlékek keresése, felelevenítése természetes tulajdonsága az embernek. Különösen, ha beszűkül a megélhető jelen. Ha elsorvad, kiüresedik. Ha kikopnak belőle azok a dolgok, amik az otthonosságot, az örömet, a kapaszkodót jelentették.

Az élet folytonos remény és örökös készenlét. Minden pillanatban a startvonalon állunk, a cél felé tekintünk, nekirugaszkodunk. Néha azonban viszszafejezzük a rajtot. Mászor pedig mi állunk félre sérülten, kifecskedett bokával, levetett cipővel.

A hétköznapiak könnyen eltorzulhatnak, fájdalmas arcot ölhetnek, különösen, amikor a veszteségeinket kényszerülünk számba venni. Ezzel szembeül Tóth Erzsébet is, amikor a koronavírussal terhelt magány könyörtelenül kibillent a megszokott ritmusból.

Verseinek témái a mindennapok valós problémái körül forognak: betegség, elmagányosodás, családtagok és barátok elvesztése.

Kötetének első ciklusa (*Betegutak*) ennek a hangulatnak ad teret többféle árnyalatban is. A vírushelyzetből fakadó kényszerű bezártság felerősíti a hiányérzeteket. Írásaiban többször felvillan az elveszített édesapa és a halálra készülő édesanya alakja.

Az anya – szerepénél fogva is – a törekenységet kellene, hogy magában hordozza, míg az asztalosműhelyben edződő, kertjének fáit gondozó apa a stabilitást, a megmaradást. A sors azonban más dramaturgia szerint működik: átírta a szerepeket. Az apa vált védtelenné – szinte megemészthetetlen hiányt teremtve hátrahagyott „nincsekkel”: „nincs már / hogy ki vágja le a körmét a haját // ki borotválja meg / ki mossa meg a lábát / kinek mondja

többé: jól van kislányom / ki látja majd az utolsó könnycseppet / kigördülni a szeméből / ki fogja letörölni” (*Nincs többé*).

A valamikori látszólagos távolságtartás („fiút szeretett volna / de mi lányok lettünk / csak zavarunk a gyalulásban / ahogy a lába körül térferegünk // fürödtünk a szőke faforgácsban”) szerető közelséggé simul, ami elviselhetővé teszi még azt az abszurd helyzetet is, amit a kórházban elkallódó személyi igazolvány körüli hercehurca teremtett. Így válik kerekké a történet: mintha ez a karcos pillanat is az apa lényéből fakadna – „halála első napjaiban hű volt önmagához: / bonyodalmat okozott” (*Exit*).

Az az igazán szép, ha mindenhez, ami velünk marad, emlékek kötődnek. A gyászhoz is. Addig létezünk, amíg emlékeznek ránk. Amíg van, ami emlékeztessen. A szerző bármerre tekint, ilyen emlékekre bukkan: „kinézek a hideg, elhagyatott kertre / a diófa mintha kilenc botjával / éppen utána indulna” (*Nincs többé*).

A karanténhelyzet átszabta az életünket. Tóth Erzsébet is nehezen élte meg a magányérzetnek ezt a természetellenes megsokszorozódását: „Konzervet eszem, konzervet nézek, / konzervben álmodok, konzervben élek” (*Vírus idején*). Az éjszakák különösen kegyetlenek: „Ismerős, nyirkos fátyol borul rád / a lepedőt csavarni lehet / savanyú angyalok hagyták itt nyomaikat /.../ forró, száraz ágyért imádkozol / sivatagi homokfürdőért / belső szivacsért / ami felissza átkos nedveidet” – írja a kötet címadó versében (*Kínai legyező*).

Mindenre fel lehet készülni, csak a reménytelenségre nem. „Van húsz arcmaszkom, tíz üveg fertőtlenítőszerem, / mindig az alkalomhoz igazítva. / Csakhogy nincs alkalom” (*Álomveszély*). A kilátástá-

lanság lélekmérgező. Ilyenkor fölbillennek az arányok. Fájnak a meg nem történt dolgok is. Sajognak az elmaradt érintések, ölelések. Mintha minden kitöltődött volna, ami jó, és a hangsúlyok a negatív töltetet erősítenék. Ezt fogalmazza meg a *Lesz egy reggel* című versben, ahol a címre meglehetősen pesszimistán reflektál a költemény első sora: „én azt már nem élem meg”. Mindezt tovább mélyíti azazal kijelentéssel, hogy „nincsenek tapasztalataim a boldogságról”. A borúlátásra ráerősít a járvány okozta félelem. Sürgető cselekvésre ingerli. Mintha a következő pillanat az utolsó lenne: „És persze minden szál cigarettát el kell szívnom alvás előtt, / mert az lenne a legkínosabb, ha maradna egy szál: / dohányzás közben érte a halál” (*Álomveszély*).

Ezt a kiszolgáltatottságot írja körül a *Valaki szomjazik* című vers is, ahol az alkohol jelenik meg egyetlen társként. Barátként és ellenséggként egyszerre: „Borfoltok a monitoron, az asztalomon, / a szőnyegen, kétségtelen: / valaki itt randalírozott. / Az volt, aki évek óta ott ül bennem, / a beteg, szomjas, sunyi terrorista, / és nem tudhatom, mikor fog újra robbantani. / A rendőrségre nem mehetek, orvoshoz sem. / Egyszerű ez, mondják: maga alkoholist. / Pedig nem. Hidd el.”

Persze megkönnyítené a dolgot, ha felélednének a kapcsolatok. Ha találkozhatna a barátokkal, ismerősökkel. Ha leülhetnének egy presszó teraszán vagy egy padon a ligetben, és kibeszélhetnék a feszítő kérdéseket. De most bezárkózott a világ. „Mi a legnehezebb?” – teszi föl a kérdést. – „Fölvenni valamelyik telefont, / a vonalast vagy a mobilt, / és aztán eldönteni, / hogy kit akarsz hívni, / és mit is akarsz mondani neki?” Mert nem mindegy, ki van a vonal túlsó végén, és nem minden mondható ki anélkül, hogy látnánk a másik tekintetét. A reakciót. Épp ezért olykor az okoz megkönnyebbülést, ha a másik nem reagál a hívásra, nem veszi föl a készüléket. Mert akiket igazán hívni szeretne, valójában már nem élnek, pedig „velük lenne a legizgalmasabb beszélgetni” (*Nehéz*).

Ironikus felhangú szerepverseket olvashatunk a következő ciklusban (*Mondén*). Ám ezekből az írásokból is a magányérzet csendül ki. Kiderül, hogy a magánynak többféle árnyalata van, s hogy a luxusmagány is magány. A legfrappánsabban erről a *Díszállat feleség* című költemény árulkodik: „dísz vagyok naná / ki ne lenne büszke erre / meg még feleség is // amikor annyi a szingli”. Ám erre rögtön reagál a következő versben a másik oldal, amelyik a tényleges egyedüllétre irányítja a figyelmet: „Elkelt mind, mire a piacra értem. /...// Elfogytak az eladósorban lévő férfiak. // A feleségek közt nem akartam válogatni, / szétdúlni csalá-

di békét, meghitt mérgeket...” (*Férjek*). Innen nézve még fájdalmasabb és fenyegetőbb az egyre közeledő kérdés: „És ki simogat majd, ha halállal nézek szembe?”

Korunk másik iszonyatával is szembesíti az olvasót Tóth Erzsébet, amikor a csúcsra járatott befo-lyásolásról, az értelem megbénításáról, a vélemény szabadság eltorzításáról ír: „Tényekről csak magad tájékozódhatsz, / hiába ismered J. L. Borges lexikonját az eleve lehetetlen dolgokról. / Ő már régen élt, nem ismerte a véleményvezéreket. / A tényeket most a vélemények helyettesítik” (*Féknýúz*).

A záró ciklus (*Sziromszárnyakon*) versei visszakalauzolnak a veszteségekhez. Előtolakszanak az emlékek homályából az egykor volt barátok, pályatársak és a nagy öregek is, akik kezüket nyújtották annak idején az ifjú nemzedéknek. Keserű felhanggal zárul a vers: „...velük éltem, velük voltam fiatal és öreg, / meghaltak sorra. / Valami baj lehet velem, ha még élek” (*Ha még élek*).

De vannak élő veszteségek is. Sokkoló élmény a halálra készülő anyával való kapcsolat. „Meghalok, kislányom. / Mondja Anyám köszönés helyett a telefonba” (*Emberi számítás*). Az emlékeibe zárkózó szülő már semmit sem érzékel a környezetéből. Plasztikusan ábrázolják ezt az alábbi sorok: „Nemrég odaadtam neki egy régi könyvem, / pár nap múlva ugyanúgy / feküdt az ágyon mellette, / mint mikor odatettem. / Ott haldokolnak együtt. / A verseim együtt halnak vele. / Csak a régi életéből emlékszik valamire. / Az idő elillant belőle.”

A leépülés, a valósággal való kapcsolat elvesztése megrázó erejű a külső szemlélő számára is: „úgy hagytam ott Anyámat / testvéremnél / mintha a gyereke lenne /.../ most érzem / milyen lehet / ha valakinek van gyereke / örökös félelem lehet / testem nehéz lett / mintha szültem volna / gyereke nem lett / hát anyát szültem” (*Gyerekségek*). Egymást erősítik az egymásra rajzolódó fájdalmak.

De a halálnak is vannak szépségei. Ilyen pillanatot ragadott meg a költő Tandori Dezső temetésén: „de az igazi csoda a sírnál történt, / hatalmasat reccsent egy ág, / madarak röppentek föl, búcsúztak költőjüktől” (*Egy szál szegfű*).

A kötet záró darabját (*Magyarország*) a testvérenek ajánlja. A vers filmcímeiből épül. Kezdődik Szóts István 1947-ben készített művével (*Ének a búzamezőkről*), amely az „átkosban” harminc évig be volt tiltva, nem láthatta a közönség. A befejezést pedig Sára Sándor 1978-ban készült filmdrámája, a Lenkey-század 1848-as hazatérését megörökítő *Nyolcvan huszár* jelenti. Kordokumentumok ezek. Egy nép élete, sorsa, megpróbáltatásai – filmcímekbe sűrítve.

S ez az a pont, ami már a közéletiség felé tere-
li az olvasót. A téma nem idegen a szerzőtől, hisz
egy olyan korban kezdte a pályáját, amikor a vers
kiáltvány volt. Falragasz, zászló és iránytű is egy-
ben. Talán ezért is alakult úgy, hogy két ilyenféle
tartalmú írás adja a kötet keretét. A nyitó darab –
amelynek mottója Antall József emlékezetes mon-
data („Tetszetek volna forradalmat csinálni”) – egy
szomorú vallomás: „A forradalomhoz vér kellett
volna, / de abból nekünk akkor már nem volt. /
Lomha, rózsaszín folyadék csordogált bennünk, / a
harminc évig szívünknek tartott puskák // ólma
gyötörte, szívta vérünket. //...// Nem ráztuk le, be-
lénk szívárgott a bilincs, / nem harcoltunk, belénk

égett a rabság, / szabadság helyett aranyat keres-
tünk” (*A vér*). Az elmulasztott pillanat, az elherdált
lehetőség lelkiismeretet gyöttrő hatása szíváro-
g át a sorok között.

Cicomáktól mentes, szomorú versek gyűjtemé-
nye Tóth Erzsébet új kötete. Megélt élmények és át-
érezett szerepek keverednek benne hitelesen, őszin-
tén. Megmutatja, hogyan lehet egyetlen éjszakába
becsomagolni az életet (*Kínai legyező*). Rámutat,
mennyire vakok lettünk egymásra, s hogy az éle-
tünk egy idő után csak a veszteségeinkkel mérhető.

Köznapi pillanatképeket tár elénk szociografi-
kus pontossággal – középpontba állítva az időt, ami
mindig kevés...

VESZPRÉMI SZILVESZTER

László Noémi: Műrepülés

Gutenberg, 2020

VESZPRÉMI SZILVESZTER (1997) Szeged

László Noémi rímekben és vidám humorban tobzó-
dó poétikája a *Műrepülés* című kötetében sem hoz
kompromisszumot. Abban az értelemben legalább-
is semmiképp, ahogy az *Ébredés előterében* című
kötetének (1996) *Kompromisszum* című versében ír
az olyanféle poézisről, amely nemet mond a ritmu-
sok és rímek jelentette esztétikumra: „élni kimódolt
varázsigé nélkül / fogyatkozóknak nem keresni cí-
met / kihagyni szótagot kihagyni rímet”. Visszaol-
vasva az egész pálya programja lehetne ez a kom-
promisszumnélküliség, amiről a *Műrepülés* kezdő
verse is vall: „Így történik velem a vers, / harminc-
nál is több éve már” (*Kétezer-tizennyolcban*). Az első
versszak vállalása az egész kötettel – és már a vál-
lалás nyelvi realizációjával – áll szemben: „Édes jó
olvasóm, itt a legújabb versem. / Most elmondom
rím nélkül, nyersen, / a dolgokról mit gondolok.” A
felvetés mégsem egy erősen metapoétikus kötet
nyitánya, hanem valamiféle elvárástörítés, amely-
nek gesztusa szintén nem idegen a László Noémi-
féle szöveguniverzumtól: „Néhány komoly személy
szerint könyvem / a felnőttekkel igazságtalan. /
Minden bizonnyal igazuk lehet, / mégsem gondo-
lom meg magam” – nyilatkozik a *Feketeleves* (2010)
című gyerekverskötetének első soraiban.

A *Műrepülés* tematikusan a bizonytalansággal
játszik, amelynek ez a nyitás még jól is áll. A versek
beszélője az életközepi válság jelentette krízisekben
találja magát, mintegy hétköznapi rutincselekvések-

ben meg-megakadva az öndefiniálás lehetőségeit
keresi: „Magamtól ugyan elég távol állok, / kockáza-
tosak eme távolságok” (*Műrepülés*), az énhez kap-
csolódó fogalmak azonban a szét nem választott
egyéni, emberi és globális helyzetek mentén folya-
matos újragondolásra kényszerülnek. A kötet egyik
legizgalmasabb szövege az ezen síkokban szinteti-
zált *Pordal* című vers, amely egyszerre ír a globális
felmelegedéssel járó szárazságról, a tehetetlensé-
gébe fulladt társadalmi közönytől és az alkoholi-
zmusban rejlő perspektívátlanságról: „Szelet ve-
tünk, aligha lesz, aki arat. / Kínos belátni: sorra elme-
gyünk. / Itt az özönvíz, metaforatengerünk.”

Ez a *metaforatenger* mozgatja az egész kötetet
és könyvtárgyat. Kürti Andrea illusztrátor első
felnőttkönyves munkája ez a vizuális anyag, amely-
nek figurái együtt lebegnek a versek alanyával. A vi-
lágos-sötét kontrasztos illusztrációk nagy plánok-
kal dolgoznak, velük egész tájakat mutat be, ame-
lyekben a fátyolba burkolózott vagy árnyékszerű
alakok védtelenek a környezetük alakulásával
szemben. Ha van is iránya a mozgásaiknak, azon a
szereplők nem uralkodnak, ha több alak szerepel,
azokat egy folyó, üvegek vagy fény- és árnyékviszo-
nyok választják szét. A versek gyakran apokalipti-
kus képekké vagy transzcendens látomásokká nő-
nek, így éppúgy elemelkednek a valóságtól, aho-
gyan az illusztrációk. Kürti Andrea munkái saját
történetet építenek – ugyanaz a nőalak zuhan, jut

fel, majd zuhan vízbe ismét, vagy ugyanazt a férfi alakot látjuk lebegni különböző plánokból –, de a képek folyamatos párbeszédben vannak a versek által megidézett, ám teljesen fel nem épülő posztapokaliptikus világgal is. Az igényes, a védőborító és a lapok textúrájával is szépségre törekvő – méltán Szép Magyar Könyv díjas – könyvtárgy a benne szereplő képekkel és szövegekkel egy lehetőségekkel teli közös univerzumot tud alkotni.

Az egymáshoz nem szorosan kapcsolódó, szimbolikus, metaforikus képek összeolvashatósága azonban nemcsak így, a kötetegészben, de a versek szövegein belül is működik. A gyakran két-három oldalas versek nem a koherencia, hanem a ritmus és a rím uralta asszociációk mentén épülnek fel. Különböző kis képek, szilánkok követik egymást szinte látomásosan egy-egy kiválasztott téma körül. Például az öndefiniálás képtelensége kapcsán a *Műrepülés* című vers efféle távolságokat jár be: „Műrepülés, tökélyre vitt tökély. / Álomtól álmig sülyed az éj, / Ereszkedik, hogy az időt / kitepje csontos sötétje.” Ezek a versek vállaltan nem a jelentésük újdonságaival akarnak lenyűgözni, ám nyelviileg és stilisztikailag sem igazán meggyőzőek. A választott idézetre nézve is látható, hogy ezek a szavak és szerkezetek (például a *tökélyre vitt tökély*), sőt helyenként a rímpárok is (ahogy például a *tökély-éj* pár) elhasználtak, nem képesek arra, hogy újat mondjanak, vagy akár csak másként fogalmazzanak meg már ismert állításokat; ráadásul a fókuszátlan szövegek a figyelmet is nehezen tartják fent oldalakon vagy egy egész könyvön keresztül.

Bár a kötet nem dolgozik ciklusokkal, a versek mégis három nagy egységbe tagolhatók. A könyv elején egzisztenciális kríziseket látunk például arról, hogy egyáltalán miről lehet ma írni (*Kétezer-tizennyolcban*), mi is egyáltalán az egyén (*Műrepülés; Lépcső*), milyen lehetőségei vannak egy gondoskodó (a versben ki nem mondott, de felismerhetően hagyományosan női) szerepben lévő – a láthatatlan munka kísértetiességének diskurzusából előhívott – láthatatlan embernek (*Ember*), vagy hogy van-e bármiféle kilépés az össztársadalmi tompaságból (*Test; Járkálj csak; Pordal*). Ha ebben az egységben van is szó – például a *Test* és a *Pordal* esetében – a globális világ válságáról, az csak az egyéni megoldási lehetőségek sikertelenségeit tetézi.

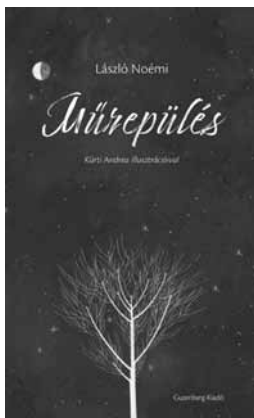
A könyv közepén kezdődik a második rész, a *Tenger* címet viselő szonettkoszorú, amelynek tizenöt verse átvezeti az olvasót az egyénenként megélhető krízisektől az elidegene-

dés tapasztalatán keresztül abba a posztapokaliptikus térbe, amelyet ugyan a szárazság és a homok visszatérő szerepeltetésével már az első versektől kezdve ismerünk, de a kötetben csak a harmadik egységben válik teljes, más világtapasztalattá.

A szonettkoszorú narratív használatának ügyessége azonban felbomlik, ha a verseket külön-külön nézzük. Miközben a költészeti hagyomány egyik legszigorúbb formájáról beszélünk a szonettek, különösen a szonettkoszorúk kapcsán, László Noémi verseiben csupán a koszorúba font sorok, a mesterszonett léte és a tizennégy sorok tartása emlékeztethet minket a szonett hagyomány megkötetéseire. A verseskötet két végpontja közti ívet a koszorú együtt kitölti, de a szonettek önmagukban statikusak, nem mozgatják sem ellentétek, sem a versen belüli megfontolások, és működésükben sem különböznek a többi vers asszociatív építkezésétől vagy poétikai megoldásaitól: páros rímeket látnunk, a versszakok 4–4–4–2 sorokkal alakulnak. Miközben a szonett hagyomány az évszázadok alatt különböző kritériumok mentén fogalmazta újra a formát, a ciklusban még keresztrímekre vagy ötlekező rímekre sem találunk példát.

A kötet harmadik egységében a világégés látomásai jelennek meg a természeti erők, leggyakrabban a tűz és a szárazság pusztításainak képében, hiszen a „tűz-víz beszédének szárazság a vége” (*Egyszerű vers*). A kötet eleji versekkel szemben az itt megjelenő egyéni, emberi problémák, mint például az elidegenedés (*Egyszerű vers*) vagy a megválthatatlanság érzése (*Százszor-tört varázs*), mind globális jelentőségűek lesznek, a versekben nem az ember egymaga, hanem a ma élő emberiség teljessége szólal meg. Az apokaliptikus helyzetében azonban valamiféle hagyományos transzcendens figyelem is megjelenik, amely a gondolkodás és a vágyakozás leegyszerűsítésében látja a megoldást: „Amire gondolsz, legyen egyszerű: / hajnali tér, nyugodt mező”, „Amit szeretnél, egyszerű legyen: / pár egymáshoz futó vonal, / csendülő szó” (*Egyetlenegy*). A másik felkínált túlélési lehetőség a

puszta materialitása: az anyagoknak – a kőnek, a betonnak, a vasnak és az acélnek – az ellenállóképességében rejlik. A versek tobzódnak az ezekkel kapcsolatos városépítészeti, tektonikai szimbólumokban: „ahol az utca teste macskakő, / pár pillanatra láthatóvá válna / a rétegesen áramló idő” (*Szeptember*), „égő hidak a szenttelen folyón” (*Egyszerű vers*), „Látod-e őszi fáink vérágas lomb szemében / a lassú rémület acélhajtásait” (*Százszor-tört varázs*).

A kötetnyitó és a -záró vers (*Kétezer-tizennyolcban*, *Pont*) egy ars poeticus keretet ad a kötetnek, mindkettőben a rímek és ritmusok versszervező gyakorlatára kérdez rá. Míg az előbbi a már részletezett formai évődést követően a téma fontosságáról beszél: „Szívkamrája mennyezetét veri / egy élet összehordott, gyűrött szennyese. / Annak a tetején kell dalba fognia”, addig az utolsó vers nem jut döntő tanulságokra a kezdő sorától – „Mert rím nélkül verset nem lehet / írni”, de alig kifejtetlen, mégis izgalmas, akár hermeneutikai jelentőségű vitát nyit meg azzal, hogy a szerzőség felmerülését szinte kizárólag a rímes gyakorlaton túl lévőnek tartja, mert míg a rímes verseket – vallja – „a magyarul valaha szólaló / szolgák, papok, szántóvetők / írnak az ihlet óráin velem, / amiből be nem vallottan, álszemérmesen végül mégis / hiányzom”, míg „a rímtelen vers nem írja magát, / azt bárhonnan is nézem, én írom”.

A kötet belső esztétikája mintha azt határozná meg programként, hogy „a kibomló gondolatok / tündérek legyenek, tüzes holdból / a nyelv hágcsoján ereszkedjenek”, vagyis hogy az egymást követő gondolattörésekből valami – definiálatlan – új, nyelven túli tapasztalat hasson, ám ez a tündérszerűnek ígérkező frissesség nem valósul meg benne. A verssorok a Romhányi-versek túlburjánzását, a szószervezetek, a transzcendenst megfogni igyekvő szóalkotás – például: „vasfüggönyakarat”, „kristálypehelyszírom” (*Dal, elszállt madárra*), „létalagútban döndülés” (*Test*) – Juhász Ferenc világát idézik meg Romhányi leleményessége és Juhász nyelvének feszessége, pontoságra való szuggesztív figyelme nélkül.

Találó a kötet címe. A műrepülés a repülésnek mint a globalizált társadalom egyik legfontosabb találmányának begyakorolt, tetszelgő, de nagy ívű, artisztikus formája, cirkusz, *légiparadé*. A versek épp így nem érvényesek: nem mélyülnek el a mondanivalójukban, az állításaik felületesegek, a formai és tartalmi egyensúly mérlege mindvégig a forma

felé dőlt, de az anyag formailag sem bátor vagy újszerű, hiszen a versek túlírtak és begyakoroltak. Ha egy-egy sor felvet is fontos témákat, azok hamar eltűnnek a fókuszról. Miközben a versek formailag hibátlanul teljesített stílusgyakorlatok, üresek maradnak, és ez még csak nem is izgalmas, nem kísérleti üresség. Természetesen felmerülhet a kérdés, hogy vajon az érvényesség egy vers vagy egy kötet céljának kell-e lennie. A dallamos csengések betölthetik-e az érvényesség helyét? Ám ha van is poétikai szándék – például a keretet adó versekkel –, ezeknek a kérdéseknek a felmutatása, a téma egy-egy soron túl nem tematizálódik, ily módon aligha lehet kötetsszervező erő.

„[K]ét szó ha összezseng, az énekem / még mindig ellenállhatatlan” – szól a *Kétezer-tizennyolcban* című vers, és érdemes rákérdezni, hogy csupán pályakezdő költőknek durrogatott frázis, közhely-e, hogy versírásakor az ellenállás felé kell tartaniuk. A kötet igyekszik nagyon érvényes állításokat tenni az újraformálódó identitások és a globális kiszolgáltatottság mentén, de a pontos közlést az összezsengés belső kényszere a háttérbe szorítja. Nézzük ismét, ahogy a kötet utolsó verse vall a versalkotói munkáról: „a rímtelen vers nem írja magát” (*Pont*). Látható, hogy hol jobban, hol ügyesebben megtalált rímek mentén dolgozik egyfajta szöveggép, amely László Noémi jól felismerhető, csengő világát építi. A *Műrepülés* kötetel azonban mintha többet akarna ennél a működésnél. Egy poétikai dilemmát tematizál: „Egy vers hangulata kétezer-tizennyolcban / sem lehet oldott”, noha a kötet (és az életmű) belső poézisfogalma nem lépett még túl ezen: „Gyöngy a beszéd, / színjátészó, szép, tökéletes” (*Kétezer-tizennyolcban*). Miközben a szöveggép dolgozott, az alkotó talán kipihente magát, a keretet adó versek tudósíthatnak az alkotó műhelyéből, ahol már próbálhatja az új megszólalást. Ha így van, mindenképpen érdemes várni a következő kötetét.

BARÁTH TIBOR (1996) Budapest

BARÁTH TIBOR

Farkas Wellmann Éva: Magaddá rendeződni

Előretolt Helyőrség Íróakadémia, 2020

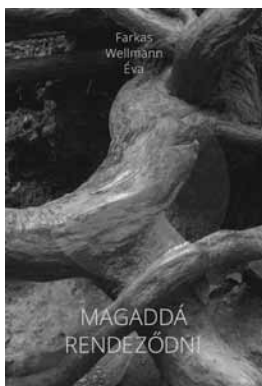
Egy költői pálya, életmű művészi minősége nem áll egyenes arányosságban az adott lírikus termékenységeivel. Fokozottan igaz ez Farkas Wellmann Évára, aki bár kevés verset jelent meg, mégis kiemelt helyet

érdemel a kortárs magyar irodalmi kánonban. Közel egy évtizedet kellett várnunk új kötetére (ugyanis a 2018-ban megjelent *Parancsolatok*, tekintve, hogy beépült e könyv ciklusai közé, talán kevésbé számítható

„teljesnek”), ám e hosszabb szünet segítette a költőt abban, hogy a *Magaddá rendeződni* szövegei kiforrottá válhassanak. Sokrétű és átgondolt koncepció született meg, az általam adott olvasat csak egy lehetőség a sok közül. Ha a versek középpontjába az önazonosság fogalmát tesszük, a kötet öt ciklusa más-más szempontból közelíti meg azt a kérdést, miként áll össze az élet megannyi kaotikus darabja egy olyan belső renddé, ami állandónak tetszik, ami egyfajta révbe érést jelent. Ez a rend nem a pátosz és szenvedély vége, hanem egy hétköznapi és magasabb egzisztenciális minőséget is ötvöző létállapot, ahonnan az élet dolgai – szerelem, halál, barátság, alkotás, hit és a többi – egy addig ismeretlen aspektusból válnak láthatóvá.

Az önmagunkká való rendeződés nem is válik véglegessé a versekben, inkább egy olyan pozíció alakul ki, amelyben tudatosodhat bennünk a határainkon belüli és ezen túli: mindkettő identitásképző szereppel bír, vagy azáltal, hogy a részünkké válik, vagy azáltal, hogy időben vagy térben „leszakad” rólunk. A *Születések* című ciklus tizennégy verse például, amelyeket főként a szerelem témája felől olvashatunk, a lírai én megkettőzésével egy kétpólusú szemléletmódot alakít ki. Egyrészt jelen van a sokat tapasztalt, szerelmet ismerő és boldogsággal kacérkodó attitűd: „én köszönöm: lőréseken, de rendre, / néha rányílt szemem a szerelemre”, másrészt pedig a boldogságon tipródó hangulat is, amikor elszalasztottnak és üresnek tűnik az élet: „hamvaszt a tűz, s lelkedre ég a réteg, / mely elválaszt magadtól, s bűnre vált át. / Mit csináltál, miközben mások éltek?” A ciklusban a szerelmet illetően két irány viaskodása is figyelemmel kísérhető. A fő hangsúly a szerelem által újjászülető Énre esik, a másik általi önmegtalálásra, amit leginkább a hála érzelme kísér, de ennek háttérében felsejlik egy korábbi Én-destruktív kapcsolat viszonyítási pontként, a múltbeli csonka személyiség emlékképeként: „nem vagy, s nem fogok úgy beszélni, mintha; / kötőanyag voltál, réstöltő holmi. / Építkezni kezdtem a romjainkra.” A ciklus, bár nem lineáris rendben, ebből a negatív kapcsolatból érkezik meg a szerelembe. A versek ritmikai megalkotottsága bizonyos mértékben ezt az utat kotatja le: a régi kapcsolathoz általában egy retorizált, nyugati verselésű beszédmod társul, míg az új szerelemhez a magyaros verselés és énekelhetőség, illetve a Shakespeare-szonett; mindez nem ilyen fekete-fehér természetesen, de jól jelzi, miről szól a ciklus: a múlt romjairól, a jelen reményeiről és a beérkezésről.

A *Parancsolatok* ciklus versei a Tízparancsolat protestáns megfogalmazását alapul véve etikai és

életszemléleti elveket fektetnek le, szorosan követve azt a poétikai eljárást, hogy minden vers egy parancsolatot dolgozzon fel. Farkas Wellmann Éva a parancsok keresztény gondolati tartalmát nem változtatja meg, nyoma sincs kritikának, szétírásnak vagy iróniának; ciklusa pontosan tolmácsolja az Ószövetség tanításainak erkölcsiségét, akár felső osztályosok vagy középiskolások hittanóráin is szerephez juthatna.

Nem véletlen, hogy korábban önálló kötetként jelent meg: a verseket a költő az Evilági Együttes felkérésére készítette el. A felkérésre való megírás és a fent említett alkotásbeli kötöttségek ellenére mégsem sablonos, sekélyes szövegek születtek meg: a „milyen viszonyban áll valójában Isten és ember?” alapkérdése mellett egy kiforrott szemlélet uralkodik, amely szerint az Úr ezeralakú, a létezésben mégis egyszeri. A költő úgy látja, hogy a teremtés után nem váltunk el teljesen Istentől, hanem kölcsönösen egymásban élünk – mi általa, ő általunk él. E gondolat kibontakoztatása mellett a ciklus fő értéke a koncepció felől ragadható meg: e fűzerben az Én a rend és önmegtalálás transzcendens oldalát szilárdítja meg. Etikai és hitbeli alapokat fektet le, az Istenben való hit nélkül nem válhatna teljessé a Rend, a kötet világszemléletében Isten, hit a részünkké lesz: „Neked látni, megfogni lételem – / s a kép színe fénytől, időtől halvány. / Én nem fakulnék, hogyha kérhetem, / csak ott lennék minden gondodnak alján.”

Az *Örökségek* című ciklust bevezető vers felfogható a költő személyes hitvallásaként, így már ezen a ponton egyértelművé válhat számunkra, hogy a megelőző ciklus általánosságát, egyetemes-ségét felváltja az Én önreflexív igénye. Miért hiszek Jézusban, hogyan gondolom el a Teremtőt, mit mondhatnék a lélekről? – akármelyik kérdésre összpontosítunk, közös bennük, hogy az egyes szám első személy kurziválandó. Ez a ciklus azonban nem csupán a vallásról szól, hanem a személyiséget tápláló gyökerekről, a reális keretekről, amelyek a személyiséget formálják, és elválaszthatatlanul összefonódnak vele. Örökség például a székely identitás, ami egy sajátos történelmiséget és kulturális rendszert jelent, mindezt a nagy elődök felbukkanása erősíti meg. Az erdélyi unitáriusok püspökében, Dávid Ferencben és Tamási Áronban közös, hogy haláluk felszínre hozza, milyen mélyen meghatározza az embert a világ, amelyben él: „Megírni az otthont még több alakban. / Megtöretni. Bajlított emberré válni. / Egyetlen diagnózis-

sá lenni.” A valóság fordulópontjaira figyelő költő a történelem kitüntetett pontjait is öröksége részévé teszi, e három korszak az unitárius egyház megalapítása (Dávid Ferenc), Trianon (Tamási Áron) és az 1989-es év. A ciklus egyik feladata, hogy számvetést készítsen ezekről az eseményekről és kialakítson egy viszonyrendszert, mert ezen alapszik a költő identitása, legalább olyan mértékben, mint hitén és szerelmén. Nem választható el ugyanis a személyiségtől az a világ, amelyben él, e kettőt egymás viszonyában érdemes értelmezni.

Az *Adatmentések* című ciklusba az alkalmi versek kerültek, éppen ezért ez a legszínesebb és legkevesébb koherens versfüzér. A ciklus címe találónan utal többek között az egyszerűség és öröklődés közötti hajszálvékony határvonalra, ugyanis nem túlzás kijelenteni, hogy az alkalmi versek jobban ki vannak téve a feledésnek a kontextushoz való erős kötődésük révén. Ettől eltekintve akadnak versek, amelyek képesek kilépni ebből a kényszerhelyzetből néhány hatásos verssor segítségével: „Mert húsz után az ember hegynye indul, / s egy kerten át kiér a tiszta csendig” (*Egy kerten át*); „Engedni kell, hogy már ne fedje semmi. / Hogy megmutassa mulasztásait. / (Ahogy a vers. Saját magának lenni.)” (*Akt*). Kérdés, hogyan értékelhetők a kötet koncepciója felől, hiszen látszólag az identitás eddig boncolgatott kérdéskörébe nehezen illeszthetők be, ám talán ezek a versek az utolsó ciklusig tartó hidat jelentik, az alkalmi versek rámutatnak a lírai én alapvető megszólalásmódjára: minden fontos mondandóját versbe szövi, a költészet által ad hangot önmagának.

Az utolsó, *Tüskék* című ciklus az árnyakra tekint, és azokra a nehéz, negatív világérzetekre koncentrál, amelyek valamiért nagy hatással voltak személyiségre. A fokozottan absztrahált versnyelv felerősíti a szövegek ritmikáját, az első vers (*Amőba*) szinte kántálásra hasonlít, de ez fordítva is működik, a ritmus kiemeli a szövegben sötétlő spleent: „romlik a rend is, minden alakzat, / foszlik a háttér, mint puha koszfolt, / hallgat az orvos, hallgat a magzat – / elfeledődik mind, ami rossz volt”. Bár e szakasz versei alapvetően a számvetés és összegzés feladatát látják el, a szövegek középpontjába mégis egy hirtelen felismerés pillanata kerül: a sorsszerűség és a történelem belső rendje világlik ki. Ahogy az apró dolgok elkezdnek hatni egymásra, és mind jelentősebb változásokat eredményeznek, ez a pont ragadja meg a befejező versekben a költőt. A rossz emlékek örök kísértése, mindennapi poklaink hangulata. Az, ami elmúlt, mégis velünk marad: „alszik a tüske a húspan, / majd begyógyul a sebbe”. Meglepő ez a komor hang, mert bár korábban is jelen volt egyfajta melankolikuság, ilyen intenzív hangulata eddig nem volt a könyvnek. Mindez nem véletlen, a kötet ugyanis nagyon tudatos szerkezet szerint, kristálytisztá belső logika alapján épül fel, minden vers okkal került egy adott helyre, a páratlan ciklusok sem véletlenül kerültek a kötetpillér szerepébe. Meg is fordul az első ciklusban felfedezett irány, a *Tüskék*ben a beérkezés állapota nyílik ki, és mutatkoznak meg a jelen romjai, mindaz, ami hátramaradt, de lehet belőle építeni. A kötet végére „magává rendeződik” az Én, de azt is felfedezi: az út nem zárult le még, sőt, most nyílik csak ki igazán.

IMRE LÁSZLÓ

Gintli Tibor: Perújrafelvétel

Kalligram 2021

IMRE LÁSZLÓ (1944) Debrecen

Ritkán mondható el egy mindössze háromszáz lapos irodalomtudományi opusról, hogy a magyar prózaepika kétszázötven éves alakulásrendjét értelmezi újra sikeresen. Az anekdotikus elbeszélésmód csakugyan meghatározó már az *Etelkában*, aztán *A Bélték-házban*, szerepet kap Eötvös és Kemény immár európai „léptékű” nagyepikájában, meghatározóvá vált Jókainál, Mikszáthnál, majd a hatás–ellenhatás mechanizmusa szerint a Nyugat folyóirat felől nézve hosszan tartó elmarasztalásban részesült. Gintli Tibor könyve már címében is

„perújrafelvételt” ígér (alcíme: *Anekdotikus elbeszélésmód és modernség a 20. század első felének prózájában*), s valóban: olyan szempontok szerint és olyan eredményesen mutatja ki a modernség jegeit a 20. század első felének anekdotikus prózájában, hogy nyilvánvalóvá válik a posztmodernben (legalábbis bizonyos életművekben, például Esterházy Péterében) ismét kulcsszerepbe kerülő anekdotikus elbeszélésmód funkciója. (Ennek rokon folyamatai felfedezhetők – természetesen – a dél-amerikai prózában éppúgy, mint Hrabalnál, mások-

nál.) Hozzátehető: a „csattanóra” ki-
vezetett epikus formálás ha más
módon, de több száz éven át helyet
kapott Cervantestől fogva, sőt *A nyo-
morultak* terjedelmes nyitó fejezeté-
ben Myriel püspök és a gályarab epi-
zódjában stb.

Szerzőnk pontosan határozza
meg, hogy mely koncepcióval szem-
ben lép fel: „Az anekdotikus beszéd-
mód és a modern próza viszonyát
többnyire ellentétként, gyakran egy-
mást kizáró ellentétként szokás felfogni.” Holott
már Dickens fellépése, a *Pickwick Club* vagy az
orosz próza alakulásában oly fontos szerepet ját-
szó s ugyancsak egy anekdotára építő *Holt lelkek*
példája bizonyította, hogy bármely anekdota alapú
koncipiálás éppen nem „visszahúzó” elem a mo-
dernizálódó prózaepika történetében. Tehát Gintli
könyvének alapvető tételét (miszerint az anekdotiz-
mus újszerű narratív eljárások alapjául szolgálhat)
több száz év prózaepikája igazolhatja.

A könyv pontról pontra, témáról témára halad-
va cáfolja, hogy a magyar prózai nagyepika történe-
tében az anekdotizmus a szellemi igénytelenség,
közhelyesség szállásadója lenne, szétzilálná a nagy
ívű epikus kompozíciókat. Sőt: bizonyítja, hogy az
ún. „realista” szerkesztéssel, az apró elemekből
összeálló, körképszerű ábrázolással egyenértékű,
újszerű kompozíció építhető anekdotára. (Példái
szaporíthatók lennének *Az új földesúrral*, a *Beszter-
ce ostromával* stb.) A Nyugat „anekdota kritikáját”
azzal is cáfolja szerzőnk, hogy a *Hét krajcártól* az
Esti Kornéli a legkiválóbb, sőt „újító” prózaírók
eredményei sem képzelhetők el az anekdotahagyó-
mány nélkül.

Gintli Tibor páratlan olvasottságon és hibátlan
műérzéken alapuló okfejtései, természetesen,
kommentálhatók, kiegészíthetők. Igaza van példá-
ul abban, hogy egy regény a maga egészében nem
lehet anekdota, bár hozzátehető: más témák és
epizódok beiktatásával, de *A Noszty fiú esete Tóth
Marival* mégiscsak egy újsághírként ismertté vált,
valóságban megtörtént eseményen alapul, mint
egyébként a *Holt lelkek* is. Külön téma lehetne, de a
szóban forgó könyv gondolatmenetéhez csak köz-
vetve kapcsolódik a valóságelemek regényepizód-
dá válásának problémája. Haynau belekerül *A kő-
szívű ember fiai* című Jókai-regény *A fejtőrösök
napján* című fejezetébe (menesztésének hírére va-
lóban szabadon engedett szigorú büntetésre váró
foglyokat), s *Az új földesúrról* maga az író mondta
el, hogy a Béccsel szembekeverülő Haynau esete
adta az ötletét.

A viszonylag szűkre szabott
terjedelem folytán szerzőnk ponto-
san, majdnem szűkszavúan érint lé-
nyeges kérdéseket. Kitűnő distinkci-
ós érzéke nemegyszer egyetlen
mondatban tud irodalomtörténeti
dimenziót, sőt dinamikát vízionálni:
„Tamásinak az anekdotikus hagyó-
mányhoz kapcsolódó művei folytat-
ják azt a tradíciót, amely a kollektív
nyelvhasználat tökéletesített, virtu-
ózus kezeléséből építi fel a maga be-
szédmódját, míg Tersánszky éppen abban tér el a
19. századi anekdotizmus örökségétől, hogy szakít
a kollektív nyelvhasználat imitálásának gyakorla-
tával.” Ezek a precíz, de mindig közérthető össze-
vetések, definíciók a szakembert is újat mondva
igazítják el, de a „nem szakember” olvasó számá-
ra is nemcsak érdekesek és tanulságosak, hanem
az ismeretek gyarapítása mellett az irodalmi fo-
lyamatok mechanizmusának „titkaiba” is képesek
beavatni.

Nehezebb dolga van szerzőnknek a Cholnoky-
fejezet esetében. Még ha az olvasó „utána is néz”
(magyarán: a régen vagy sosem olvasott szövegek
ismeretét felfrissíti), akkor is nehezen képes olyan
érték- és újdonságfelismerő olvasásra, amely min-
den szempontból meggyőzné e szövegek fejlődés-
történeti fontosságáról. (Egészen pontosan szólva:
Gintli okfejtése minden esetben bizonyító erejű, de
talán bizonyos számú olvasóban hiányzik az olyan
mértékű tájékozottság a századforduló szépprózá-
jában, amely evidenssé tenné azon kulcsszerepet,
amelyet szerzőnk Cholnokynak tulajdonít.) Termé-
szetes, hogy az elemzések rendre minőségteljesek,
ezzel azonban nem mindig van összhangban a fej-
lődéstörténeti újszerűség méltánylása. (Bár szer-
zőnk páratlanul értékfogékony, őszinte és szóki-
mondó kommentáló, még az *Esti Kornél* ciklus né-
mely darabját is sikerületlennek nevezi, természe-
tesen olyan esetekben, amikor ezt nehéz is volna
kétségsbe vonni.)

E sorok írójának (lehet, hogy megalapozatlan-
ul) a Márai-szövegek nívjának dolgában vannak
kétségei. A szóba hozott *Féltékenyek* című regény
esetében nemcsak a Thomas Mann-párhuzam mu-
tatható túlzásnak, hanem általában is (a hosszú
tiltás utáni kompenzáció természetes velejárója a
túlértékelés!) nem meggyőző Márai szépprózájának
a legnagyobbak mellé emelése. Jókai, Mikszáth,
Krúdy és mások valóban zseniális nyelvteremtésé-
vel szemben az ő írói kvalitásai (bármilyen is a
rangja a bestseller sikerlistákon) elmaradni látsza-
nak az igazi nagyságokhoz képest. Lehet, hogy a te-

matika is idegenszerű némely műve esetében, lehet, hogy a kiszámítottság, illetve a spontán írói értékek helyett inkább a hatásra orientált fogalmazásmód miatt, de nehéz volna Móricz vagy akár Déry, illetve Tamási mellé állítani.

A kötetet lezáró okfejtés roppant éleslátással és tömörséggel érzékelteti, hogy a 20. század első fele anekdotikus beszédmódjának értékei a posztmodernben teljesednek ki: „Az anekdotizmusra jellemző elbeszélő kedv, illetve a csattanó műfajra jellemző felszabadítása a valószerűség elvárása alól lehetőséget kínált az anekdotikus narráció számára, hogy a modernség egyik jellegzetes igényének megfelelően teret adjon az irodalmi önreflexió és öntükrözés eljárásainak, s ezzel szoros összefüggésben folytonosan felhívja a figyelmet az irodalmi szöveg fikcionalitására.” S valóban: a mindenféle elvontságot, társadalombölcseleti konklúziót elutasító játékosság és életszeret (amely például Esterházy prózájának kezdetétől elementáris adottsága) a magyar (és – persze – az összeurópai) anekdotikus hagyomány gazdagságától is nyer ösztönzést.

Ezen perspektíva teszi Gintli Tibor könyvét máivá, miközben történeti okadatolása gazdag példanyagával szinte „mozgósítani” tudja a magyar próza vonatkozó vonulatait. Látszólag a múltból építkezik, holott az Esterházy-féle epikus modor megoldásainak adja friss magyarázatát. Amelyben az uralkodó „gondtalan” derű mögött meghatározó egyfajta „ontológiai” komolyság, amely leginkább *A szív segédigéiben* ölt alakot. Ami – persze – majdnem maradéktalanul jelen van Jókai vagy Mikszáth anekdotikus humorában és „tűnődően” elemző világméskében is. Hozzátehetjük: a leghagyományosabb műfajok (pl. a családrege) éppúgy érezteti a maga hatását, mint a vicceselés (*Kis Magyar Pornográfia*).

Bármilyen pontosak, kikezddhetetlenek szerzőnk tézisei, ez esetben is számolni kell azzal a körülménnyel, hogy az 1970–80-as években fellépő új prózaíró-nemzedék máig végigkövethető kapcsolódásának történeti körülményei nem teljességgel tisztázottak, következésképpen az anekdotikus beszédmód 20., sőt 21. századi továbbélésének értékviszonylatai is „mozgásban” vannak. Az olvasmányosságnak, a humornak az átszövöttsége az anekdotikus tradícióval minden új korszakban új tanulságokkal szolgálhat majd, s ennyiben is értékes Gintli Tibor „mértéktartása”, hiszen a kellő távlat várhatóan módosítja a folyamatok és értékválasztások rendjét.

Mindenesetre a kötet a jelen és a jövő magyar prózaepikájának objektív, s mindenekelőtt történeti alapú megítéléséhez segít hozzá. Az „idejétmúlt és igénytelen nemzeti kultúrához” kötő korábbi beállítá-

sok helyett az anekdotikus beszédmód fő értéke (ereje?) azzal nyer bizonyítást, hogy a „storyhoz” visszatérő epikus beállítódás talán több korábbi koncepciónál inkább megtermékenyítő módon hat a 21. század prózaepikájára, s (természetesen) nem pusztán a magyar irodalomban, hanem öt világrész epikájában. Ahogy annak idején a *Pickwick Club* és a *Holt lelkek*, úgy a 20. század bizonyos „klasszikussá váló” nagyságai (pl. Hrabal) nyomán (is) haladva szinte kiszámíthatatlan irányba gazdagodik (mélyül?) és differenciálódik a 21. század prózaepikája. Persze, olyan formában, hogy a lehető legnagyobb mértékben „tradicionális” tényezők (emberszeretet, játékosság, mesélő kedv) kapnak új és új ösztönzést.

A könyv alaptézise, hogy az anekdotikus beszédmód a posztmodern széppróza radikális ösztönzője. S ez nem is nagyon alakulhatott másképpen, hiszen a „modern” után újat adni nem is igen lehetett másképpen, mint megújítva térni vissza a leghagyományosabb formákhoz. A cselekményszerűség, a kedélyesség „régimódiságát” lehetett az újszerűség eszközévé emelni, persze, komplex hangnem és elbeszélésmód birtokában. (Nem ok nélkül hozza szóba szerzőnk a *Tótékat*.) Hrabal és Örkény példája nyomán lehetett utat találni az évszázados előtörténethez. Hosszasan lehetne fejtegetni vagy legalábbis utánanézni eme újfajta beszédmód közép-kelet-európai változatának, hiszen minden valószínűség szerint a náciizmus és a sztálinizmus nyomasztó élményével is összefügg ennek a humoros „fölkerekedésnek” mind etikai, mind intellektuális háttere. Ahogy annak idején Fielding vagy Dickens cselekményfantáziáját és humorát közép-kelet-európai korélményekkel kombinálva emelte magas nivóra Gogol vagy Mikszáth és Jókai, éppúgy bizonyos erkölcsi és intellektuális elhatárolódás élte nemcsak a mesélő kedvet, hanem a „jobbak” tiltakozását, szellemi és etikai „fölényérzetét”.

Íly módon tehát a posztmodern, sőt az azt követő prózapoétikai megújulás nem képzelhető el az anekdotikus mesélő kedv dinamikája nélkül, s ez (különböző nyelvi és nemzeti tradíciók jegyében alakot öltve) páratlan értékgyarapodáshoz járult hozzá. Gintli Tibor könyve azért több, mint pusztán egy műfaji, illetve elbeszéléstörténeti értekezés, mert arra ösztönöz, hogy egy Dugonicstól Esterházyig meghatározó alakításformából kiindulva (s egy összeurópai epikai tradíciótörténet folyamataira is ügyelve) egy akár nemzettörténeti, sőt nemzetkarakterológiai beágyazottság jegyében érintsen sok mindent, ami egyáltalán nem pusztán és kizárólag epikatörténeti tanulság. (Nemcsak nemzeti önszemléletről lévén szó, hanem önértelmezésről,

sőt a ma és a holnap számára is kötelező irodalom- és közösségtörténeti számvetésről.)

Arról talán némileg közhelyszerűen lehetne gondolkodni, hogy Gintli Tibor könyve milyen módon formálja át az irodalomtanítás szempontrendszerét, mi minden ösztönöz olvasókat s (nem utolsósorban) írókat arra, hogy a magyar szépprózának eme kivételesen értékes (és szóra bírható, sőt továbbfejleszthető) hagyományát számon tartsa, abból merítsen, hiszen a humor, az önirónia, a játékoság nagyon is eredményesen hathat mindenféle önmitizálás ellenében. Ennek – köztudomásúlag – legradikálisabb példájával Arany szolgált *A nagyidai cigányokkal*, amely egy anekdotikus történelmi epizódot tudott felhasználni arra, hogy egy nemzeti közösséget szerénységre és objektivitásra intsen.

Egy szépirodalmi lapban megjelenő könyvismertetésnek aligha feladata egy tudományos munka részletező analízise, annál inkább annak kiemelése, hogy a *Perújrafelvétel* a legszélesebb olvasóközönség számára is hozzáférhető (érthető!), s a legszűkebb szakma számára is nélkülözhetetlen. Hagyományt „ébreszt” és értelmez, kultúrtörténeti mechanizmust tesz érthetővé, poétikai folyamatokat illusztrál. Aki elolvassa, nemcsak irodalmi folyamatok mibenlétéhez nyer kulcsot, hanem egy közösségi (de akár személyes) önértékelés fontosságát érti meg és hasznosíthatja. A sok száz éves történetmondó és szórakoztató ambíció magyar változatának járva utána ismét csak azt látjuk be, hogy az igazi (az értékes) irodalom mindig több, mint irodalom.

PETŐCZ ANDRÁS

Bartusz-Dobosi László: Csengey Dénes

MMA, 2020

„Ha a vizsgált életművet esztétikai értelemben igyekszünk értékelni, megállapíthatjuk, hogy ez a kialakulóban lévő és saját korlátait feszegető textuális univerzum a felívelési korszakának elején törik ketté. Nem jut el a kiteljesedésig” – írja Bartusz-Dobosi László a Csengey Dénesről szóló monográfia *Összegzés* című fejezetében. Ha egy monográfus az általa kiválasztott – immáron elhunyt – alkotó teljesítményéről ilyesmit fogalmaz meg, akkor ezzel azt jelzi, hogy van valami egyéb szempont, ami miatt a monográfia főhőse mégis figyelmet érdemel. Nyilvánvaló, hogy Csengey Dénes esetében is erről van szó: a viszonylagosan sovány életmű ellenére maga a személyiség olyannyira ikonikus alakja közelmúltunk történelmének, hogy hiba lenne, ha nem foglalkoznánk irodalmi életművével is kiemelten. Bartusz-Dobosi László ennek megfelelően megkülönböztetett figyelemmel írta meg Csengey Dénesről a könyvét, amely mindenképpen hiánypótló, még akkor is az, ha néhány tárgyi tévedés csökkenti annak értékét.

Bartusz-Dobosi termékeny szerző, az elmúlt húsz évben számos értékes kötettel gazdagította irodalomtörténet-írásunkat. Monográfiát is írt már, nem is egyet, a Kalász Mártonról készült könyvének igen jó volt a kritikai visszhangja. Amikor legújabb

munkáját értékeljük, nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy most sokkal nehezebb dolga volt, mint például Kalász Márton esetében. Míg Kalásznál egy visszahúzódó, „csenedesebb” szerző nagyszabású és érzékeny értelmezést igénylő költői életművéről beszélhetünk, addig az aktuálisan kiválasztott szerző személye, személyiségének súlya és sokrétűsége élesen válik el a megalkotott irodalmi korpusztól.

Mindezért alapjában két szempont van jelen Bartusz-Dobosi munkájában. Egyrészt igyekszik a lehető legteljesebb háttérképet adni a korszakhoz, amelyben Csengey íróként és politikusként tudatosult, másrészt az írói életmű elemzése mellett – és olykor helyett – szándékában áll bemutatni azt a személyt, közösségben gondolkodó és közösséget formáló egyéniséget, aki a magyar történelem kiemelt korszakában társadalomformáló politikus lett, és mint ilyen, egyértelműen beírta nevét hazánk képzeletbeli nagykönyvébe.

Hangsúlyozni kívánom, hogy Bartusz-Dobosi vállalkozása tiszteletre méltó és heroikus, akkor is az, ha az eredményben találunk hiányosságokat.

Csengey Dénes személyét, egyéniségét – köszönhetően a megidézett visszaemlékezéseknek – jól jeleníti meg a monográfus. A lelkesült, romanti-

PETŐCZ ANDRÁS (1959) Budapest

kus alkatú forradalmár – aki maga Csengey Dénes – fel-feltűnik e könyv hasábjain, és ez mindenképpen erény. Az irodalmi művek elemzésében is, vagy a Cseh Tamással készült dalok, versek értékelésében, és pláne az esszék szemrevételezésében is jólesően érzékeljük a művek mögött jelen levő, hitre és jobb világra vágyó, örökké felgyűrt ujjú fehér ingben megjelenő homo politicust, aki ennek a könyvnek és – bizonyos értelemben – az egész rendszerváltásnak a hőse. A monográfia minden mondatából, minden sorából azt érezheti az olvasó, hogy a töredékesre sikerült irodalmi korpusz jelentőségét valóban az adja meg, hogy kinek a munkájáról, életművéről beszélünk, hogy ebben az esetben maga az életmű ténylegesen eggyé vált az életművet megalkotó személy életével, közösségi, illetve a poliszban betöltött szerepével.

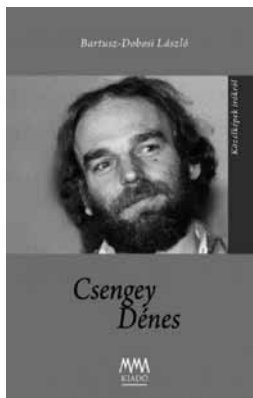
Ugyanakkor a háttérrel némi kívánnivalót hagy maga után.

Rendkívül sok bizonytalanság van a monográfiában a nyolcvanas évek értékelése, értelmezése szempontjából. Tárgyi tévedést is találunk, ezt mindenképpen korrigálnunk kell.

A monográfia 75. oldalán azt írja Bartusz-Dobosi, hogy a fiatal írók szervezetének csak 1985-től József Attila Kör a neve. Ez pontatlan. A monográfus általában is keveri a „FIJAK”, valamint a „JAK” elnevezéseket. A 77. oldalon azt írja, hogy „1981-ben odáig fajul a helyzet a fiatal írók és a hivatalos politikai elit között, hogy a kör működését márciusban ideiglenesen felfüggesztik”. Pontosítok: betiltják.

Nézzük tehát a tényeket: a „FIJAK”, vagyis a „Fiatal Írók József Attila Köre” 1981-ben megszűnik, és helyette alakul meg a következő évben, a szervezet pécsi tanácskozásán a „JAK”, amely hivatalosan az akkori Magyar Írószövetség József Attila Köréként létezik attól kezdve.

Jómagam friss tagként jelen lehettem azon a bizonyos pécsi összejövetelen, ahol aláírtunk egy nyilatkozatot, amelyben mintegy „demokratikus” módon létrehozzuk a fiatal irodalom azóta végképpen megszűnt egyesületét. Tehát a József Attila Kör 1982-ben alakult meg. Sőt, a megalakulása évében már „JAK-füzetek” néven meg is jelennek könyvsorozatának első darabjai, többek között az új költői nemzedék vagy inkább nemzedékek törekvéseit bemutató *Ver/s/ziók* antológia. 1982 ilyen értelemben határkő a fiatal irodalom, vagyis a JAK életében, ami azt is jelenti, hogy a FIJAK ekkor már nem létezik.

Ugyanakkor 1983-ban betiltják a Mozgó Világot. Ez a politikai-társadalmi háttér szempontjából is nagyon fontos. És a betiltással együtt egy évre leáll a JAK-füzetek publikálása is, ez is fontos tény, és ez is kimaradt. 1984-ben indulhatnak újra a Füzetek. Az általam jegyzett *Önéletrajzi kísérletek* című kötet már a 10. lesz a sorban, még 1984-ben, vagyis a politikai hatalom próbál engedményt tenni a fiatal írók felé.

Fontos szólni még arról, ha társadalmi-politikai háttérrel beszélünk, hogy nem elég csak az 1986-os Tisztatáj-ügyet megemlíteni. A Mozgó Világ 1983-as betiltása után 1984-ben az Új Forrás októberi számát is bezúzzák, amelyben Nagy Gáspár verse, az *Öröknyár* megjelenik!

A nyolcvanas évek atmoszféráját ez az elképesztő botrány még a Tisztatáj-ügynél is jobban jellemzi. Az Új Forrásból Sárándi József versszerkesztő ekkor, ezek után rúgják ki, Payer István főszerkesztő pedig néhány héten belül meghal – szívrohamban. Az ő halála egyértelműen összefügg az Új Forrás ellen indult politikai támadással.

Ekkor a politikai elit, a kommunista vezetés öngöngyös – nem túlzás a kifejezés – az irodalmi világ bizonyos szelete ellen, mert Nagy Gáspár a versében arra a Nagy Imrere utalt, akinek a neve tabu volt: Kádár előtt ki sem lehetett mondani. Kár, hogy erről nem írt a monográfus.

Zajlik tehát a Mozgó Világ-ügy, az Új Forrás-ügy, közben pedig – mégis – folytatódik a JAK-füzetek megjelenése. Ez mind-mind hozzátartozik a politikai háttérhez.

A Tisztatáj-ügy, 1986-ban, hab a tortán, bár nyilvánvalóan ez is nagyon fontos.

Mindezeket túl kiemelten fontos lenne, ha háttérrel beszélünk, annak az elemzése, miért is írt levelet Csengey „az avantgarde tagjaihoz és híveihez, Párizsba”, és mikor is tette ezt. Bartusz-Dobosi megemlíti a levelet, de annak a háttérét nem elemzi, pedig ez is lényeges.

Ha érteni akarjuk Csengey helyzetét, a társadalmi és politikai hátteret, valamint a kor „kanonizációs” problémáját, akkor ezzel a „miért?” kérdéssel foglalkozni kellett volna. A „miért?”-re adandó válaszhoz azt is tudni kellene, hogyan lehetséges az, hogy a kor nagyszabású és teljességre törekvő, nemzedékeken átívelő antológiája éppen egy olyan versgyűjtemény, amely alcímében a „formák és kísérletek a legújabb magyar lírában” megjelölést használja. Erről a kérdésről sem esik szó Bartusz-Dobosi monográfiájában, pedig alapvető.

Csegey ugyanis, amikor a saját álláspontját, közösségformáló akaratát, valamint a monográfiában sokat emlegetett Németh László nevével fémjelzett hagyományt kívánja képviselni, valamint az irodalmat mint politikai gesztust képzeli el, ebben az esetben a „művészetközpontú”, „l’art pour l’art” gondolkodással is vitába száll – éppen azért száll vitába pont ezzel az irányzattal, mert a korszakban, tehát a nyolcvanas években az új kanonizációs elképzelések számára az egyik igazi központ valójában az akkori Magyar Műhely volt, Párizsban.

Kétségtelen ugyanakkor, hogy a Magyar Műhely akkori központi szerepe – ami az újabb irodalmi és művészeti törekvéseket illeti – az 1985-ös kalocsai Schöffer-szeminárium – másképpen meghatározva: Magyar Műhely Találkozó – után meggyengült. A rendezvényen megjelenő Esterházy Péterrel ugyanis látványosan összeeszt a Műhely szerkesztősege, pontosabban az egyik szerkesztő, Nagy Pál, így a magát progresszívnek gondoló irodalom és művészet látványosan kettévált: avantgárd és posztmodern csoportra.

Ennek – az avantgárdra gyakorolt negatív – hatása csak a rendszerváltás után lett egyértelmű. Akkor, amikor kiderült, hogy az irodalmi életet átalakító Soros-alapítvány az „újkonzervatívokat”, másképpen szólva, a „posztmoderneket” támogatja, a Magyar Műhelyt és annak vonzáskörét egy fillérről sem. Erről – a Soros-alapítványnak az avantgárdval szembeni negatív hozzáállásáról – már nem feltétlenül kell írnia a Csegey Dénest bemu-

tató monográfiának, de ha „kanonizációs kérdésről” beszélünk, ahogy a monográfus azt teszi, akkor éppen az említett levél kapcsán utalni lehetett volna arra, hogyan is alakította át egy alapítvány – vagyis a pénz – az évek során a „szakmai” értéket.

A nyolcvanas években meghatározó és valódi kanonizációs szerepet képviselő avantgárd kört tehát, különösen, mert maga Csegey is megszólította ezt a kört levélben, említeni kellett volna.

Ahogy mondtam, nagyszabású, heroikus vállalkozás Csegey Dénestről irodalmi monográfiát írni. A háttér elemzése lehetett volna alaposabb, hogy jobban megértsük magát a kört, amelyben egy őszinte, tiszta lelkű fiatalember úgy lett meghatározó jelentőségű politikussá, hogy akár jelentős íróvá is kinőhetett volna magát.

„Mást dobott a kocka”, ahogy manapság mondani szokták.

Becsültem, személy szerint is sokra tartottam Csegey Dénest. Jóval a rendszerváltás előtt tagja lettem az MDF-nek, éppen az ő ajánlásával. Emlékszem arra is, ahogy egy alkalommal Keszthelyen sétálunk le a Balaton-partra, és számomra ismeretlen Cseh Tamás-dalokat énekel-dünyög séta közben. Valóban romantikus forradalmár, akinek az arcán mindig volt valami megnyugtató, jókedvű mosoly. Ennek a mosolygós, tiszta lelkű embernek az arcképét Bartusz-Dobosi monográfiája szépen mutatja meg – ez ennek a könyvnek az igen komoly értéke is egyben.

TAR PATRÍCIA

Zalán Tibor: Papírváros

Kortárs, 2020

Zalán Tibor *Papírváros*ának negyedik kötetét (alcíme szerint: *egy lassúdad regény, négy, szétszaggatva*) tartom a kezemben, a „lassúdad regény” soron következő hömpölygő szövegfolyamát, amely az előzőkkel azonosan, kisbetűvel indulva erősíti csatlakozását a korábbi, harmadik kötet szövegéhez. A látszólagos folyamatosságot felülírja a tudatos szakaszolás – hiszen az egyes regényrészecskék címét a mottóként szolgáló, de annál izgalmasabb funkciójú pretextus, a Thomas Mann-idézet egyes kiemelt szavai adják –, még akkor is, ha ezen állapothatáro-

zók közös nevezője a regényfolyam minden darabjára egyaránt jellemző depresszív hangneme.

„Végiggondolta az érzékek, az idegek és a gondolatok sivár kalandjait” – idéz a mottó a *Tonio Kröger*ből, s azon túl, hogy a felette álló Byron-szöveggel karöltve jelzi egy intellektuális prózai hagyományhoz tartozását (vetettségét?), megjelöli a regény szereplőinek számvetésszerűen tisztán látott és ábrázolt közös sorsjellemzőjét, hogy mindnyájan „talajtalanul és lelki kínoktól gyötörve” léteznek, és azt is, hogy ezt a létet kíméletlenül pontosan és ön-

TAR PATRÍCIA (1976) Szombathely

ámítástól mentesen értelmezik, vagy legalábbis – a maguk módján valahogy – így reflektálnak rá. És éppen ez adja a regény már-már filozofikus mélységét, hogy általában, mindnyájunkra vonatkozóan szól létértelemről, s alaphangulata az a fajta szorongás, amelyben az egzisztencialisták szerint az emberi hontalanság és idegenség lelhető fel. (És említést érdemel a novellisztikus betét az undorról, ha csak érinti is annak sartré-i értelmét.) Mert önpusztító a tervező, a rendező, Bandika (valamint az általuk a szövegbe kapcsolódó figurák), és valóban minden mozzanatban jelen van az alkohol, de amellett, hogy a szereplők, ne szépítsük, közönségesen és egyszerűen sokat isznak, a pálinka egyszerre metafora is: majdnem közhelyesen az érzékeny, gondolkodó lélek, az ember számára az élet elviselésének, valamint megértésének, az érzékek felszabadításának eszköze. A rendező egyes szám első személyű, főszólamként működő szövegében, monológjában beszél az alkohol okozta érzékenységről, a megértéssel/alkotással való kapcsolatáról: „iszom, mert szükségem van ezekre a hallucinációkra ahhoz, hogy megértsek valamit abból, ami körülvesz, ami belül lehetek”. Az alkohol összefügg még a szereplőkre jellemző, a közösségből való – tudatos vagy a körülményeik által determinált – kiválás (nem romantikus, inkább egzisztencialista értelemben vett) szabadságával is: a „szabadság örök magánnyal járó futásai”, hangzik el Forrest Gump történetéről asszociálva. A „szabadságra ítéltetés”, menekülés, elszigetelődés, elkülönöződés hasonlósága a történetekben is a figurák egylényegűségét, azaz mindnyájunk létállapotát hangsúlyozza. Ebben erősít meg minket a másik pretextus („The tree of knowledge has been pluck'd, – all's known”) Byron *Don Juan*jából, hiszen a spleen (vagy legyen Puskinnal handra) életérzése is itt van, keményen, semmi posztmodern affektálással, valami végtelenül értékhiányos önreflexív állapotot felmutatva minden egyes sorsban, akárcsak Kölcsey tette Vanitas-versében.

„Végiggondolta”: mintha a lüktető, saját ritmus-sal bíró regényfolyam egyes részei ennek a tevékenységnek meg-megszakadó, majd újrainduló folyamatai lennének. Mert az egymást váltó szövegrészek (az egyes szám első személyű „tudatfolyam” és a többiek harmadik személyben közölt részei) ritmust hoznak létre, és még valamit. Mivel, bár az idő jobbára lineárisan halad az egyes szerepek szövegén belül, ám az egyes részek ideje lassabban,

gyorsabban telik, illetve máshol helyezkednek el az időben, az olvasó, mikor – a szerző-funkció által vezetve – ezeket olvassa, valójában szövegterek között halad. Olyasféle „terenedés” megy itt végbe, mint Ottlik *Budájában*. Azonban míg Ottliknál az önéletrajz, illetve az emlékezet/emlékezés problémájával szerves összefüggésben (szinte állóképpé merevített) emlékek „megmutatása”, a metonimikus elbeszélés részleges felfüggesztése a cél (vagy az ered-

mény), itt szövegterek a fentebb említett mozaik-szerűség, a lineáris, metonimikus sorból való kiszakítottságuk miatt épülnek. (Bár az emlékezés és a számvetés elválaszthatatlansága miatt a bergsoni időfelfogás eleve itt van, sőt, egy rész erejéig Babi-tot vagy Krúdyt is idéző – emléktorlódásból fakadó „kitáguló idő”, az emlékterek sorjázásának értelmében is.) Ezt a mozaikosságot hangsúlyozza az egyes szövegrészek között metaforikus kapcsolatot teremtő motívumok jelenléte, például az esőé, amely „felkínálkozó sokféleségéből” fakadóan asszociációs képként, nyelvi játékként több szövegrészletet generál, indít útnak. Néhány rész esetében pedig szövegteret, képi hatást a lelassuló (hisz’ lassúdad regény), már-már mozdulatlanságba merevedő esemény-sor, illetve idő hoz létre (leglátványosabban a rendező történetében). A másik szövegimplikáló téma az alkoholizmus – néha szó szerint, például a filmrendező „iszom” kezdetű monológjai ritmusosan kötik össze (választják szét) más szöveghelyeit –, a szexualitás, valamint az ezzel szervesen összefüggő halál (meghalás), legyen az saját, másé, erőszakos vagy halálközeli élmény. A halál egyfelől – hiszen az építész a kövezeten fekvő, téren és időn túlról reflektál önmagára, orvosi pontossággal vizsgálja állapotát, múlt életét – a számvetésjellegre visszautalva lehet rálátási, értelmezési, távlatot adó kitüntetett vonatkozási pont. Ami talán még fontosabb, hogy ez adja a líraiságot a kötetnek, illetve azokat a szöveghelyeket, amelyek az egyes részek (stílusréteg-, téma-, szövegtípusbeli, műfaji és képi) sokfélesége ellenére létrejött erős kohéziójú, zárt regényvilágban – hiszen, akár egy szimbolista versben, a nyelvi jelek itt sem a szövegen kívülre utalnak, találnak referenciát, a regény saját értelmezési teret és keretet hoz létre – a drámai csúcspontokat adják. A szövegburjánzás tehát különböző betűtípusú, elrendezésű, különböző műfajú szövegeket generál, új és új szöveghe-lyek nyílnak, de a fent említett motívikus/metaforikus kapcsolatok, valamint a három fő történetszál

végighúzódnak miatt ez nem széttartást, nem is polifóniát, inkább a szó legmélyebb értelmében vett stílusvariációkat hoz létre, amelyeknek akkor is a szövegvilágban belül van a jelöltje, ha a szövegsorok éppen Shakespeare Bolondjának mondataival vagy József Attila verssoraival azonosak. Az epika műnemébe sorolni a kötetet nem lehet, éppannyira líra, sőt, drámaszöveg is alkotja világát. Érzelmi, drámai kiemelt pontokról szoltunk, megkockáztatva a szubjektivitás nézőpontját. A kötet háromnegyedénél található, a jövőbeni halála lehetséges okait kutató, s azokat mások halálában, elvesztésében megtalált, a lorcai cigányrománcok puritán költőiségét és tragikumát is idéző szabad vers kétségtelenül az egyik ilyen (önállóan, a regényfolyamból kiemelt szöveggént is nagyon erős) pont. A kötet végéhez közeledve egyre gyorsabban váltják egymást az új szövegtípusok, már nehezen azonosítható a szólam, dominánsabb lesz a tudatalatti, az ösztönén, a szürrealitás történeteinek és archetípusainak jelenléte, párhuzamosan a gyermeki nézőpont gyakori térnyerésével. Egyre nagyobb a széttartás: tudományos szakszöveg, álmleírás, pszichoterápiás jegyzet, iskolai definíció és avantgárd prózavers, kihúzott szöveg nyomul be a szövegvilágba, amelyek egy-egy utalással kapcsolhatók ugyan szereplőink megismert történetéhez, de a lényeg inkább e történetek közössége, hasonlósága, az emberi élet bizonyúsága, egyszerűsége és tragikuma.

Majdnem hogy negyedik szólamként jelen van egy megalkotott narrátori hang, amely erős öniróni-

ával bocsájtkozik – az olvasó által némiképp indokolatlannak érzett – szürfikációs fejtegetésekbe író és szereplők viszonyáról, általában a fikció természetéről és eljárásairól, a szerző és a narrátor különbségtételéről (ezzel „receptíósává vált a receptciónak”), s bár mindezt óvatosan, öniróniával teszi, nem feltétlenül ad hozzá a regényhez.

Az elméletről szólva megemlítendő, hogy a regény a végéhez közeledve ad konkrétabb jelentést a címnek: a rendező világlátomása, világdefiníciója ez: „ott a semmi lakik, ezek mögött a papírfalak mögött, papírból vannak a házak, és papírból vannak az utcák, és papírból van a város [...]”. Valamilyen végpontból, kiégettségből (az „élvehalott haldokló” aspektusából) értelmeződik így a világ, de megkerülhetetlen, hogy egyben utalást lássunk benne az (irodalmi) szöveg (még ha önéletrajzi is) eleve fiktív voltára, megalkotottságára, magára az írás-aktusra. Végső soron párhuzam vonható a rendezőnek az eseményeken való kívülállása és az alkotónak a világ megértéséhez szükséges távolságot, distanciát, rálátást feltételező kívülállása között.

Zalán megint virtuóz szöveguniverzumot teremtet, amiben az a zseniális, hogy azt a hatást kelti, mintha a szöveg írónak, generálna önmagát. És amitől nagyszerű olvasmány, hogy az egyszerre klasszikus és avantgárd nyelven burjánzó történetekben benne van az irodalom, a történetmesélés archaikus lényege: a történetmondás és -hallgatás öröme.

FILEP TAMÁS GUSZTÁV

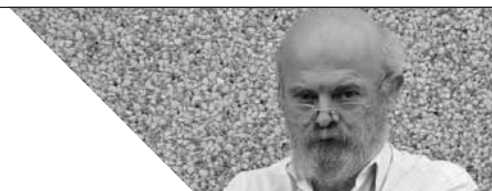
Cs. Nagy Ibolya: Király László

MMA Kiadó, 2019

Azon lehet vitatkozni, hogy minden olvasat egyedi-e; az enyém most bizonyosan az. Cs. Nagy Ibolya Király László-monográfiáját bújva nem teszek eleve kudarcra ítélt kísérletet arra, hogy elvonatkoztassak attól: a könyv „tárgya” az egyik legkedvesebb költőm és évtizedek óta barátom; nem egy műve keletkezéstörténetébe is „beleláltam”. Sem azt nem tudhatom biztosan, hogy a monográfiában citált Király-szövegek hogyan szólítják meg az e téren is-

merethiánnyal küzdő olvasót, sem azt, hogy megragadja-e őt a monográfia írójának érzékenysége – amely sosem megy a szakszerűség rovására, sőt, szerencsésen kiegészíti azt –, szövegelemzéseinek finomsága, gyakran szépsége.

Próbáljuk ebből is a legjobbat kihozni: talán nem fölösleges, ha kissé elfogultan bár, de tanúsítom, hogy a könyv számomra hitelesen rögzíti Király László személyiségét, mutatja föl költészete értéke-

FILEP TAMÁS GUSZTÁV (1961) Budapest

Az írás a Székely önképzőiskola 19–20. században NKFI 1288-48. sz. program keretében készült.

it; szerzője bölcsen következtet az író alkotásából – ahol kell – az életmű központi jelentésére, kérdésére, válaszaira. Ugyanakkor Cs. Nagy Ibolyának nagyon határozott – és számomra egyaránt fontos és pontos – álláspontja van az életmű „referencialitásának” és a kortársi olvasatnak a kérdésében is: „Az értelmezés módjait nem lehet elvonatkoztatni, függetleníteni a mű háttérében meghúzódó hatalmi erőviszonyoktól. A kulturális, politikai, társadalmi valóság-elemektől. Egy diktatórikus rendszer alapvetően kijelöli a művek értelmezési kereteit: ebben a szituációban, a belső-belső hallás, értés kifinomultsága miatt az olvasó akkor is konkretizál, ha az író épp a konkrétól távolít. Ez a megegyezési viszony, ez a *paktum* író és olvasó között nem semmisíti meg a tanulság-üzenet absztrahálhatóságának lehetőségét, de az értő olvasás olyasféle árnyalatait kínálja, amelyek a rendszeren kívüliek előtt rejtve maradhatnak.” Ma, több mint harminc évvel a diktatúra bukása után persze már nem az akkori, hanem a mindenkori diktatúra sajátosságainak átpoétizálása érdekes az új olvasógenerációk számára, s nincs fontosabb kérdés annál, hogy hitelesen tudjuk-e közvetíteni azon időszak irodalmi termésének meritumát, egyáltalán kiválasztani a műveket, amelyekben az egyedi élmény totálissá válik – hogy a mai közönség (nem bonyolódna itt bele a kulturális emlékezet, kollektív emlékezet problémájába) ne egyszerűen történeti értékeket találjon a szövegekben. Ha „csak” ilyesmit talál, félredobja a könyvet. Körülbelül huszonöt éve történt, hogy Koncsol László, amikor monográfiát írtam róla, s abba költészetéről is egy rövid fejezetet, elmondta egyik versének személyes háttérét, életrajzi vonatkozásait, a *történetet*. Nagyon tanulságos volt, de azért elgondolkodtam: tisztában kell-e vajon lennie mindezzel az olvasónak a vers befogadásához, értelmezéséhez. Koncsol válasza körülbelül ez volt: „Nem kell, de azért nem árt, ha te tudod.”

Király életművének emlegetett árnyalatai Cs. Nagy Ibolya könyvéből meggyőződésem szerint a „rendszeren kívüliek”, az említett évtizedeket nem megélők számára is fölfoghatóvá válnak – másrészt a szövegelemzéseket olvasva megnőnek az értelmezhetőség esélyei. A monográfiát tehát nem terheli az ún. „megkötő referencialitás”. Az, hogy Király életművének jelentősége egyre nő, hogy nem maradt történelmi nyelvmű, nem egyszerűen abból származik, hogy a román diktatúra számos vonása így vagy úgy átöröklődött az 1989 utáni korszakra, hanem többek között a költő szemléleti nyitottságából, tartásából, költészete többszólamúságából, nyelvhasználatából, pátosz és (akár kegyetlen) ironia kifinomult egyensúlyából – nem árt, ha megemlítem itt a költő póztalanságát, illetve inkább pózellenessé-

gét; attól, hogy oly bölcsességgel és érzékenységgel szemléli ezt a mostani kort is, mint amazt (sőt, a demokrácia korszakát oly dühös ironiával, amivel a réggit, nyilvánosan legalábbis, nem lehetett). S költőnk sosem írt „direkt” az asztalfióknak. A monográfia egyébként nemcsak az ő, hanem – mutatis mutandis – egész nemzedéke, az úgynevezett Forrás második nemzedéke pályakezdetére is utal, amely csoport bemutatkozó antológiája, a *Vitorlaének* éppen egy Király-versről kapta címét. Ez a „csoport” egyrészt kedvező hátszelet kapott a magyar, főleg a székelyföldi elit Ceaușescuval kötött ideiglenes paktumából származó – tehát átmeneti ideig fönnálló – engedményektől, másrészt a derékhad szerepét töltötte be, amikor a kisebbséget az 1970-es évek második felétől vagy inkább középső harmadától gúzsba kötötték; néhány törzstagjának téma- és nyelvválasztása részben meghatározta az erdélyi költészet magyarországi recepcióját. A monográfia röviden, de számomra szemléletesen idézi meg az 1960-as, 1970-es évek határának azt a nem túl hosszú korszakát, amikor a fiatalok úgy érezhették, cselekvésre hívóan megnyílt számukra a közéleti tér; ahol írásaik, szemléletük látszólag még nem ütköztek a hivatalos ideológia akkor kolportált változatával. (Egyébként Király nem osztotta feltétlenül pályá- és kortársai évtizedfordulós lelkesedését: amikor generációja néhány törzstagja az akkor Király Károly által szervezett „kis magyar világ” központjába, Sepsiszentgyörgyre költözött megváltani a világot, ő Kolozsváron maradt.) A fordulat ideje hamar eljött, s bár a monográfia szerzője erről nem ad részletes, pláne dramatizált társadalomtörténeti háttérrel – Király műveire koncentrálni, nagyon helyesen –, az én olvasatomban mégis sikerrel elevenít föl egy látszólag halott korszakot is – nem mellékesen azzal például, hogy megtalálta az életművet, amire mindez fölfűzhető. Olvasás közben újra átélem azt az időt, aminek egykor – igaz, magyarországi vendégként – valamennyire magam is tanúja voltam: az erdélyi magyar irodalom egyik különlegesen fontos korszakát. Csak valószínűsítenem tudom, hogy a könyvet olvasva azok számára is átélhetővé válik ez a periódus, akik csak hírből hallottak róla. Király életműve a irodalomelmélet és az újabb (illetve megújuló) esztétikák mércéjével is mérhető, újabb és újabb jelentésrétegei tárhatók föl. Érzéketlenebb és felkészületlenebb szerző talán írhatott volna róla hazafias-kulisszahasogató, egy csak az irodalomelméleti problémák iránt érdeklődő kutató pedig a korszak kontextusát teljesen figyelmen kívül hagyó, szövegcentrikus könyvet is. Cs. Nagy azonban azon értékelők közé tartozik, akik megőrizték korábbi elkötelezettségüket: emlékeztében tartja akkori Király-olvasatát is, de – több hi-

vatkozásából úgy látom – a most „általában” érvényesnek tekintett újabb esztétikákból is fölhasznál annyit, amennyi termékenynek bizonyulhat. Azt persze világossá teszi, hogy Király munkássága tevékenyben az etika – sőt, a szolgálat – áll, s ez életművének nemhogy teherképe volna: ebből fakad korszakokhoz és helyzetekhez adekvát nyelvválasztása.

Ritkán beszélünk arról – én a 2014-es marosvásárhelyi Sütő András-konferencián tartott előadásomban, illetve tanulmányváltozatában utaltam rá –, hogy 1989 előtt, a népi-urbánus vitának nevezett szekértáborosdi idején azoknak a kritikusoknak, irodalomtörténészeknek a java iparkodott áttekintést nyújtani a határon túli magyar irodalom teljességéről, akiket akkor főleg a „népi táborba” soroltak. Érvényes ez sokakra azok közül, akik saját ízlésük szerint a hagyományosabb vagy „közérthetőbb” erdélyi irodalmi értékek befogadását tekintették fontosabbnak, illetve az irodalom közvetlenebb társadalmi funkcióját emelték ki, illetve szorgalmazták. Hogy e „legjobbak” az *egészről* igyekeztek képet nyerni és közvetíteni, nagyon szemléletesen bizonyítja Görömbei András már majdnem negyven éve megjelent, *A csehszlovákiai magyar irodalom, 1945–1980* (1982) című úttörő monográfiája, aki e művében is szinte még nagyobb felelősségtudattal igyekezett megérteni és megértetni az övétől távolabb eső esztétikai normák jegyében fogant teljesítményeket. Más kérdés, hogy sok utalásból lehet következtetni arra, az akkori kultúrpolitika a szakmát rafináltabban befolyásolhatta, mint ahogy azt ma kimerítő alapkutatások nélkül megítélni bírnánk. Az ellenzéki összefogásból létrejött, szamizdatban megjelent *Bibó-émlékkönyvről* az MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztálya által írt tájékoztató jelentés pontosan kimutatta, hol húzódnak a magyar értelmiségen belüli törésvonalak, és szempontokat adott ahhoz is, hogy hogyan kell ezeket fenntartani (elmélyíteni).

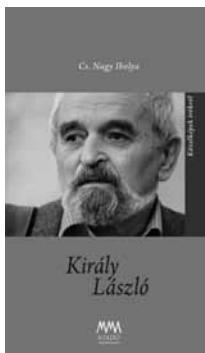
Akármilyen formában jelentkezett is a szellemi belháború mumusa, a Forrás második nemzedékéből éppen Király László életműve volt az egyik, amelyik ellenállt a dogmatikus besorolásnak. Cs. Nagy Ibolya nem ok nélkül hangsúlyozza könyvében például a Királyt ért Kassák-hatást – amelybe talán, persze lehet, hogy ez csak a magam utólagos okoskodása, belejátszhatott Kassák határozott föllépése Rákosi diktatúrájával szemben, illetve 1956-os szerepvállalása is. Nagyon fontos, hogy Cs. Nagy olyan komoly figyelmet szentel Király László *Bóják* című, az Utunkban 1971–1974-ben közölt sorozatának,

amelyben a költő a 19. századi francia szimbolistáktól Octavio Pazig ismertette, értelmezte az új költészet világviszonylatban legnagyobb alakjainak, izmusainak, csoportjainak munkásságát, s közvetetten segített meghonosítani Erdélyben „idegennek” tekintett versnyelveket: „Számomra életem egyik legszebb kalandja, négyesztendei együttrepülés a modern költészet nagyjával”, olvashatjuk a könyv alakban csak 2008-ban megjelent sorozathoz írott előszavában. Éppen e három és fél évtizedes késés lehet az oka, hogy a korábbi recepció nem emelte ki e sorozatnak, illetve az alapját képező hosszú világ-irodalmi kalandozásnak Király szemléletének megszilárdulásában betöltött mérvadó szerepét. A költő ezerféle hatást fogadott be, értelmezett, épített tovább; az egész modern világköltészetből választhatott mintát, pontosabban költői nyelve(i) kialakításában volt miből választania – volt mit megtagadnia, vagy mint számára használhatatlant, elvetnie. Lírája

tehát – bármily „irodalmiatlanul” hangzik is ez – elméletileg is megalapozott, átgondolt, tudatos. A sóváradi domb tetőjén ülve valóban látta „az egész” világot; a költő és monográfusa által egyaránt sokszor tárgyalt „szellemi szülőföldre”, a maradandó művekben megidézték ifjú- és öregkori tájhoz (és történelméhez) Borisz Paszternak is hozzátartozik, vagy Király egyik alakmása, a lírájában újra és újra „megidézték”, általa teremtett Al. Nyezvanov. A tájból versbe

emelt elemek, ahogy ezt a monográfusnak sikerül is megértetnie, elválaszthatatlanok az egzisztenciától; a megidézték környezet, még a versbe emelt munka-eszközök is ontológiai kérdéseket idéznek.

Cs. Nagy tehát úgy tudja behelyezni az életművet annak a kornak a viszonyaiba, amelyben (első fele) létrejött, hogy közben el is határolja az esztétikai értéket a kor realitásaitól – így válik például a *Kék farkasok* című Király-regény az 1950-es, 1960-as évek sűrített erdélyi korrajzává, de tárgya egyben olyan történeté, amely bárhol lejátszódhat. A könyv finoman érzékelteti Királyban a pátosz és az önirónia föntebb emlegetett egyensúlyát, a műfaji átjárások logikáját, illetve a műfajok fölötti egységet – „A próza és a vers műnemi alakzataiban, nem alapélményeiben térnek el egymástól” (86. p.) –, lírája folyton megújuló forma- és nyelvváltozatait, szinte kötetenként megújuló eszköztárát – azt, amelynek révén ez a költészet lezárhatatlanná válik. Hangsúlyozottan vizsgálja az eddig utolsó pályaszakasz tragikumot rejtő-tükröző iróniáját, szarkazmusát, nyelvi humorát – amely egyre inkább Király költészetének fő jellemzője lett.

A könyv a pályakezdetet követően időrendben haladva tárgyalja a költő lírájának fejlődési szakaszait, a kronológia szerint ékelődnek be ebbe egy blokkban a prózaíróról szóló részek. (Ezen belül műfajok szerint: előbb egymás mellé kerül a két novelláskötet, az 1970-es *A Santa Maria makettje* és az 1981-es *Fény hull arcodra, édesem* [amelynek címadó írásából kiindulva két évtizeddel később Gulyás Gyula nagyjátékfilmet rendezett], ezt követi az 1972-es *Kék farkasok* elemzése.) Cs. Nagy olvasata rendkívül figyelmes, körültekintő, érvényes – és nem kizárólagos – olvasat. Az életműben Király különböző műnemei közös, illetve eltérő vonásainak bemutatása mellett minden verseskötetben (esetenként a pálya azonos szakaszában megjelent összekapcsolódó kötetcsoporthoz) fölmutatja a többtől megkülönböztető jegyeket, sőt, egy-egy kötetben belül is felsorakoztatja a verscsoportok – adott esetben a ciklusok, de amint rámutat, Király egyik kedves szokása a verscsoportokon belüli, kontrasztképző nyelvváltás – eltérő, egymásba játszó vagy egymást ellentétező jellemzőit. Minden fontos vonást sorra vesz, kötetenként versek tucatjából idéz, ami elég sűrű értelmezői szövegeket eredményez. Röviden kitér a szerző műfordításaira, átlátásaira is, a műfordító szemléletét – azt hiszem, igen helyesen – Nichita Stănescu életművéhez való viszonyából vezetve le.

Aki írt már hasonló személyi monográfiát, az tudja, hogy minden életmű bemutatásánál vannak „penzumok”, a monográfusnak az életmű azon szegmenseit is fel kell törnie, le kell írnia, amelyek ízlésétől távolabb esnek, vagy egyszerűen nem szólítják meg őt. Az ilyen műveletek gépiességének – unalmának – nyoma sincs a könyvben. Cs. Nagy minden szöveg jelentését egyforma szigorúsággal és kitartással fejti meg – nemegyszer utalva a recepció az övétől eltérő értelmezéseire, s ha kétely támad benne, hogy saját következtetései esetleg nem magából a Király-szövegből, hanem háttérismeretekből, egyéni képzettársításából erednek, ő maga figyelmeztet erre –; mindent elhelyez a rendszerben: jogosan gondolja, hogy annak egyik elemét sem ismerheti és értheti kevésbé, mint a többi.

Inspiráló könyv; jegyzeteim alapján sok passzusához fűzhetnék egyetértő, továbbgondoló, egy-egy esetben vitatkozó megjegyzést. Azonkívül, hogy a függelék lehetett volna részletesebb, bővebb, két egészítést tartok fontosnak. Nem kétlem, hogy Király 1989 után költészetéből az is kiolvasható, hogy a román politikának a magyarokkal kapcsolatos szándékaiban nem történt változás, vagy legalábbis nem sok. Azt hiszem azonban – s részben tanúsíthatom is –, hogy a költő egészében ezt árnyaltabban látja, bár amit lát, nem sokkal vigasztalóbb. Közvetlenül vagy közvetetten magam is érezhettem valamennyit a

politika boszorkánykonyhájának működéséből, s valószínűbbnek tartom, hogy a román politikai elitnek nincs állandó elképzelése arról, hogy „mit kell tenni” a magyarokkal. Ez viszont azt jelenti, hogy helyzet-től-érdektől függően több opciót tud elővenni a zsebéből. Ebből sem az nem következik törvényszerűen, hogy bizonyosan a rosszabbikat, sem azt, hogy esetleg a jobbikat választja; csak az, hogy Keleten a helyzet változó. Természetes, hogy ezzel Király a maga világképével, szilárd etikájával, mentalitásával, szarkazmusával óhatatlanul szembeszegül. S ironia, groteszk, nyelvi játék nála ezt a helyzetet is leképezi. Én magam legalábbis az életműbe ezt is beleolvasom.

Távolról sem azért, hogy megkérdőjelezzem Cs. Nagy lbolya szövegfejtő képességeit, hanem hogy látszódon, még több jelentésréteg is lehet a versben, hadd írjak ide valamit, amiből szintén származhat némi tanulság. A monográfus idézi Király egyik telitalálat-versének utolsó szakaszát: „Ebben a hallatlan nincsidőben / Nincs-kertedben zeng a sok nincs-virág. / S úsznak házam előtt döbbszent folyóban / Fulladásra ítélt, tépett bibliák.” Cs. Nagy „a vers megdöbbszent utolsó költői képe” mögötti „nyers valóságképet” Sütő András egyik lábjegyzetben idézett interjúrészletével hitelesíti, amely szerint az erdélyi reformátusoknak Nyugatról küldött ötvenezer *Bibliát* a romániai diktatúra bezúzatta. A vers erről is szólhatna, *sőt, szól is* – de Király eredeti élménye nem ez volt, a szöveg első változata fél évtizeddel megelőzte a *Biblia*-botrányt. Pontosan emlékszem rá, hogy e korai változat – éppen negyven évvel ezelőtt –, legalábbis kéziratban, így végződött: „Pusztulásra ítélt orosz Bibliák.” A kiváltó élmény: a költő a Szamos partján állva döbbszent látta, hogy a folyó teljes *Bibliákat* meg külön *Ó- és Újszövetség*-példányokat sodor felé; többet is kihalászott közülük a vízből. A Szabad Európa Rádióból (jelzem, nem egy erdélyi magyar értelmiségitől tudom, hogy hallgatták a magyarnál „keményebb” román SZER-t is; ennek anyagát is föl kellene dolgozni egyszer magyar szempontból, ha a dokumentumok megvannak) tudta meg, hogy Nyugatról orosz nyelvű pravoszláv *Bibliák* tömegét próbálták meg Románián keresztül a Szovjetunióba csempészni, míg valaki le nem bukott a román-szovjet határon – az akkori hírek szerint agyonverték. Az ebből adódó következtetés: egy másik „csempész” a hír hallatán a nála lévő példányokat a Szamosba szórhatta, s ezek kerültek a költő kezébe. Ezen ismeretek birtokában íródott a vers első változata. A példányok orosz nyelvű voltára való hivatkozás a vers végső változatából azért törlődött, hogy költő és vers elkerülje a cenzúra által történő azonosítást. Lehet azonban, hogy az üzenet viszont e hiánnyal megfeythetőbb, még egyetemesebb, s egyben az adott térre-időre konkretizáltabb is. Most gondolkodóba esem: köszönettel tartozunk ezért a zsarnokságnak?